

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 3

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 3

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2020

УДК 81'37

М 74

Рецензенти:

Леміш Н.Є. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Толчеева Т.С. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 28 травня 2020 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В., Кучма Т.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Славова Л.Л., Тропіна Н.П.,
Чеберяк А.М.

Мовна концептуалізація ментального простору людини :
М 74 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О. Деменчук. Рівне: РДГУ,
2020. 135 с. (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 3).

Linguistic conceptualisation of person's mental space : Collective
work / auth. ; O. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2020. 135 p. (History and
Contemporaneity of Philological Science ; v. 3).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика мовної реконструкції ментального світу людини. На матеріалі германських та слов'янських мов (англійська, німецька, чеська, польська, болгарська, українська, російська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню ментального простору людини, аналізу концептів ментальних ситуацій, вивченню природи функціонування ментальних образів, дослідженню властивостей ментальних категорій.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's mental world. Based on the Germanic and Slavic languages (English, German, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian and Russian), the paper focuses on the topical issues related to the semantic modelling of person's mental space, the analysis of mental situation concepts, the study of mental images functioning, the investigation of mental category features.

УДК 81'37

© Автори публікацій, 2020

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2020

ЗМІСТ

**МЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ
У ВИМІРІ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМ**

Кінащук А.В. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ: ВІД ПОРІВНЯЛЬНО- ІСТОРИЧНОЇ ДО СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ	6
Славова Л.Л. ПОНЯТТЯ РОЗУМІННЯ ТА НЕРОЗУМІННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	19

**МЕНТАЛЬНІ СИТУАЦІЇ
У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ**

Аладько Д.О. МЕНТАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА І ПОВЕДІНКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	28
Деменчук О.В. МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ ДЕВІАНТНИХ МЕНТАЛЬНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	40
Кучма Т.В. ВЕРБАЛЬНІ АСОЦІАЦІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)	55
Мізін К.І. ОБ'ЄКТИВАЦІЯ СМИСЛІВ ДУРОСТІ У ГАСТРОКОНЦЕПТАХ (НА МАТЕРІАЛІ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ) ...	63
Павловська Л.О. АРХЕТИПНІ МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В СЕМАНТИЦІ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ ...	70

**МЕНТАЛЬНІСТЬ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Орел І.І. ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ	80
Павлова О.И. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ТЕРМИНОПОЛЯ «МЕНТАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА»	92
Тропина Н.П. ВТОРИЧНЫЕ ПРЕДИКАТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	102

**МЕНТАЛЬНІ МОДЕЛІ
У ВИМІРІ ЛІНГВОДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК**

Чеберяк А.М. МОВНИЙ ПОРТРЕТ Д. ТРАМПА У ЛІНГВО- КОГНІТИВНОМУ ТА КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТАХ	113
---	------------

**МЕНТАЛЬНІ ОБРАЗИ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Калініченко М.М. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ	126
---	------------

ПЕРЕДМОВА

У колективній монографії «Мовна концептуалізація ментального простору людини» представлено результати роботи IV Міжвузівського науково-практичного семінару «Історія і сьогодення філологічної науки», який відбувся 22 травня 2020 року на кафедрі романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Тема семінару: «Людина і її внутрішній світ. Мовна концептуалізація ментального простору людини».

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних мовознавчих досліджень, тенденцією до вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю.

Семінар об'єднав науковців, які займаються проблематикою реконструкції мовної картини ментального світу людини. На матеріалі германських та слов'янських мов (англійська, німецька, чеська, польська, болгарська, українська, російська) було розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню ментального простору людини, аналізу концептів ментальних ситуацій, вивченню природи функціонування ментальних образів, дослідженню властивостей і характеристик ментальних категорій.

Монографія є складовою науково-дослідної роботи кафедри над проектом «Людина в багатовимірному концептуальному просторі: типологія, семантика, дискурс». Проект вирішує фундаментальні завдання сучасної мовознавчої науки, пов'язані з реконструкцією мовної картини внутрішнього та зовнішнього світу людини, семантичним моделювання її ментального, соціального, артефактного, аксіологічного та семіотичного простору, дослідженням концептів ситуацій ментальних станів, суспільних відносин, матеріальних об'єктів, ціннісних пріоритетів, знакових відношень.

**МЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ
У ВИМІРІ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМ**

Кінашук А.В.

аспірантка

Рівненський державний гуманітарний університет

**ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ
ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ: ВІД ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОЇ
ДО СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ**

Постановка проблеми. До питання категорій у мовознавстві неодноразово зверталися дослідники різних шкіл і напрямів. Об'єктом дослідження були категорії: властивостей і стану в аспекті системно-функціональної взаємодії (Д. Миронова), категоричності / некатегоричності висловлювань у мовній картині світу на матеріалі російської мови (Г. Гущина), роду та його ментальної репрезентації в англійській, німецькій, іспанській, російській та інших мовах (І. Серова), виділеності / невиділеності окремих частин мовного повідомлення в руслі мовленнєвого моделювання (Т. Станчуляк), спрямованості як відображення просторових відношень із позиції функціональної граматики (С. Полякова), образності й основних видів образних засобів мови (С. Мезенін), бажання в межах теорії модальності волевиявлення (О. Гапеева); модальності та її змістової наповненості на матеріалі англійської мови (К. Фінтель) та ін. Сучасні підходи в мовознавстві декларують необхідність і доцільність дослідження категорій, які характеризують мовну когніцію людини. На особливу увагу заслуговують категорії раціональності й ірраціональності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть науковці все більше замислюються над питанням співвідношення категорій раціонального й ірраціонального. До питання розмежування названих категорій зверталися вітчизняні (І. Голубовська, Л. Дротянко, Л. Лобик, А. Чорна й ін.) та закордонні дослідники (Ю. Давидов, Д. Даніель, М. Куш, Е. Невелл, Н. Мудрагей,

Дж. Рітцер, С. Орлов, Е. Селінджер, А. Шопенгауер та ін.). Поняття раціонального й ірраціонального на сучасному етапі стало предметом численних досліджень. Авторські напрацювання спрямовані на пошуки співвідношення умовисновків і структури мови з подальшим представленням логічного аналізу мови (О. Кривоносов), вивчення мови в руслі лінгвістичної теорії квантифікації, запозиченої з математичної логіки (О. Кіклевич), дослідження раціональних основ у синтаксисі французької мови (Є. Серебренікова) та ін. З позиції вивчення ірраціонального окреслені розвідки на предмет моделювання семантичної деривації ірраціональної лексики (О. Деменчук), аналізу ірраціонального розуміння, представленого в мові однойменним лексичним пластом (Б. Іомдін), синергетичного поєднання лінгвістичного та філософського з метою вербалізації трансцендентного (С. Гураль, Г. Петрова, В. Смокотин) та ін. У руслі зіставлення обох категорій у мові здійснювали свої дослідження Л. Гавелкова, розглядаючи раціональність і емоційність на матеріалі російських і чеських народних прикмет, Н. Коновалова, характеризуючи раціональну й емоційну оцінку в народній фітонімії, П. Лекант, презентуючи раціональний і чуттєвий потенціал російської граматичної системи тощо.

Одним із найвагоміших чинників, які впливають на формування позиції науковця щодо того чи іншого мовознавчого явища, є та епоха й ті дослідницькі віяння, що представлені як панівні. Не стають винятками позиції науковців щодо категорій раціональності й ірраціональності. Інтерпретація та переосмислення названих категорій в історичній перспективі часто виявляють особливості розвитку або причини занепаду тієї чи іншої наукової парадигми. Оскільки такі процеси характерні й для мовознавчої науки, вважаємо за необхідне простежити динаміку досліджень категорій раціональності й ірраціональності в лінгвістичному висвітленні.

Поставлена мета досягається через розв'язання таких конкретних завдань:

- схарактеризувати ключові мовознавчі парадигми (порівняльно-історичну, структуралістську, комунікативно-функціональну, когнітивну та синергетичну) на предмет досліджень категорій раціональності й ірраціональності;
- висвітлити категорії раціональності й ірраціональності упродовж становлення та розвитку ключових мовознавчих парадигм;
- з'ясувати особливості інтерпретації досліджуваних категорій на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки;
- визначити перспективи подальших досліджень категорій раціональності й ірраціональності в мовознавчому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Сфера чуттєвого не лише втілюється в усталених звичаях та побуті (давні вірування людства в різні божества, магія, лиховісні передчуття, передбачення, пророцтва тощо), а реалізована передусім у мові, за допомогою якої людина може виразити все те свідоме та несвідоме (що спадає на думку, закрадається в серце, відчувається душею, нізвідки падає на голову тощо), те, що вона здатна пояснити (раціональне), і водночас не має уявлення про його походження та перебіг (ірраціональне).

Для дослідження категорій раціональності й ірраціональності в розвідці застосовано дуалістичний підхід. Під дуалізмом розуміємо поєднання двох протилежних понять, принципів, категорій, учень із метою детального дослідження кожного з них на основі їхнього порівняння та зіставлення в межах певного періоду. Необхідність дуалістичного підходу в дослідженні вмотивована наявністю категорії раціональності в мовознавчих парадигмах, яка була протиставлена або ж співіснувала з категорією ірраціональності. Попри неодноразові спроби дослідників дати роз'яснення раціональним та ірраціональним вчинкам, рішенням, висловлюванням, обидві категорії інтерпретувалися по-різному, зокрема й у мовознавстві в період домінування різних лінгвістичних теорій, серед яких виокремлюють порівняльно-історичну, структуралістську, комунікативно-функціональну, когнітивну та синергетичну.

Вказаним парадигмам передував період «донаукового» мовознавства, коли порушувалися основні лінгвістичні проблеми: походження мови, її фонології, морфології, синтаксису, лексики, взаємовідношення логічних і граматичних категорій. Відзначаємо, що більш виразними щодо вивчення категорій раціональності й ірраціональності мовознавчі дослідження стали після зміни типів цивілізацій: від безпосередньо релігійно-міфологічного типу мислення (який керується ірраціональністю) до опосередкованого логічного типу мислення (що керується раціональністю). Витоки порівняльно-історичної парадигми віднаходимо ще в давньоіндійській, класичній і арабській наукових традиціях.

У давньоіндійському суспільстві особлива зацікавленість мовою виникла в середовищі жреців крізь призму категорії ірраціональності, що презентована магічним тлумаченням мови, коли побутувало вірування про магічну силу культового слова (Веди и грамматика Панини). Однак подальше накопичення знань і поява писемності стали причиною для оперування категорією

раціональності у спостереженнях за мовою, намаганнях описати та впорядкувати її за певною логікою. Низка теоретичних припущень, що мали місце у XII–XIII ст., увійшли до складу мовознавчої науки XIX ст.

Порівняльно-історична парадигма, що ґрунтувалася на дослідженні походження мов, їхнього еволюційного розвитку та порівняння, окреслює кореляцію категорії раціональності й ірраціональності, опираючись на відношення мови й мислення в мовознавстві.

Логічний підхід як спосіб пізнання мови, її універсальних властивостей відшукав своє втілення в раціоналістичних концепціях, покладених в основу граматики Пор-Рояль («Всезагальна та раціональна граMATика» А. Арно і К. Лансло). ГраMATика всіх мов, базована на категоріях логіки (раціональності), за переконанням дослідників, повинна бути універсальною, як і сама логіка, функціонувати за єдиними правилами, незалежно від часу та простору. Виявивши раціональні основи, загальні для всіх мов (універсальні інваріанти їхніх значень – лексичних і граMATичних), і головні розбіжності, які в них трапляються (своєрідність цих мов в організації їхньої граMATичної системи), ця граMATика відіграла важливу роль в осмисленні загальних законів побудови мови та поклала початок загальному мовознавству як спеціальній науковій дисципліні. Усвідомлення факту множинності мов і їхньої безмежної різноманітності послугувало стимулом для розроблення прийомів порівняння і класифікації мов, формування основ порівняльно-історичного мовознавства (Глебкин, 2014).

Водночас «раціональні» погляди й теорії дослідників порівняльно-історичного мовознавства дають перші паростки для зародження категорії ірраціональності, втіленої у психологічному напрямі (В. Фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, О. Потебня й ін.). Одними з перших у порівняльно-історичній парадигмі ці дослідники звернулися до категорії ірраціональності, намагаючись пов'язати мову й мислення, де мова є засобом розвитку внутрішніх сил людини, її почуттів і світогляду: «Розум не може досягнути того, на що немає й натяку у сфері почуттів і сприйнятів, і також не може увібрати сутність того, чого не можна сприйняти чуттєво, для чого відсутнє матеріальне втілення; але не може також бути тим, для чого немає поняття, для чого відсутня форма <...>. Фантазія та почуття викликають індивідуальні образи, у яких відображається індивідуальний характер народу» (Иванова, 2006).

У своїх працях В. фон Гумбольдт прагне розкрити «внутрішній дивно таємничий зв'язок усіх мов», де слово – відбиток не самого предмета, а його чуттєвого образу у нашій душі», й для дослідника «перш за все насолода – з кожною новою мовою долучатися до нової системи думок та почуттів» (Веды и грамматика Панини).

Не обходив категорію ірраціональності у своїх розвідках й О. Потєбня, який до невербалізованого мовлення відносив людську думку, що перебуває поза мовою або ж навіть вивисується над нею. Постулюючи твердження про чуттєво-образне мислення в давні часи, учений переконує, що тільки за допомогою абстрактного (тобто чуттєвого, а значить, й ірраціонального) від простого «імені» виникли більш складні граматичні категорії, як-от: дієслово, прислівник та ін. (Веды и грамматика Панини).

У продовженні вивчення невербалізованого мовлення К. Гюбнер відносить до цієї категорії явища так званого нумінозного (божественного) світу, де «нумен» – знак вищої сили, що дається людині через часто миттєве споглядання деякої предметної персоніфікації цієї сили у природі. Нумінозний світ можемо пояснити суто за допомогою категорії ірраціональності, оскільки нуміозне в розумінні дослідника представлене як ілюзії, таїна, містерії, чаклунство, інші сфери ірраціонального, які залишаються неясними для свідомості, а отже, і для їх описання засобами мови (Дротянко, 2001, с. 33).

Ще більше уваги категорії ірраціональності у своїх розвідках приділяє К. Фосслер, який обстоює думку про наявність душі й інтуїтивну діяльність індивіда, яка полягає у втіленні інтуїції та фантазії людини в мовленні (Веды и грамматика Панини).

Водночас на становлення таких поглядів К. Фосслера вплинув Б. Кроче, який розділяв пізнання на два види: інтуїтивне та логічне. Інтуїтивне пізнання надає пізнанню індивідуального, тоді як логічне – універсального. Апарат пізнання, за Б. Кроче, перебуває між двома полюсами: полюсом чистої інтуїції і чистого поняття. Твердження про те, що лінгвістика не має нічого спільного з логічним пізнанням і повинна базуватися на інтуїтивному пізнанні, було покладено в основу естетичної неофілології, представлені в роботах К. Фосслера («Позитивізм та ідеалізм у мовознавстві») та у працях представників італійської лінгвістики. Отже, своє завдання К. Фосслер вбачає в розробленні методів застосування інтуїтивного пізнання в конкретних дослідженнях: «оскільки я, як і Кроче, відношу мовознавство до групи історичних дисциплін, що базуються на

спостереженні (інтуїтивне пізнання), то в цій праці в результаті йдеться ні про що інше, як про проблему правильного застосування інтуїтивного пізнання до цілей об'єктивного історичного дослідження мови» (Амирова, Ольховиков & Рождественский, 2005, с. 474-475).

Однак психологічний напрям у порівняльно-історичному мовознавстві зазнав критики у зв'язку з виявленням його слабких сторін: насамперед надмірного перебільшення ролі психологічних чинників у мові та вираження індивідуальних станів душі людини. Дослідження категорії ірраціональності перебувають у кризовому стані, а нові підходи до вивчення мови натомість віднаходять своє втілення у працях молодогограматиків (Ф. Царнке, І. Шмідт, Г. Пауль та ін.), які передусім опиралися на категорію раціональності, намагаючись досліджувати фонетичний рівень і морфологічну структуру мови.

Наслідуючи ідеї універсальної та раціональної граматики порівняльно-історичного мовознавства, думка про глибинне вивчення структури мови стає панівною для наступної наукової парадигми – таксономічної (структуралістської). Науковці цієї епохи (П. Фортунатов, Р. Якобсон, Ф. Де Соссюр та ін.) вдавалися до вивчення зв'язків між різними елементами мови, чіткого розмежування явищ синхронії та діахронії в мові, використання структурного аналізу, моделювання, формалізації лінгвістичних процедур (Вендина, 2016). До того ж відбулася така собі інтелектуалізація мови – поява в мові лексичних і граматичних засобів для вираження абстрактних понять із метою зростаючого контролю за емоційними елементами; такий ступінь раціоналізації мови, за якого висловлювання стають більш точними, а звідси – відбувається посилення інтелектуального аспекту мови (Амирова, Ольховиков & Рождественский, 2005, с. 565).

Натомість категорія ірраціонального була репрезентована як цілком логічна та раціональна. Структуралісти мали на меті вивчити несвідоме та приховані механізми знакових систем («ментальні структури» К. Леві-Стросса, «дискурсивні формації» М. Фуко й ін.), які, з позиції французьких структуралістів, трактувалися не як ірраціональні імпульси емпірично-біологічного характеру (З. Фрейд), а як логічні й раціональні. Наприклад, людина, яка нормально володіє мовою, застосовує у своєму мовленні граматичні структури, навіть не думаючи про них і, можливо, не знаючи про їх існування. А структурний метод дозволяє перейти від поверхневих, усвідомлених зав'язків до прихованих, неусвідомлених закономірностей (Штанько, 2002).

Інакше кажучи, породжуюча модель повинна володіти здатністю відбирати із множини висловлювань тільки ті і всі ті, які є реченнями наявної конкретної мови. Граматична правильність не передбачає осмисленості, оскільки правильність встановлюється інтуїтивно носієм мови – людиною, яка в умовах структуралістської парадигми перебувала «поза кадром». Ю. Волошин зазначає, що вчені тривалий час досліджували людину, «яка мовчить», отже, це послугувало причиною занепаду структуралістської парадигми на кінець 70-х рр. ХХ ст., хоча за її принципом (системно-структурний) й досі формують підручники, академічні граматики, довідкові видання тощо.

На зміну структуралістській приходять нова – прагматична (комунікативно-функціональна, антропоцентрична) парадигма, яка була покликана увести людину до центру лінгвістичних досліджень. З новими поглядами та попередніми напрацюваннями для науковців людина стає головною у вирішенні питань про «правильність або неправильність окремих висловлювань чи можливість або неможливість тієї чи іншої конструкції» (Государська, 2015, с. 60). Прихильники прагматичної парадигми осмислюють і досліджують світ – матеріальні об'єкти, виміри простору і часу (категорія раціональності), прояви духовного світу й абстрактних реалій (категорія ірраціональності) водночас, оскільки людина втілює в мові свій зовнішній вигляд (фізичний), внутрішній стан, емоції (інколи й ірраціональні), інтелект, ставлення до предметного (раціонального) і непередметного (ірраціонального) світу, інших людей (ірраціональні почуття: любов, прощення, відважність, відданість тощо) (Арутюнова, 1999, с. 3). Отже, комунікативно-функціональна парадигма спрямована на роз'яснення ірраціонального, вираженого мовою, з позиції його функціонального призначення (відшукати в ірраціональному раціональне). Дж. Брунер упроваджує думку про те, що в лінгвістиці та психології питання про ментальну сутність, стан, волю, інтенції, уявлення про навколишній світ, які сформульовані конкретною культурою, вже не можна вважати забороненими (Голубовська & Корольов, 2011, с. 9). Тому мову вже не досліджують окремо від її носія, а тільки в кореляції з його свідомим і несвідомим «як простір думки та дім духу» та з урахуванням усіх проявів її ролей: мова як код (знакова система); мова як засіб пізнання; мова як інструмент комунікації; мова як «дім буття духу народу» (Голубовська & Корольов, 2011, с. 9-10).

Подальший розвиток вивчення свідомого та несвідомого простежуємо в дослідженнях глибинних мовних категорій (ментальні утворення) у межах нової мовознавчої парадигми – когнітивної. Ментальні утворення, на думку Ж. Фоконьє, формуються учасником комунікації як деякі допоміжні засоби, що уможливають розуміння інших висловлювань і породжують власні. Для конструювання цих висловлювань учасник комунікації використовує вихідний (реальний) простір та за допомогою спеціальних «коннекторів» уставновлює зв'язок між реальним простором і ментальним. У такий спосіб вихідний (реальний) простір стає інтерпретацією категорії раціональності (логічного), тоді як ментальний – ірраціональності (психологічного). Теорія ментальних просторів Ж. Фоконьє віднаходить своєрідне продовження в теорії концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє та М. Тернер). Суть теорії полягає в тому, що базовий принцип еволюції мови і різних форм культури представлений як формування нових конструкцій на основі вже наявних, тобто передбачається постійне «прирощування» змісту. Цей процес можливий за виконання двох умов: здатність створювати нові думки на основі вже наявних (раціональна особливість людини, що відрізняє її від інших біологічних видів); утворення ментального простору (ірраціональна особливість людини), або бленду (blending space) на основі декількох базових ментальних просторів (input spaces). Як результат, бікомпонентна інтеграція приводить до створення нового шляхом перетворення (формування ментального – ірраціонального – простору) уже освоєних смислових структур (Глебкин, 2014, с. 108).

До смислових конструкцій у своїх поглядах звертається й О. Кубрякова, яка переконана, що знання відображає розуміння й осмислення світу, яке досягається предметно-пізнавальною діяльністю людини за активної взаємодії живої істоти з навколишнім середовищем. Однак дослідниця наголошує й на категорії ірраціональності: антропоцентрична риса разом із когнітивізмом, експансіонізмом й функціоналізмом слугують для виявлення зв'язків когнітивних структур людської свідомості (а подекуди і сфери позасвідомого) з мовними формами (Голубовська & Корольов, 2011, с. 10). Саме це викликає необхідність появи певних форм свідомості, які потрібно вивчати як результати обробки та переробки інформації, що надходить до людини з усіх її каналів – раціональних та ірраціональних, або об'єктивістських і суб'єктивістських, за термінологією Р. Ленекера. У своїй теорії когнітивної граматики

дослідник підтримує суб'єктивістський погляд на значення й відкидає об'єктивістський. Суб'єктивізм у когнітивній лінгвістиці прирівнює значення до концептуалізації або ментального досвіду, де може мати місце й категорія ірраціональності. Водночас об'єктивістську позицію Р. Ленекер вважає обмеженою, оскільки вона прирівнює значення до переліку тих умов, за яких воно є істинним. Суб'єктивістський погляд щодо значення, на думку науковця, ґрунтується на понятті «образність» – здатність людини до ментального формування уявлюваної ситуації за допомогою альтернативних способів (Елина, 2010, с. 11). Семантичне значення висловлювання притаманне не тільки внутрішнім властивостям об'єкта або ситуації, яка описується, а включає і те, як люди переважно думають про об'єкт або ситуацію і ментально відображають їх. Водночас висловлювання, істинні за однакових умов, або які мають ту саму референцію, можуть відрізнитися за значенням, оскільки представляють альтернативні способи ментального конструювання тих самих об'єктивних обставин і ситуацій. Такий тип конструювання застосовує образність із метою створення уявлюваної ситуації альтернативним способом. Згідно з теорією когнітивної граматики, мовець конструює уявлювану ситуацію певним способом, тобто обирає конкретний образ (із переліку альтернатив) для структурування його концептуального змісту з виражальною метою. Отже, незважаючи на інтуїтивну істинно-функціональну еквівалентність, речення часто різняться за значенням (Елина, 2010, с. 11).

Засаднича для когнітивної парадигми теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона також пов'язана з раціональним об'єктивізмом та ірраціональним суб'єктивізмом. У теорії концептуальної метафори акцент передусім зроблений на абстрактних поняттях, абстрактних структурах (не тільки словах, а й теоретичних конструктах). Як стверджують автори теорії, об'єктивізм є поглядом на світ «із позиції Бога», що претендує на виявлення об'єктивної структури світу, яка існує незалежно від людини і виражається за допомогою точних пропозицій, що підкорюються законам логіки (категорії раціональності). Такі пропозиції пов'язані з діяльністю розуму, а тіло не бере участі в когнітивних операціях. Такому підходові автори протиставляють іншу систему координат, за якої неможливий погляд із позиції Бога, а уявлення складаються з переліку можливостей, представлених світом людині для її існування. Образ світу народжується в повсякденній взаємодії світу й людини, що здійснюється значною мірою несвідомо (а значить, із застосуванням категорії ірраціональності). У мові така взаємодія

відображена головним чином поняттями базового рівня, які за своєю структурою відповідають звичайним перцепціям. На відміну від понять базового рівня, абстрактні поняття не співвідносяться безпосередньо з органами відчуттів. Ідеальні об'єкти не наділені тілами, і для повного їх розуміння та закріплення у свідомості пов'язаних із ними смислів необхідна їхня «матеріалізація», наділення їх перцептивними та пропріоцептивними характеристиками. На думку авторів теорії, саме концептуальна метафора й слугує головним засобом «матеріалізації» абстрактних понять. Концептуальні метафори покладені в основу інтуїтивного розуміння переносних значень конкретних слів і висловлювань учасниками комунікативного процесу і, відповідно, є частиною концептуальної системи звичайних носіїв мови. Однак, як відзначають Дж. Лакофф і М. Джонсон, не можна стверджувати, що такі метафори описують усі випадки розуміння та відтворення слів і висловлювань в їхньому переносному значенні (Глебкин, 2014, с. 86-87), отже, когнітивна парадигма постає тим напрямом, у якому успішно співіснують обидві категорії: раціональності й ірраціональності.

Дж. Лакофф намагався поєднати категорії раціональності й ірраціональності у своїх напрацюваннях, досліджуючи розуміння світу людиною, відображення знання про світ у мові через систему взаємопов'язаних понять – категорій, які формують концептуальну систему. Науковець разом з іншими когнітивістами також торкається поняття об'єктивізму та протиставляє йому експерієнціалізм. Згідно із традиційним (об'єктивістським) поглядом, мислення представлене як абстрактна, дематеріалізована логічна здатність. Вихідною ж передумовою експерієнціалізму є визнання залежності мислення від тілесної організації, (мислення ставиться в один ряд із такими фізіологічними здатностями, як слух, зір і т. ін.). Таке припущення автоматично фокусує увагу на образних засобах мислення – метафорах, метонімії, що зумовлені пізнавальними особливостями людини як біологічної та соціальної істоти. «Божественному» (або «машинному», вивільненому від тілесності) поглядові на світ «іззовні» протиставлений погляд на речі «ізсередини» свідомості суб'єкта, який пізнає. Водночас розрізняють структури базового рівня, які визначаються нашими тілесними здатностями сприйняття, та образно-схематичні структури. До базових структур належать концепти (не обов'язково елементарні), які сприймаються людьми як цілісні образи (гештальти), психологічно найбільш прийнятні для оперування. Під образно-схематичними структурами автор теорії

розуміє певні схеми, які людина насамперед накладає на світ, що сприймає, за допомогою розуму, презентований як «дещо набагато більше, ніж дзеркало природи або оператор символів» (Лакофф, 2004, с. 484). Дж. Лакофф переконаний, що «як різноманіття генофонду виду необхідне для того, щоб забезпечити виживання <...>, різні способи розуміння досвіду необхідні для нашого виживання як виду» (Лакофф, 2004, с. 437).

З огляду на ґрунтовні результати досліджень різних мовознавчих парадигм, де представлені різні способи розуміння свідомого та несвідомого, перед лінгвістами постало питання, чи здатна наука виразити словом – мовою – те, що завжди лишалося невираженим, чи може наука в її теперішньому стані дати можливість людині проникнути не тільки у сфери раціонального та логічного, але й до сфери не-раціонального (іраціонального) та нелогічного. Дати відповіді на ці питання покликана абсолютно нова підвалина в лінгвістичному поступові – синергетична парадигма (В. Вільдген, Б. Зернов, Р. Келер, Р. Піотровський, А. Полікарпов та ін.), яка одна з перших рівною мірою опирається на дослідження категорій раціональності й іраціональності. За законами взаємного доповнення, синергія раціональної логіки й іраціональної інтуїції організовує синтез мислення, який і надає особливої сили пізнавальному процесові. Іраціональне надходить до контексту раціонального: і перше, і друге виявляються частинами єдиного пізнавального процесу. С. Франк уводить до наукового обігу поняття «незбагненне» й ставить за мету відшукати адекватні слова для вираження незбагненого, яке, на переконання дослідника, усе ж доступне раціональному пізнанню, яке діє в єдності з іраціональною інтуїцією, оскільки спільна дія раціонального й іраціонального дає «повноту» знання (Гураль, Петрова & Смокотин, 2018, с. 10).

У ХХІ ст. лінгвісти продовжують досліджувати синергетичні властивості мови, проникаючи не лише у вербальне вираження раціональної думки і не тільки наслідуючи логіку вербально, але й перебуваючи в пошуку можливостей репрезентувати те, що для логіки недоступне, але з її допомогою (раціонально) можна висловити словом.

За результатами огляду лінгвістичних напрацювань зображуємо графік дослідження категорії раціональності й іраціональності у світлі порівняльно-історичної, структуралістської, комунікативно-функціональної, когнітивної та синергетичної парадигм (див. Рис. 1). У графіку обидві категорії позначені низхідними та висхідними лініями, які зливаються в одну суцільну,

що символізує спад, злет і поєднання (синергізм) досліджень категорій раціональності й ірраціональності в мовознавстві.

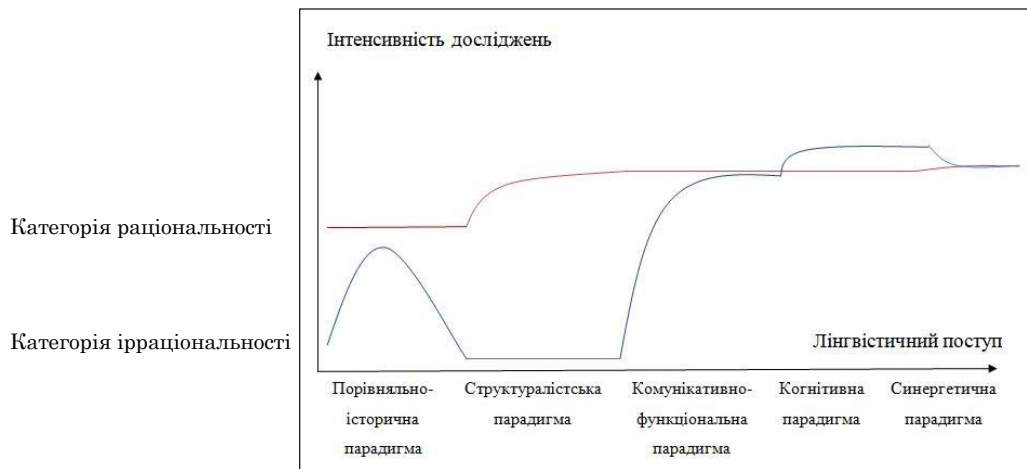

Рис. 1. Графік дослідження категорій раціональності й ірраціональності в аспекті мовознавчих парадигм

Висновки і пропозиції. Отже, будь-яка лінгвістична парадигма так чи інакше вплинула на формування та розвиток категорій раціональності (базованій на законах логіки й розуму) та ірраціональності (в основу якої покладений чуттєвий, емоційний, несвідомий стани). Водночас кожна з досліджуваних парадигм наділена власним переліком характеристик: логічність (порівняльно-історична парадигма), структурність (структуралістська), антропоцентризм (комунікативно-функціональна), інтелектуалізм (когнітивна), закон синергії (синергетична). Стагнації та занепаду зазнає категорія ірраціональності в період структуралістської парадигми, тоді як популярності й актуальності — у межах когнітивної. Унікальною для обох категорій стає панівна сьогодні синергетична, де об'єкт дослідження (раціональність та ірраціональність) розглядають злитно — не в опозиції одне до одного.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні категорії раціональності й ірраціональності на стику мовознавчих і немовознавчих (філософські, історіографічні, психологічні) парадигм із репрезентацією названих категорій із позицій лінгвофілософії, психолінгвістики, соціолінгвістики й ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Амирова, Т., Ольховиков, Б. & Рождественский, Ю. (2005). *История языкознания*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Арутюнова, Н. (1999). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- Веды и грамматика Панини*. Available at: https://myfilology.ru/istoria_lingvisticheskikh_uchenii/vedy-i-grammatika-panini (дата звернення: 11.09.2019).
- Вендина, Т. (2016). *Введение в языкознание*. Москва: Юрайт.
- Глебкин, В. (2014). *Смена парадигм в лингвистической семантике: от изоляционизма к социокультурным моделям*. Москва: Центр гуманитарных инициатив.
- Голубовська, І. & Корольов, І. (2011). *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Государська, О. (2015). Антропоцентризм як провідний принцип відтворення світу свідомістю людини (на матеріалі перекладу французьких відсоматичних термінів українською мовою). *Science and Education a New Dimension. Philology*, 3 (15), 68, 59-62.
- Гураль, С., Петрова, Г. & Смокотин, В. (2018). Выразить невыразимое: возможности синергетических усилий лингвистики и философии. *Язык и культура*, 42, 6-18.
- Дротянко, Л. (2001). *Філософські проблеми мовознавства*. Київ: КНЛУ.
- Елина, Е. (2010). Когнитивные теории значения: когнитивная грамматика Р. Лангакера. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета имени В.П. Астафьева*, 2, 225-230.
- Иванова, Л. (2006). *Курс лекций по общему языкознанию*. Киев: Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова.
- Кубрякова, Е. (1994). Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус. *Известия РАН*, 53, 3-15.
- Лакофф, Дж. (2004). *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категория языка говорит нам о мышлении*. Москва: Языки славянской культуры.
- Штанько, В. (2002). *Философия и методология науки*. Харьков: ХНУРЭ.

Славова Л.Л.

доктор філологічних наук, професор
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ РОЗУМІННЯ ТА НЕРОЗУМІННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Говоріння та розуміння – це взаємопов'язані процеси, оскільки мовець вступає в спілкування, щоб досягнути своєї мети, що можливо лише через розуміння. Орієнтація на взаємне розуміння – основна передумова кожного комунікативного акту (Fowler, 1974; Dascal, 1999). При плануванні, продуціюванні і оформленні свого висловлювання, мовець передбачає наскільки адекватно слухач зрозуміє його з урахуванням обставин. Слухач, зі свого боку, бере до уваги можливі в даній ситуації очікування мовця і сприймає висловлювання на їхньому фоні. Ці процеси аналізу і вибору, що здійснюються мовцем і слухачем, називають підготовкою розуміння (Общение. Текст. Высказывание, 1989, с. 84).

Розуміння визначається як когнітивна діяльність, результатом якої є встановлення змісту певного об'єкта (Городецкий, Кобозева & Сабурова, 1985, с. 38). Вперше задача моделювання того, яким чином люди планують і розуміють у процесі спілкування, була поставлена американським дослідником М. Мінським. На його думку, процес розуміння полягає в тому, що людина відбирає з пам'яті структуру, яку можна назвати, наприклад, фреймом або сценарієм. Фрейм або сценарій, являють собою структуру, яка складається з низки терміналів та вузлів і відношень між ними. У процесі породження та розуміння висловлювання має місце встановлення відповідностей між реальною ситуацією, в якій знаходиться мовець, і всією тією кількістю фреймів, які є у нього в пам'яті (Mynsky, 1980). Головним засобом репрезентації знань про фіксовані предмети у когнітології вважається фрейм, який може представляти не тільки вербальні, але й невербальні знання.

Унаслідок розуміння утворюються нові і відтворюються старі системи концептів і образів у новому баченні, які поєднують у собі

продукт цього відображення з відповідними елементами особових знань (Корниенко, 1996, с. 59).

До проблеми розуміння також належить встановлення намірів мовця. Щоб зрозуміти повідомлення, адресат намагається подивитись на речі очима адресанта і реконструює його намір у двох напрямках:

1) встановлення того, що мається на увазі, і, можливо, виражено неадекватно (наприклад, із-за низького рівня мовної компетенції, невміння адекватно висловити свої почуття тощо);

2) розпізнавання стратегічного задуму автора висловлювання (Кубрякова, 1986, с. 124).

В. З. Дем'янков також виділяє два напрямки дослідження зазначеної проблеми:

1) буквальне розуміння інтенції, яку вкладено адресатом у висловлювання, при цьому автор не завжди адекватно і уважно використовує ресурси мови для формування своїх задумів (він може обмовитись, говорити з сильним акцентом, але, незважаючи на це, зміст його повідомлення можна зрозуміти за умови докладання достатніх для цього зусиль);

2) виявлення істинних та удаваних намірів адресанта, коли він приховує свої наміри, не бажаючи передавати певну інформацію (Дем'янков, 1989, с. 25). Цю або інші особливості процесу передачі інформації можна враховувати, якщо зацікавитись своїм співрозмовником як особистістю, зокрема, як «генератором» намірів, що дає змогу швидше визначити намір висловлювання.

Проте, реципієнт повідомлення нерідко трактує інформацію інакше, по-своєму. У цьому зв'язку варто говорити ще про два види розуміння: розуміння очікувань (намірів) відправника та тих повідомлень одержувача, які продовжують початок розмови, наприклад, реакція, яка вказує на те, що розуміння не досягнуто (Sprenger 2016, с. 21). Таким чином, розуміння включає в себе не тільки правильну інтерпретацію значення референції, але й прагматичних цілей, інтенцій адресата. Розуміння характеризується різним ступенем наближеності до істини залежно від цілеустановки співрозмовників.

Мовець намагається будувати своє висловлювання таким чином, щоб воно було зрозуміло слухачеві. Він будує висловлювання з урахуванням адекватних фонових знань співрозмовника. Тому мовець повинен дотримуватись певних принципів (Clark, 1997):

Принцип 1: Принцип значення речення. Для того, щоб слухачеві зрозуміти *що* має на увазі мовець, йому спочатку потрібно визначити значення почутого висловлювання.

Принцип 2: Принцип вибору змісту. З усіх можливих значень висловлювання, слухач вибирає те, яке, за його думкою, найбільше підходить за змістом.

Принцип 3: Принцип говоріння. Для того, щоб зрозуміти *що* має на увазі мовець, слухач повинен визначити *що* говорить мовець.

Принцип 4: Принцип неврахування диференціації слухачів.

В. З. Дем'янков йде далі, виділяючи дев'ять інтерпретаційних процедур, які забезпечують процес розуміння:

- 1) використання мовного знання;
- 2) побудова та верифікація гіпотетичних інтерпретацій, їхня паралельність;
- 3) засвоєння того, про що говорять;
- 4) реконструкція намірів автора;
- 5) встановлення ступеня відповідності внутрішнього та модельованого світів;
- 6) встановлення зв'язків між цими світами;
- 7) співвідношення модельованого світу із безпосередніми складниками дійсності;
- 8) співвідношення з поведінкою;
- 9) вибір тональності чи «ключа» (забезпечення цілісності результату, гармонії між адресантом і адресатом) (Дем'янков, 1989).

Г. Г. Кларк, як і В. З. Дем'янков, зосереджують свою увагу на тому, що для забезпечення якомога вищого ступеня розуміння, мовець і слухач повинні виконувати певні вимоги ведення комунікативного акту.

Проте, розуміння не є єдиним цілим. Г. І. Богін виділяє його різні рівні, наприклад, рівень правильності; рівень інтеріоризації. До останнього належать випадки, де недоліком, який необхідно виправити, є уповільненість у передачі інформації, тобто повільна швидкість. Така уповільненість пов'язана з недостатньо інтеріоризованим внутрішнім планом мовленнєвого вчинку. Саме тому мовленнєвий вчинок нерационально, недостатньо доцільно протікає у часі.

Рівень насиченості акцентує увагу на необхідності використовувати «багатство мови». Рівень адекватного вибору – доцільність вибору одиниць мовленнєвого ланцюга, яка оцінюється, як правило, не в цілому тексті, а в конкретному висловлюванні.

Виокремлюють також і рівень адекватного синтезу, на якому здебільшого розглядаються порушення адекватності в тексті, ніж у реченні (Богин, 1977, с. 3-5).

У результаті осмислення змісту слухач може доходити до розуміння чи нерозуміння інформації, що надходить. Розуміння як осмислення змісту висловлювань включає, по-перше, встановлення зв'язків і відношень між об'єктами та явищами, про які йдеться у повідомленні та реальній дійсності, а, по-друге, ставлення мовця до них. Розуміння мовленнєвого повідомлення базується на наявності у слухача і мовця спільного семантичного поля (Васильєв, 1986, с. 16). У всіх цих підходах і концепціях спільним елементом для встановлення розуміння є встановлення інтенції та наміру автора висловлювання.

Крім умов розуміння, важливо враховувати його різні рівні. Говорячи про рівні розуміння з точки зору поглиблення, зміни ступеня розуміння слухачем основної думки мовця, основного змісту висловлювання, виділяють чотири рівні (Оптимизация речевого воздействия, 1990, с. 162-163).

Перший рівень розуміння характеризується усвідомленням того, про що говорять, тобто з'ясування основного змісту висловлювання. Це найбільш загальне, поверхове розуміння, оскільки у слухача формується тільки загальне уявлення про те, що говориться.

Другий рівень характеризується розумінням не тільки того, про що говориться, а й того, *що* говорять. Інакше кажучи, слухач усвідомлює основну і всі додаткові лінії висловлювання. На другому рівні розуміння людина порівнює, аналізує дані, встановлює все більше смислових зв'язків між тим, що вона знає, і тим, що сприймає в даний момент. Комунікант аналізує, що було сказано нового у порівнянні з тим, що йому вже було відомо.

Третій рівень розуміння притаманний людині, яка володіє глибокими професійними знаннями в тій сфері, якій присвячено спілкування, та багатим життєвим досвідом. Така особистість не тільки дозволяє оцінити що говориться, а й те, як, якими засобами мовець цього досягає.

Четвертий рівень розуміння характеризується розумінням не тільки того, про що і як сказано мовцем, а перш за все, – виявленням основного змісту висловлювання, його провідної думки, незалежно від того чи сформульована вона мовцем відкрито або знаходиться в підтексті. Зрозуміло, що неможливо провести чіткої межі між цими

рівнями. Ступінь розуміння у кожної мовної особистості не може бути однаковим. Як говорив Г.-Г. Гадамер, якщо ми взагалі розуміємо, то розуміємо по-різному, тобто кожен з нас приречений розуміти на свій лад (Гадамер, 1988, с. 35).

Необхідність досягнути правильного розуміння інформації зумовлює системність, нормативність організації тих засобів, якими користується мовець для висловлювання думки, і спрямованість самого процесу мовлення. Розуміння – це не просто відображення реальної дійсності. Воно тісно пов'язано з конкретно-історичним фоном, інтересами учасників соціальної комунікації (Корниенко, 1996, с. 63). На розуміння впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Воно також залежить від минулого досвіду та знань людини. Люди розуміють один одного тому, що збуджують один в одному однакові чуттєві уявлення. Взаєморозуміння зумовлюється спільністю знань про світ у комунікантів, активним слуханням, тобто коли слухач сприймає одиниці на семантико-комунікативному та граматичному рівнях і співвідносить їх зі своїми лінгвістичними та енциклопедичними знаннями; робить висновки про зміст мовленнєвого повідомлення.

Однією з умов досягнення розуміння є пізнання концептуального і референційного значень повідомлення. Це положення знаходить своє відображення в таких термінах: інтенціональна семантика (пов'язана із значенням) і семантика екстенціональна (референційна) (Дейк & ван Кінч, 1988, с. 165). Урахування цих значень дає мовцеві можливість сприймати мовленнєве повідомлення як істинне або хибне. Т. А. ван Дейк та В. Кінч виділяють головні стратегії ведення розмови – пропозиційні, локальної когерентності (суцільності), стилістичні та риторичні (Дейк & ван Кінч, 1988, с. 168-172). Пропозиційні стратегії автори передбачають поверхнєве структурне декодування фонетичних та графічних ланцюгів. Розпізнавання слів базується на семантичній інтерпретації, яка породжує очікування щодо можливих значень і загальної синтаксичної структури речення. Основною задачею локальної когерентності є конструювання локальної зв'язності. Основна умова локальної цільності полягає в тому, що складні пропозиції означають деякі факти можливого світу. Встановлення когерентності вимагає від адресата ефективного пошуку потенційних зв'язків між фактами, які позначені пропозиціями.

Стилістичні стратегії надають мовцеві можливість зробити вибір між альтернативними засобами вираження майже одного й

того ж значення. Цей вибір здійснюється з урахуванням типу ситуації, рівня неформальності спілкування, партнера по комунікації і характеру загальних цілей.

За справедливою думкою Т. А. ван Дейка, мовець повинен прагнути до встановлення стилістичної цільності, підбираючи слова певного регістру (Дейк & ван Кінч, 1988, с. 154). Слухач же, в свою чергу, має визначити соціальний контекст повідомлення: гнів, любов, прагнення до співробітництва тощо. Основна функція стилістичного контексту – пов'язати висловлювання з особистістю мовця або соціальним контекстом. Останній передбачає протікання мовленнєвої взаємодії між певними особистостями в соціумі. Особистість також впливає на процес спілкування. Отже, це дає можливість визначити його індивідуальний рівень. Поряд з вербальною інформацією слухач сприймає і усвідомлює невербальну інформацію: міміку, жести, пози та ін.

О. Тарнопольський та Н. Скляренко на основі принципів, розроблених Т. А. ван Дейком, перераховують фактори, які визначають стандарти комунікативної поведінки:

1) нормовстановлюючий фактор. Саме цей фактор встановлює соціальні норми комунікативної поведінки, але оскільки у спілкування задіяні живі люди, то ці стандарти набувають індивідуальних рис. Суспільство, в свою чергу, накладає обмеження на ступінь свободи індивідуальних елементів у стандарті комунікативної поведінки;

2) фактор встановлення взаємовідношень залежно від ситуації. Цей фактор визначає комунікативну поведінку під впливом повної ситуації спілкування та існуючих взаємовідносин між учасниками комунікації (начальник – підлеглий, молодий – старий, батько – дитина і т. д.). Цей вплив здійснюється через особливості та життєвий досвід учасників комунікації. Наприклад, якщо дві особи розмовляють в офісі на бізнес теми й один з них вище за чином, то їх комунікативна поведінка буде соціально обумовленою ситуацією та їх офіційними відносинами. Але якщо ці люди також є друзями та часто зустрічаються поза роботою, то їх поведінка буде більш релаксованою та неформальною, ніж у випадку, коли особисті стосунки відсутні, а існують лише офіційні;

3) фактор мотивації та мети. Цей фактор визначає стандарти комунікативної поведінки згідно з особистими мотивами учасників комунікації та метою, яку вони переслідують у процесі спілкування;

4) індивідуальний фактор. Цей фактор повністю визначає індивідуальні характеристики наслідування соціально детермінованим стандартам комунікативної поведінки (Tarnopolsky & Sklyarenko, 2000, p. 12-14).

Ці фактори певною мірою перетинаються ще з однією групою факторів, які складають національно-культурну специфіку мовленнєвого спілкування, відзначаються різною природою та діють на різних рівнях організації процесів спілкування.

В ідеальному випадку мовець підбирає і буде свої висловлювання так, щоб не докучати слухача зайвою інформацією, і так, щоб не позбавити його необхідної інформації. Нерозуміння ж може виникати лише в результаті мовленнєвої або іншої взаємодії людей у певних життєвих обставинах. Нерозуміння виступає конкретним типом розуміння, при якому слухач приписує висловлюванню внутрішню репрезентацію, яка відрізняється від тієї репрезентації, що приписується за наміром мовця.

Нерозуміння завжди ситуативне (Mustajoki, 2012, p. 217): тригери, які перешкоджають розумінню в одній ситуації, можуть полегшити розуміння в інших.

В. З. Дем'янков виділяє 9 випадків елементарного нерозуміння:

1. Недостатня мовна компетентність.
2. Невідповідність сказаного очікуванням адресата.
3. Відсутність у тезаурусі слухача тих понять, про які йому хотіли повідомити.
4. Неспроможність осягти задум.
5. Нерозуміння референції.
6. Нездатність розмежувати головне та другорядне.
7. Абсурдність висловлювання.
8. Недоречна реакція реципієнта.
9. Дисонанс у розумінні (Дем'янков, 1998, с. 63-65).

Досліджуючи причини виникнення нерозуміння між комунікантами, Є. Вейганд (Weigand, 1999) розрізняє засоби та цілі комунікації, показує, що нерозуміння відбувається через помилки у виборі засобів та постановки цілей, або через перше і друге. Вона також наголошує на тому, що існує ймовірність виникнення нерозуміння через те, що мовець не може експліцитно виразити всю гаму почуттів, і тому слухач повинен сам будувати свої презумпції.

С. Базанелла та Р. Доміно (Bazzanella & Damino, 1999, p. 827), поділяючи загалом думки Є. Вейганд, запропонували схему розгортання мовленнєвого взаємообміну після виникнення

нерозуміння. Розглянемо її першу частину, з якої видно коли і чому виникає комунікативна невдача. Нерозуміння трапляється, коли є розбіжності в значеннях, які надають слову або висловлюванню мовець і слухач. Якщо нерозуміння не виявлено, то комунікація продовжується без змін. Якщо ж їх виявлено, то подальший процес спілкування буде залежити від того, чи комунікант, що помітив нерозуміння, зробить спробу усунути його, чи ні. Якщо ж ні один з комунікантів не зробить цього, то з'являється ймовірність виникнення комунікативної невдачі (Славова, 2005).

У людському спілкуванні неможливе стовідсоткове розуміння, тому що мовці володіють різним рівнем знань, виконують різні соціальні ролі, є представниками певної статі, віку, культури, мають різну освіту. Наявність процесу нерозуміння спонукає людину до пошуку змісту. Перспектива дослідження полягає у визначенні стратегій та тактик, що спрямовані на попередження виникнення непорозуміння, комунікативних невдач у процесі комунікації як представників однієї культури, так і різних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Богин, Г.И. (1977). *Противоречия в процессе формирования речевой способности*. Калинин: Мин-во высш. и средн. спец. образ. РСФСР.
- Васильев, Л.Г. (1986). Языковая деятельность и понимание речевых сообщений. In *Деятельностные аспекты языка и типологические приемы описания*. (с. 15-17). Москва: Наука.
- Гадамер, Г.-Г. (1988). *Истина и метод: Основы философской герменевтики*. Москва: Прогресс.
- Городецкий, Б.Ю., Кобозева, И.М., & Сабурова, И.П. (1985). К типологии коммуникативных неудач. In *Диалогическое взаимодействие и представление знаний*. (с. 64-78). Новосибирск: АН СССР Сибирское отделение ВЦ.
- Дейк, Т.А., & ван, Кинч, В. (1988). Стратегии понимания связного текста. In *Новое в зарубежной лингвистике*. (Вып. 23), (с. 153-211). Москва: Прогресс.
- Демьянков, В.З. (1989). Ошибки продуцирования и понимания (интерпретирующий подход). In *Речевые приемы и ошибки: типология, деривация, функционирование*. (с. 22-34). Москва: Ин-т языкознания АН СССР.

- Демьянков, В.З. (1998). Недопонимание как нарушение социальных предписаний. In *Язык и социальное познание*. (с. 56-65). Москва: Академия наук СССР.
- Корниенко, Е.Р. (1996). *Смысловое восприятие и понимание иноязычного текста*. Москва: ГПИ «Искона».
- Кубрякова, Е.С. (1986). *Номинативный аспект речевой деятельности*. Москва: Наука.
- Общение. Текст. Высказывание* (1989). Под ред. Т.Я. Андрющенко. Москва: Наука.
- Оптимизация речевого воздействия* (1990). Под ред. Н.А. Беземенова. Москва: Наука.
- Славова, Л.Л. (2005). *Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення)*: Монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.
- Bazzanella, C., & Damino, R. (1999). The Interactional Handling of Understanding in Everyday Conversations. *Journal of Pragmatics*, 7, 2, 817-846.
- Clark, H.H. (1997). Dogmas of Understanding. *Discourse Processes*, 23, 3, 567-598.
- Dascal, M. (1999). Introduction: Some questions about misunderstanding. *Journal of Pragmatics*, 7, 2, 753-762.
- Fowler, R. (1974). *Understanding Language. An Introduction to Linguistics*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mustajoki, A. (2012). A speaker-oriented multidimensional approach to risks and causes of miscommunication. In *Language and Dialogue* 22, 216-243.
- Mynsky, M. (1980). A Framework for Representing Knowledge. In *Framed Conceptions and Text Understanding*. (pp. 1-25). Berlin: Walter de Gruyter.
- Sprenger, G. (2016). Structured and unstructured misunderstandings. Towards an anthropological theory of misunderstanding. In *Civilisations*, 2016/1 (No 65), p. 21-38. URL: <https://www.cairn.info/journal-civilisations-2016-1-page-21.htm>.
- Tarnopolsky, O., & Sklyarenko, N. (2000). *Lifestyle Communicative Behavioral Patterns in the USA*. Київ: Вид. центр КДЛУ.
- Weigand, E. (1999). Misunderstanding: The Standard Case. *Journal of Pragmatics*, 7, 2, 763-785.

МЕНТАЛЬНІ СИТУАЦІЇ У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Аладько Д.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

МЕНТАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА І ПОВЕДІНКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Під характеристикою людини засобами назв посуду розуміється їх використання на позначення частин тіла людини, людини в цілому, її поведінки та рис характеру тощо. Номінації такого типу можуть бути мотивованими зовнішньою, фізичною подібністю частини тіла до предмета посуду, загальним сприйняттям людини як умістища та різноманітними асоціаціями. Наївній мовній свідомості взагалі притаманна асоціація людини з предметом посуду. С. М. Толстая відзначає подібність локусу-вмістища (артефакту) та людини (чи її органів) (Толстая, 2008, с. 85). Дуже важливим принципом розуміння символіки посуду в цілому є його антропоморфізм, що виявляється як на рівні лексики, так і у фольклорній традиції, де посуд народжується і помирає, захищає і шкодить (СД, 1995, с. 526). Одним із принципів поєднання концептуальних сфер є побутоцентризм, тобто назви предметів побуту використовуються на позначення психологічної, інтелектуальної, соціальної діяльності людини (Селіванова, 2004, с. 41-52).

Уподібнюючи людину до вмістища взагалі, лексико-семантичні варіанти на позначення особи можуть бути мотивовані тими чи іншими якостями посуду, які стають мотиваційними ознаками для найменування людини.

Базова асоціація голови людини з предметом посуду приводить до подальшого асоціативного сприйняття функціонування посуду як розумової діяльності людини. Цей мотив вербалізується як в англійській, так і в українській мовах: *макітра варить* «голова

думає» (УРФТС, с. 84); *казанок, баняк варить* (ФСУ, с. 17); *голова макітриться* «кружиться» (СУМ, т. 2, с. 399); *у голові замакітрилося* «запаморочення» (ФСУ, с. 461); *use one's noggin* «користуватись головою, думати» (DAI, с. 731); *put that in your jug* «візьми собі в голову і подумай» (ТТЕМ, с. 351).

Про розумну людину можуть сказати *У нього добра макітра розуму*, якщо хтось правильно вирішив завдання, вдало зробив щонебудь, говорять *макітра зварила* (ФСУ, с. 461).

Номінації посуду в обох зіставлюваних мовах використовуються також для позначення розумово обмеженої людини. Англійські номінації *jug-head* «вперта, тупа людина» (ТТЕМ, с. 333); *jarhead* (WW, с. 48) прирівнюють голову недалекої людини до глечика за кількістю розуму. На основі назви посуду побудований і зворот *off his rannikin* (від *rannikin* «чашка, миска») (ТТЕМ, с. 176). Найменування *crack-pot, cracked as a broken pot* «розумово неповноцінна, божевільна людина» (ТТЕМ, с. 333) характеризують людину з точки зору її розумових здібностей, реалізуючи асоціацію розбитого горщика, що не є придатним для господарських функцій, із головою, що неспроможна мислити. Образ розбитої посудини для позначення нерозумності фіксується і в українській мові: *голова як розбитий горнець* «забудькувата, нетямуща людини» (ССНП, с. 38); *обручі розсихаються* (асоціація з руйнацією діжі) (ФСУ, с. 575); *губити обручі від макітри* (ФСУМ, с. 130). Зазначимо, що Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають метафору «психіка – це ламкий предмет» однією з типових онтологічних метафор (Лакофф, 1990, с. 405-410).

Ідея «неповна розуму» реалізується і через порівняння порожнього посуду з порожньою головою: *мати порожню макітру* (ФСУ, с. 181); *голова як казан, а розуму ні ложки* (РУССВ, с. 80); через асоціацію незаповненості посудом буфета: *doesn't have all (one's) cups in the closet* (WW, с. 342). «Розумова пустота голови-вмістища» може бути позначена і через образ її наповненості чимось стороннім, як це відбувається у фразеологізмі *горобці цвірінькають у макітрі* (ФСУ, с. 191). Розуму в людини може бути *як у дірявому горщику* «дуже мало»; *пам'ять стала, як те решето* (ФСУ, с. 192; с. 606); *голова як решето* (РУССВ, с. 296).

В українській мові також існують компаративи, що порівнюють голову людини за розумовими здібностями з предметом посуду: *голова як довбня* «тупа, некмітлива людина»; *дурний як довбня; дурний як ступа; тупий як товкач у ступі* (ССНП, с. 38, с. 48, с. 148, с. 152); *Чи діжа зніжилась, чи хазяйка сказала* (УПП, с. 251). Із

мотивом порожнього вмістища, як чогось неправильного, неприродного, пов'язане й порівняння *дивиться як баран в порожнє відро* «дивиться тупо» (ССНП, с. 12).

Ментальна обмеженість особи позначається і в номінативних одиницях, що ототожнюють здатність посуду вмістити лише певну кількість речовини з обмеженістю людського мозку. Для ілюстрації наведемо англ. прислів'я *A vessel holds only its fill* «здатність особи навчатись обмежена її інтелектом» (букв. «посудина вміщує лише стільки, скільки може вмістити») (ТТЕМ, с. 333), *to put a quart into a pint pot* «людина з обмеженим розумінням» (букв. «вмістити кварту речовини в посуд розміром в пінту») (ТТЕМ, с. 384). З тим, що людина повинна розвивати свої здібності, погоджується і прислів'я *Wine in the bottles doesn't quench thirst*, яке уподібнює здібності до вина в пляшці-людині, яке не втамує спраги, якщо залишається в умістищі (ТТЕМ, с. 448). Українська ідіома говорить, що якщо думка «не вміщується» в голову-макітру, її потрібно туди «втовкти»: *втовкти в макітру* «частим повторенням домогтися розуміння» (ФСУМ, с. 140).

Показником розумових здібностей може бути й манера людини говорити. Вербалізація балакучості взагалі стане предметом розгляду нижче, зараз же обмежимося лише наведенням номінативних одиниць, що характеризують саме ментальний стан особи. Англійське прислів'я в різних варіаціях стверджує, що дурні люди створюють найбільше шуму. Людина в подібних пареміях уподібнюється до порожньої посудини: *Empty vessels make the most sound* (DAI, с. 186); *Empty vessels make the most noise* (ТТЕМ, с. 333). Нерозумну людину порівнюють, як зазначалось раніше, з розбитою посудиною, яка упізнається в тому числі і за манерою говорити: *Cracked pipkins are discovered by their sound* (ТТЕМ, с. 333). Англійським прислів'ям відповідає українське *Порожня бочка гучить, а повна мовчить* (АУФС, с. 302), що ототожнює дурну та розумну голову із пустим/повним умістищем. У народному стійкому порівнянні виїхав як баба зо ступою (ССНП, с. 10) також використовується назва посуду на позначення дурниці.

Найменування вмістищ можуть використовуватись і для актуалізації значення «велика кількість якоїсь нісенітниць» в порівняннях, що вказують на дуже дурну людину: *дурний як десять бочок дьогтю* «дуже дурний» (ССНП, с. 18); *розумний як сто бочок арештантів* «дурний» (ССНП, с. 18).

Номінації посуду в обох зіставлюваних мовах можуть бути засобами вербалізації стану, в якому знаходиться людина, позначати емоції та ситуації, в яких опиняється особа.

Емоційний стан людини може бути позначений шляхом ототожнення особи з умістищем, яке розігрівають на вогні. Нагрівання горщика в таких виразах стає образом для позначення «розігріву» пристрастей. Показовими в цьому плані є англійські фразеологізми *to put the pot on* «розсердитись», *to have the saucepan on the fire* «бути готовим до сварки»; *Little pot is soon hot* «дурні люди швидко виходять з себе» (ТТЕМ, с. 449). Те, що пристрасті легко передаються від однієї людини до іншої, вербалізується в іншій ідіомі, яка використовує той же образ розігріву посудини: *one pot sets another boiling* букв. «один горщик спричиняє кипіння іншого» (ТТЕМ, с. 349). Людина, що охоплена гнівом, часто сама собі шкодить, про що йдеться у порівнянні, яке походить від античної байки про ведмедя, який опікся об чайник. Предмет посуду в даному випадку асоціюється з будь-яким нещастям: *like the bear and the kettle* (ТТЕМ, с. 392).

Українська мова також використовує образ розігріву посуду для позначення гніву, сердитого стану: *кипить як холодний самовар, розходився як холодний самовар* «безпричинно сердиться» (ССНП, с. 131). Із розжареним умістищем, перебуванням у ньому, процесом приготування їжі пов'язані й інші звороти, що виражають гнів, нервування, небажання: *мов у казані кипіти* (РУССВ, с. 418); *дмеця як легке в горщку* (УПП, с. 84); *підстрибує як сало на сковорідці* «сердитий» (ССНП, с. 130); *шкварчить як вишкварок на сковороді* «нервує» (ССНП, с. 23); *хочеться як грішнику до гарячої сковороди* «зовсім не хочеться» (ССНП, с. 42). Фразеологізм *лізти у пляшку* «сердитися, гніватися» може передавати ідею того, що людина своїм безпідставним гнівом заводить себе у безвихідне становище-пляшку (ФСУ, с. 439).

Українська мова використовує номінативні одиниці з компонентом посуду і для позначення інших емоцій. Фразеологізм *не в своїй тарілці* «незручно, невпевнено, зніяковіло» вербалізує сприйняття себе в суспільстві як в умістищі (ФСУ, с. 878). Вираз *розклеївся як діжка на сонці* (ССНП, с. 47) ототожнює людину, що плаче, із просмоленою діжкою, що плавиться під сонячними променями. Зворот *виглядає як заєць у ступі* «переляканий» (ССНП, с. 57) актуалізує перебування суб'єкта в незвичному для нього локусі. Здивований стан позначається шляхом називання характерної психосоматичної реакції з уподібненням очей до предмета посуду:

виприщив очі як баньки «дивиться тупо, здивовано» (ССНП, с. 104); використанням посудини не за призначенням: *чудеса в решеті* (ФСУ, с. 958); *дивиться наче тарілку проковтнув* «здивований, переляканий» (ССНП, с. 149). Певний емоційний стан описаний і в компаративі *побілів як вільхова довбня* «почервонів» (ССНП, с. 48).

З уявленням про людину як про «вмістище» для почуттів, емоцій, пристрастей пов'язаний і стійкий вираз *to bottle up emotions* «приховувати почуття» (ТТЕМ, с. 448), який використовує типовий для англійської мови механізм конверсії. У той же час народна мудрість рекомендує не стримувати емоції, а тим чи іншим способом випускати їх, порівнюючи цей процес із горщиком, який википає і, тим самим, охолоджує себе: *When the pot boils over it cools itself* (ТТЕМ, с. 349). Якщо ж горщик-людина переповнюється вмістом-почуттями, це призводить до емоційного зриву-кипіння, що відображено у паремії *When the pot's full it will boil over* (ТТЕМ, с. 349).

Мотив «людина – вмістище» простежується й у фразеологізмах, які використовують назву посуду на позначення настрою, емоційного стану, нещастя, гіркої долі, страждань, клопоту: *a cup too low* «безрадісний стан» (ТТЕМ, с. 449). *a sore cup (of tea)* «сумна подія» (EDD, т. 6, с. 47); *гірка чаша* (УРФТС, с. 33, с. 121); *випити гірку чашу, повний ківш лиха, черпнути ківш лиха, випита до дна чаша лиха, узнати почому ківш (корець) лиха* (ФСУ, с. 97-98, с. 374). Етимологічно всі наведені вирази є похідними від звернення Ісуса Христа до Бога-Отця: *this cup pass from me/нехай обмине ця чаша мене* (Біблія, Матвія 26:39). Через своє біблійне походження, такий образ став інтернаціональним і зафіксований в обох зіставлюваних мовах. Відзначимо, що той самий образ гіркої чаші в поєднанні з дієсловом «розбивати» може антонімічно позначати і радість: *to break the cup of sorrow* «радіти» (EDD, т. 1, с. 391).

Інший уривок із Біблії став джерелом для інтернаціональних фразеологізмів *переповнити чашу терпіння/to make the cup run over* (АУФС, с. 657); *переливати чашу через вінець* (ФСУ, с. 130); *The last drop makes the cup run over* «остання крапля переповнює чашу» (ТТЕМ, с. 335), в яких людина знову ж таки порівнюється із вмістищем, яке переповнюють через край емоції-вміст.

Значна кількість номінативних одиниць із компонентом назви посуду використовується для позначення неприємної ситуації, у якій опиняється людина, нещастя, небезпеки, сумної події тощо. Асоціація неприємностей, у які потрапляє особа, з розжареними предметами посуду реалізується у фразеологічному звороті *out of the frying-pan*

into the fire «із поганої ситуації у ще гіршу» (DAI, с. 482). Нещасливий розвиток подій асоціюється з википанням горщика, про що йдеться у виразі *The pot will boil over* (ТТЕМ, с. 349). Відправити до *горщика*, тобто піддати температурній обробці, кип'ятінню, варці викликає стійку асоціацію із знищенням, що вочевидь пов'язано з абсолютною зміною будь-якої речовини після такої обробки, появою нових властивостей. На підтвердження цієї думки наведемо ряд номінативних одиниць: *in the pot* «перебувати в біді» (EDD, т. 6S, с. 24); *in the melting-pot* «бути в процесі змін» (ТТЕМ, с. 4); *поваритися в котлі* «побути тривалий час у якому-небудь складному становищі» (ФСУ, с. 392; 242). Просіювання крізь сито також може вживатись як образ неприємностей у виразі *пройти крізь сито і решето* (ФСУ, с. 706).

Із нещастям, неприємностями асоціюється і власне пряма руйнація, розбивання посуду, що відображено у фразеологізмах *another double-mug broke* «ще одне нещастя» (ТТЕМ, с. 332); *to break china* «влаштувати безлад» (АУФС, с. 156). Розбитий глечик може метафорично позначати і кінець життя, що зазначено у виразі з Еклезіаста 12:6 *The pitcher is broken at the fountain/при джерелі розіб'ється глек*.

Образ битого посуду викликає асоціацію з досвідченою людиною, яка багато пережила, яку так просто не зламати: *Битий посуд два небитих переживе, Череп'я живе довше як цілий посуд* (РУССВ, с. 40).

В українській мові мотив руйнації, невдачі також може бути виражений через інші сталі вирази з компонентом посуду. Компаратив *пропало як бочкою викотив* «повністю знищене» (ССНП, с. 18) реалізує ознаку величини та ваги вмістища; вираз *ухватив як панського самовару* «зазнав невдачі» (ССНП, с. 131) актуалізує мотив зазіхання на чуже; стійке порівняння *як собаці в корито* «марно пропало» (ССНП, с. 143) використовує вмістище як локус для розгортання дії.

Образ розбитого *корита*, як чогось нікчемного, непотрібного реалізується у фразеологічному звороті *коло розбитого корита* «без того, на що розраховував, на що сподівався, чого домагався» (ФСУ, с. 390).

Ідіома *a cup of tea* у поєднанні з відповідним атрибутом також може позначати сумну, неприємну подію, стан: *a sore cup (of tea)* (EDD, т. 6, с. 47). Проблемна ситуація описується і зворотом *a fine kettle of fish* (DAI, с. 212), порівнюючи турботи з вмістищем з рибою.

Неприємним, на нашу думку, є і стан, коли людина позбавлена належного вибору, повинна обирати найгірше, що вербалізується шляхом використання образу вмістища з певним вмістом лише на дні: *to scrape the bottom of the barrel* букв. «шкребти дно діжки» (DAI, с. 585), *the bottom of the barrel* «найгірше становище людини» (DAI, с. 56).

Ще одним із варіантів неприємної ситуації є перебування у повністю відкритому для спостереження стані, відсутність приватності, що позначається шляхом асоціації з чашею акваріуму, перебуванням на відкритому вмістищі: *in a (goldfish) bowl* (ТТЕМ, с. 296). Протилежний образ *підвернути під корито* «позбавити привілеїв, влади» ймовірно пов'язаний з ідеєю обмеження можливостей людини через перебування в умістищі (ФСУ, с. 631).

Номінативні одиниці з компонентом посуду також вживаються на позначення втраченої нагоди: *slip between the cup and the lip* «втратити нагоду, можливість» (АУФС, с. 869); стану готовності/не готовності: *not to have to look for the ladle when the pot comes a-boil* букв. «не мати потреби шукати черпак, коли горщик закипає» (EDD, т. 3, с. 499).

Небезпека, що загрожує особі, описується порівнянням із сидінням на посудині з небезпечним вмістом: *sitting on a powder keg* (DAI, с. 610); *сидіти на порохівій бочці* (ФСУ, с. 47).

Загалом же, якщо людина потрапляє в неприємну ситуацію, народна мудрість рекомендує швидше забути те, що не може бути виправлене, і полишити уламки глечика-проблеми: *Where the pig is broken, let the shards lie* (ТТЕМ, с. 333). Схожа ідея передається і паремією *Cursing and swearing never pieced the broken pot yet* «сварка та прокляття не залагодять розбитий горщик», горщик у наведеному прислів'ї вживається на позначення будь-яких неприємностей (ТТЕМ, с. 333).

Манера поведінки та характер особи також можуть бути актуалізовані шляхом уподібнення до предметів посуду та їх функціонування. Так, характер та його прояви у поведінці особи уподібнюється до вмісту людини-посудини: *Тим бочка смердить, чим налита; Чим горщик накупів, тим буде смердити* (УПП, с. 132). Англійське прислів'я говорить *Character is a kettle that, once mended, always nEDDs repairs* «характер – це чайник, одного разу запаятий, весь час потребує ремонту» (272, с. 60).

Шумна, галаслива поведінка в обох зіставлюваних мовах прирівнюється до торохтіння порожньої посудини. Англійські назви

hollow-pot (EDD, т. 3, с. 211); *chatter-mug* (EDD, т. 6S, с. 211) ототожнюють балакучу людину з посудиною. Подібним чином відбувається порівняння і в українській мові: *торохтить як порожня діжка по мості* (ССНП, с. 47); *торохтить як віз з горшками* (ССНП, с. 24). Фразеологізм *переливати із пустого в порожнє* «вести малозмістовні, пусті розмови» імплікує наявність двох умістищ, не називаючи їх (ФСУ, с. 618).

Швидка манера говорити асоціюється з засипанням чогось у порожнє вмістище: *засипав як горохом у бочку* (ССНП, с. 40). Шум та галас в українських стійких порівняннях уподібнюється до нагрівання та кипіння вмістища: *зашумів як окріп у горщику* (ССНП, с. 41), *воркоче як окріп у горщику* «про буркїтливу людину» (ССНП, с. 105). Із розбитою посудиною асоціюється слабкий хрипкий голос у компаративному звороті *голосний як розбитий горнець* (ССНП, с. 18). Мотив малозрозумілого, глухого, повільного, млявого голосу реалізується в порівняннях *мне язиком неначе баба лемішку в макітрі тре* (ССНП, с. 169); *як у бочку дме* (ССНП, с. 18). Грубий, гучний голос вербалізується в компаративах *говорити як з бочки*, *гудіти як з бочки* (ФСУ, с. 46-47). В англійській мові образ вітру, який дме в пляшці, породжує асоціацію з пустими розмовами: *like wind in a bottle* (ТТЕМ, с. 335).

Мотив безладної метушні, приділення надмірної уваги дрібницям реалізується в компаративних фразеологізмах *носить як дурень з ступою*, *носить як дурень з довбнею*, *носить як баба з ступою*, *носить як чорт з ступою* «приділяє надмірну увагу» (ССНП, с. 51, с. 10, с. 163).

Несумісність стихійного природного явища та невеличкою вмістища актуалізується в ідіоматичних зворотах на позначення великої уваги до не вартих того питань: *a tempest in a teacup* (DAI, с. 687); *a storm in the teacup* (ТТЕМ, с. 335); *буря в склянці води* (УРФТС, с. 17). Іншим образом, що передає таку ж ідею, є проста дерев'яна посудина, яка не варта навіть розмов про неї – *much matter of a wooden trencher* «багато шуму через дрібницю» (ТТЕМ, с. 335). Майже те ж саме значення передається і шляхом асоціації із спалахом на сковорідці під час приготування їжі: *a flash in the pan* (DAI, с. 217).

Мотив метушні, неспокоїної поведінки передається асоціацією з перебуванням об'єкта в незвичному локусі-вмістищі, підігрівом такого вмістища на вогні: *hopping like a roach in a skillet* (ТТЕМ, с. 229); *busy as popcorn on a skillet* (DAI, с. 76). Ціла група англійських фразеологізмів для передачі ідеї неспокою використовує мотив

перебування комахи в посудині: *as fast as a midge in a pot* (EDD, т. 6, с. 229); *bumman about like a bee in a bottle* (EDD, т. 1, с. 439); *as buzy as bees in a basin* (EDD, т. 1, с. 219); *buzy and merry as a bumbledore in a pitcher* (ТТЕМ, с. 335).

Для української мови також характерне вживання назви посуду як локусу при позначенні неспокійної поведінки, жвавості, моторності: *вертиться як м'яло по макітрі* «моторно, жваво» (СШП, с. 99); *сидіти як на гарячій сковороді* (РУССВ, с. 229); *скаче як вишкварок на сковороді* «про жваву, рухливу людину» (СШП, с.23); *вертиться як чорт у боклазі* «безладно метушиться» (СШП, с. 162); *колотиться як у боклазі вода* «неспокійно поводитьсь» (СШП, с. 17); *як у казані кипіти* (УРФТС, с. 277). Наведені назви мотиваційно пов'язані з господарською діяльністю (приготуванням їжі), перебуванням у незвичному вмістищі, інстинктивним прагненням вийти за межі свого вмістища.

Інші специфічні риси поведінки людини також можуть бути відображені завдяки використанню номінацій посуду. Обережна поведінка прирівнюється мовною свідомістю до перенесення повної чаші в прислів'ї *Full cup must be carried steadily* (АУФС, с. 365). Обережного ставлення до себе вимагає і розбитий посуд, що вербалізується в українському компаративному фразеологізмі *обходиться як з розбитим горшком* «поводиться обережно» (СШП, с. 40).

Засобами інших українських стійких порівнянь виражається пихата манера поведінки, хитрість, жорстокість, удавання і т.д.: *приндиться наче насіння на сковорідці* (СШП, с. 99); *крає серце як на тарелі* «завдає болю, мучить» (СШП, с. 135); *пройти крізь сито і решето* (ФСУМ, с. 187); *вертиться як в'юн на сковорідці* «хитрує» (СШП, с. 34); *іскладний як чортяка в мисочку* «прикидатись покірним» (СШП, с. 164). Жадібність може бути позначена через образ прагнення отримати велике вмістище чи декілька посудин звичайного розміру *Хоч діжку з тістом оддай, то ще буде клясти, що важко нести* (УПП, с. 111). Хитрість людини уподібнюється до неможливості спіймати що-небудь в обмеженому вмістищі: *і в ступі не влучиш (не втовчеш, не потрапиш, не впіймаєш), і в ложці води не впіймаєш* (ФСУ, с. 138).

Намагання бути незалежним у своїх діях також притаманне більшості людей, що знаходить своє відбиття в мовних одиницях. Прислів'я *Let every tub stand its own bottom* (DAI, с. 192) наголошує, що кожна діжка-людина повинна стояти на своєму денці-позиції.

Прагнення не бути залежним від інших реалізується в паремії *Not to hold one's dish under that ladle* букв. «не тримати свою тарілку під чийось черпаком» (EDD, т. 3, с. 499).

У той же час народна мудрість знає, що людина може бути спокійною та безтурботною, що також знаходить своє відображення через порівняння з посудом чи його частиною: *loose and careless like the leg of a pot* «вільний та безтурботний як ніжка горщика» (ТТЕМ, с. 334); *as calm as a milk bowl* «спокійний як молочна миска» (ТТЕМ, с. 132). Пояснюються такі порівняння належністю номінацій посуду до предметної сфери, для якої категорія «неістота» і, відповідно, нездатність мати почуття є ключовим поняттям.

Характерним для поведінки людини є намагання приховати свої негативні риси, що знаходить відображення у звороті, який порівнює особу із розколотою чашею, яка стоїть на полиці цілою стороною вперед: *keeping the best side out like the broken bowl on the dresser* (ТТЕМ, с. 333).

Риси характеру та дії людини не залежать від її зовнішнього вигляду, привабливість умістища може приховувати поганий вміст. Вербалізується така думка у прислів'ях, що прирівнюють особу до гарного чи брудного вмістища: *Folk often get a good meal of a dirty dish* «нечисті та аморальні люди здатні на гарні вчинки»; *You can't tell the marmalade from the label on the jar* «за зовнішністю неможливо оцінити людину» (ТТЕМ, с. 333, с. 362). Схожа ідея закладена і в паремії *Poison is poison though it comes in a golden cup* «не дозволяй гарній зовнішності приховати внутрішню сутність» (ТТЕМ, с. 258).

Про важливість внутрішнього вмісту, а не привабливої оболонки, говорить і українська народна мудрість, наголошуючи на тому, що головним є не саме вмістище, а його наповнення.. М. Номис наводить прислів'я, які стали відповіддю запорожців «великим панам на столиці»: *З корита їли та у волі жили – ніякого горя не знали. Хоч з корита, та до сита, а ви з блюдів, та худі* (УПП, с. 48). Воля у виборі того, з якого посуду вживати їжу, може бути навіть символом відкидання умовностей, обмежень вищого світу, ознакою свободи у повсякденному житті. Схожий мотив закладений і в інших пареміях: *Що з тих кубків, як повні сліз; І чарка нова, та горілки нема; Наша душа наісця і з ковша* (УПП, с. 50, с. 240, с. 249); *Єсть молоко, буде і горнятко* (СУМ, т. 1, с. 313).

Уподобання, преференції особи виражаються за допомогою ідіоми *a cup of tea*, яка в різних контекстах позначає і те, чого людина

бажає, потребує, і те, що їй не подобається: *just one's cup of tea; not one's cup of tea* (DAI, с. 364, с. 457).

Поведінка людини може спричинити і руйнацію того оточення, в якому вона перебуває, негативні риси характеру впливають на всіх тих, з ким вона спілкується: *The rotten apple spoils the barrel* (DAI, с. 569); *One ill wEDD mars a whole pot of pottage* (ТТЕМ, с. 348); *влити в бочку меду ложку дьогтю* (ФСУ, с. 47).

Тривала ризикована поведінка призводить до того, що людина-гличик наражається на небезпеку і, кінець кінцем, буде покарана. Ця ідея закладена як в англійських, так і в українських пареміях, які базуються на однаковому образі: *The pitcher that goes often to the well comes home broken at last, The pig gangs to the well till a day* (ТТЕМ, с. 333); *Пішов гличик по воду тай голову там положив; Грай, грай, гличику, вушка збудеш; Доти гличик воду носить, доки йому вухо не урветься* (РУССВ, с. 119-120); *Повадився кухоль по воду ходить (поки йому вухо не відламали); До часу дзбан воду носить* (АУФС, с. 759).

Наведемо також стійкі порівняння, які наголошують на таких рисах характеру людини, як любити поїсти, прагнення менше працювати, але більше їсти: *здібний як віл до корита «любить поїсти»; допавсь як віл до корита «жадібно їсти»; пріє як понівський наймит при мисці «ліниво працює, але старанно їсть»* (СНП, с. 25, с. 99).

Дослідження відображення ментального та емоційного світу людини крізь призму інших лексико-тематичних груп виглядає перспективним, оскільки дозволяє визначити національно-специфічні культурні моделі семантичної деривації різних мов.

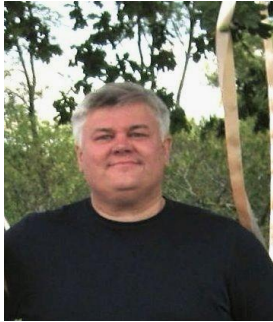
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Лакофф, Дж., & Джонсон, М. (1990). *Метафори, которми мы живем*. In *Теория метафоры* (с. 387-415). Москва: Прогресс.
- Селіванова, О.О. (2004). *Нариси з української фразеології*. Черкаси: Брама.
- Толстая, С.М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- АУФС: Баранцев, К.Т. (2005). *Англо-український фразеологічний словник*. Київ: Знання.

- РУССВ: Вирган, І.О. (2000). *Російсько-український словник сталих виразів*. Харків: Прапор.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 1.* (1995). Москва: Международные отношения.
- ССНП: Юрченко, О.С. (1993). *Словник стійких народних порівнянь*. Харків: Основа.
- СУМ: Грінченко, Б.Д. (1958-1959). *Словарь української мови у 4 т.* Київ: Вид. АН УРСР.
- УПП: *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (укл. М. Номис). (2004). Київ: Либідь.
- УРФТС: Олійник, І.С. (1991). *Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник*. Київ: Радянська школа.
- ФСУ: *Фразеологічний словник української мови* (уклад. В.М. Білоноженко та ін.) (1993). Київ: Наук. думка.
- ФСУМ: Ужченко, В.Д., & Ужченко, Д.В. (1998). *Фразеологічний словник української мови*. Київ: Освіта.
- DAI: Spears, R. (2005). *Dictionary of American idioms and phrasal verbs*. New York: McGraw Hill.
- EDD: Wright, J. (1898-1905). *The English Dialect Dictionary in 6 vol.* London: Published by Henry Frowde.
- ТЕМ: Wilkinson, P.R. (1993). *A thesaurus of traditional English metaphors*. London; New York: Routledge.
- WW: Rawson, H. (1989). *Wicked words*. New York: Crown Trade Paperbacks.

Деменчук О.В.

доктор філологічних наук, професор
Рівненський державний гуманітарний університет

МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ ДЕВІАНТНИХ МЕНТАЛЬНИХ СТАНІВ (на матеріалі української, польської та англійської мов)

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів пізнання світу людиною. Динаміка концептуалізації світу дискурсу передбачає схематизацію реального або уявного світу, при якій одні фрагменти цього світу акцентуються, актуалізуються, потрапляють у фокус уваги, а інші, навпаки, затемнюються, покидають фокус уваги, набуваючи статусу фонових елементів, див. (Падучева, 2004, с. 157; Яковлева, 1996, с. 48).

Семантична деривація є одним із аспектів, який виявляє динамічний потенціал семантики лексичної одиниці, розкриває механізми і стратегії розширення концепту ситуації – лексичного відображення (у певній мові) певного фрагмента дійсності (Мельчук, 1999, с. 85). Як теоретичний конструкт (модель) семантична деривація покликана відобразити специфіку природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, особливості її мисленневих стратегій.

Обґрунтування когнітивних (у широкому сенсі) стратегій людини передбачає залучення до аналізу тих сегментів словникового складу мови, які покликані розкрити природу універсальних «когнітивних категорій» (Jackendoff, 1986), з-поміж яких **лексика девіантних ментальних станів** – семантичний клас слів, які

позначають ситуацію часткової або повної втрати «ментального контакту» людини з довкіллям або зі своїм внутрішнім світом, пор.: укр. *затьмарення, потьмарення, провали (в пам'яті), забуття, непритомний, дуріти, запаморочуватися, чманіти* тощо; пол. *nieprzytomność, odurzenie, omdlenie, oszołomienie, zaćmienie, zamroczenie, zaćmieć, zamroczyć* тощо; англ. *blackout, derangement, disorder, disturbance, lapse (of memory), oblivion, obscuration, opacity, sink, stupor, suppression, trance, unconsciousness, vertigo, bemused, clouded, crazy, darkened, dizzy, giddy, to daze, to stupefy, to unhinge* тощо. Сюди ж належать фразеологічні одиниці на зразок укр. *голова чманіє, пам'ять зраджує, туман у голові, затемнювати розум (свідомість), потьмарилося в голові, тонуть в тумані*; пол. *coś zaćmiło komuś umysł, tępa głowa, mieć lukę w pamięci*; англ. *be out for the count, in a fog, not know whether one is coming or going, out to lunch, pass out* тощо.

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки лексико-семантичних систем споріднених та неспоріднених мов, що пов'язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

Лексика девіантних ментальних станів була об'єктом досліджень, які ставили за мету схарактеризувати структуру та зміст наповнення ментальних концептів в аспекті їх співвідношення з філософськими, міфологічними, літературними, соціокультурними тощо типами дискурсу. Предметом аналізу таких досліджень були мотиваційна організація лексико-семантичних полів «пам'ять» (Туровский, 2003; Брагина, 2007), «інтелект людини» (Леонтьева, 2008), «божевілля» (Жевайкина, 2004; Турилова, 2010), «хвороба» (Нечаева, 2014), «ментальні розлади» (Bengt, 2003; Lilienfeld & Marino, 1995; Murphy & Woolfolk, 2000; Wakefield, 1992); характеристика мовних моделей ментальних ситуацій (Падучева, 2004; Богуславская, 2006; Йомдин, 2006), реконструкція семантики предикатів внутрішнього стану (Зализняк, 2006) тощо. При цьому небезпідставним є твердження про те, що лексика девіантних ментальних станів може реалізувати власний дериваційний потенціал, виявляючи ознаки розширення концепту ситуації в ієрархії внутрішніх (психічних) та зовнішніх (ціннісних) систем людини. Вивчення дериваційного потенціалу названого класу лексики доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки регулярні типи переходу від одного значення до іншого можуть

виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їх генетичну та культурну відмінність (Wierzbicka, 1992).

Мета розвідки – схарактеризувати моделі семантичної деривації лексики девіантних ментальних станів в українській, польській та англійській мовах та з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми названого класу слів у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

– обґрунтувати доцільність використання номінацій певного класу слів для аналізу стратегій семантичної деривації лексики девіантних ментальних станів;

– визначити та описати модель прототипної ситуації лексики девіантних ментальних станів обраних мов на основі наявних спільних семантичних компонентів;

– схарактеризувати моделі семантичної деривації лексики девіантних ментальних станів в українській, польській та англійській мовах;

– з'ясувати динаміку розвитку семантичної парадигми лексики девіантних ментальних станів у зіставному аспекті;

– визначити перспективи подальших досліджень лексики девіантних ментальних станів.

Об'єктом дослідження слугуватимуть дієсловні, прикметникові та іменникові номінації на позначення ситуації «девіантні ментальні стани». Вибір таких номінацій зумовлений, з одного боку, чинником неоднорідності концепту названої ситуації, а, з іншого, – особливостями актантної структури основних семіологічних (іменних, дієсловних, ад'єктивних тощо) підкласів слів. «Знаки, що належать до різних підкласів, мають різний потенціал семантичної валентності, різний ступінь контекстуальної зумовленості та семантичної автономності» (Уфимцева, 2004, с. 99). З цього погляду стратегії семантичної деривації лексики девіантних ментальних станів розглядатимуться як стратегії ситуативного типу, реалізовані в аспекті заповнення актантних позицій дієслова, прикметника, іменника.

Аналіз семантичної деривації лексики девіантних ментальних станів передбачає два етапи: конструювання моделі прототипної ситуації названого класу слів через набір спільних семантичних компонентів, див. (Розина, 2005, с. 117), та моделювання на основі цієї ситуації стратегій семантичної деривації обраної лексики в мовах зіставлення. Адже модель прототипної ситуації «не лише постачає

семантичний матеріал для похідних значень, а й забезпечує їх зв'язок і, тим самим, єдність багатозначного слова» (Кустова, 2004, с. 40).

Семантика лексики девіантних ментальних станів зіставляваних мов моделює прототипну ситуацію («девіантний ментальний стан») через набір таких спільних компонентів:

а) девіантний ментальний стан є результатом функціональних розладів в експерієнціальній (насамперед інтелектуальній) сфері суб'єкта когніції (Експерієнцера), зумовлених, як правило, чинником фізичних впливів або психоемоційних потрясінь, пор.: укр. *впадати в забуття* «втрачати відчуття навколишньої дійсності, засинаючи або непритомніючи» *Павла охопила якась апатія, і незабаром він впав у холодне й темне забуття* (СУМ, т. 3, с. 33); пол. *zamroczenie* «utrata poczucia rzeczywistości wywołana silnymi emocjami»: *W gniewie miał chwilę zamroczenia* (USJP); англ. *daze* «to prostrate the mental faculties of (a person), as by a blow on the head, a violent shock, weariness, intoxicating drink, etc.»: *A man dazed and bewildered by such a calamity* (OED);

б) девіантний ментальний стан засвідчує обмеження, пор.: укр. *Син мій Микола Костомаров ще за молодих років од напруженої наукової праці захворів на таку нервову недугу, що довела його до затьмарення розумових здібностей* (КТУМ); пол. *Raweł osknął się z chwilowego zamroczenia, wreszcie zaczął mówić głosem przerywanym, ledwie dosłyszalnym w poświstach zamieci* (USJP); англ. *There's not a trace now of the original concussion. But there is still a black-out in the memory* (OED), або *відхилення*, пор.: укр. *туман у голові* «хтось відчуває легке потьмарення свідомості (через втому, недугу і т. ін.)»: *Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко* (СУМ, т. 10, с. 316); пол. *aberracja* «odchylenie od normalnego stanu»: *Aberracja myślowa* (USJP); англ. *distracted* «deranged in mind»: *They ran about like distracted men* (OED), в роботі інтелектуальних систем суб'єкта когніції;

в) девіантний ментальний стан засвідчує повну, пор.: англ. *blackout* «a period of total memory loss, as one induced by an accident or prolonged alcoholic drinking»: *The patient cannot account for the bizarre things he did during his blackout*, або *часткову*, пор.: пол. *zaciemnienie* «częściowa utrata zdolności myślenia, rozumowania, orientacji»: *Popęlniał gafę za gafą. Zaciemnienie czy kompletny brak obycia?!* (USJP), втрату «ментального контакту» суб'єкта когніції з дійсністю;

г) девіантний ментальний стан виявляє ознаки *короткотривалих* (тимчасових), пор.: укр. *затьмарення* «перен. тимчасова втрата

здатності ясно мислити»: *Як найшло на нього таке затьмарення?* (СУМ, т. 3, с. 371), або довготривалих, пор.: *soma* «a state of unnatural, heavy, deep and prolonged sleep, with complete unconsciousness and slow, stertorous, often irregular, breathing» (OED), ментальних розладів;

г) ознаками вияву девіантного ментального стану є нечіткість сприйняття або спотворена оцінка певної ситуації, пор.: укр. *потьмарюватися* «перен. втрачати чіткість сприйняття; запаморочуватися»: *У мене розум наче потьмарився, не знала я, де правда і де кривда* (СУМ, т. 7, с. 440); пол. *zaciemniać* «*przen.* czynić coś niejasnym lub niewyrazistym»: *Jakieś myśli posepne dręczyły go i zaciemniały umysł* (SJP); англ. *clouded* «*fig. of the mind: darkened or obscured (by ignorance, etc.)*»: *No beauty beaming on his clouded mind* (OED).

Концепт ситуації «девіантний ментальний стан» не є однорідним і охоплює смислові зони: (а) каузації стану, пор.: укр. *потьмарювати* «перен. позбавляти чіткості сприйняття; запаморочувати»: *Мені темниця очі засліпила, мені неволя розум потьмарила* (СУМ, т. 7, с. 440); пол. *zamroczyć* «*pozbawić kogo częściowo świadomości częściową utratę świadomości*»: *Choroba tylko lekko zamroczyła jego umysł, który zawsze był bardzo jasnym* (SJP); англ. *stupefy* «to make stupid or torpid»: *The prisoner, stupified by illness, was unable to understand what passed* (OED); (б) набуття стану, пор.: укр. *чманіти* «втрачати здатність нормально мислити, міркувати або нормально діяти, рухатися (від чаду, алкоголю, нікотину і т. ін.)»: *Андрій уже чманів від перегорілого самогону та його варнякання і сердито відіпхнув Кирила* (СУМ, т. 11, с. 345); пол. *tumanieć* «*stawać się tumanem, tracić zdolność rozumowania, bystrość, orientację, rozsądek; głupieć, tępieć*»: *Tumanieć w krytycznej, napiętej sytuacji* (USJP); англ. *stupefy* «to become stupid or torpid»: *Do not go and stupify with such an old illuminée as the Dowager Lady Melville* (OED); (в) вияву стану, пор.: укр. *провал* «стан тимчасової втрати пам'яті, свідомості»: *Однаково – хоч пить, хоч вилить! І потім – пам'яті провал, неначе хтось минуле виїв...* (СУМ, т. 8, с. 127); пол. *mieć lukę w pamięci* «*nie pamiętać, nie móc sobie czegoś przypomnieć, skojarzyć*»: *Główne objawy to zaburzenia pamięci, konfabulacje (zmyślone wydarzenia wypełniające luki pamięciowe), dezorientacja w czasie i miejscu oraz zafałszowane poznanie osób* (USJP; KJP); англ. *lapse* «a 'slip' of the memory or the understanding»: *Daum now wants UEFA to accept that the rules regarding foreign players are for everyone else – but not for him because he had yet another excusable lapse of memory* (OED; BNC).

Ситуацію «девіантний ментальний стан» характеризуємо як стан ментального розладу людини, який засвідчує ознаки припинення або призупинення інтелектуальної діяльності суб'єкта когніції. Використовуючи нотацію смислових описів симптомних виразів, див. (Иорданская & Мельчук, 2007, с. 324), названу ситуацію доцільно описати в термінах лексичних функцій *Obstr* (позначає короткотривале утруднення функціонування) та *Stop* (позначає зупинку у функціонуванні). Ситуація, яку представляє лексична функція *Obstr*, кваліфікується такою, що вказує на факт призупинення інтелектуальної діяльності людини. Семантика лексики девіантних ментальних станів характеризує зазначений факт як збій в інтелектуальних системах Експерієнцера (*свідомості, розумі, інтелекті* тощо). Закономірно, що такі системи осмислюються як об'єкти локального впливу на суб'єкта когніції, пор.: укр. – *Таравана, – мовив, – це затьмарення розуму* (КТУМ); пол. *Ogarnęło ją jakieś zamroczenie umysłu*; англ. *Or had her initial fears been merely a result of the disorder of mind induced by her very apparent hunger?* (BNC). Лексична функція *Stop* описує ситуацію припинення інтелектуальної діяльності людини. Зупинка у функціонуванні передбачає довготривале розірвання ментального контакту суб'єкта когніції зі світом дійсності, пор.: укр. *Третій день лежить він у забутті* (СУМ, т. 3, с. 33); пол. *Maluch znalazł się po lewej stronie szosy i całym pędem wjechał na grube drzewo. Stan niepamięci. Trudno jest odtworzyć ostatnie chwile przed zderzeniem malucha z drzewem* (КJP); англ. *Your soul had become deaf in sleep's oblivion* (OED) і т. ін. При цьому ситуація осмислюється як стан охоплення (поглинання) інтелектуальних систем людини, а самі системи концептуалізуються як об'єкти тотального впливу на суб'єкта когніції, пор.: укр. *Нестерпний удар по голові звалив його на підлогу, і все поглинув морок забуття* (СУМ, т. 3, с. 34); пол. *Był to jednak ostatni błysk świadomości, po którym opanowała go niepamięć i ciemność* (SJP); англ. *All blackened with oblivion* (OED).

В зіставлених мовах концепт ситуації «девіантний ментальний стан» може розширюватися до меж семантики: а) фізичного (стан організму людини, її відчуття), пор.: укр. *запаморочилася голова* «впасти в хворобливий стан, коли втрачається почуття рівноваги і все навколишнє ніби хитається»: *Вихор глянув у провалля, і в нього запаморочилася голова* (СУМ, т. 3, с. 244); пол. *odurzać* «przyprawiać o zawrót głowy»: *Aż się zatoczył, tak odurzyła go nagła zmiana powietrza* (SJP); англ. *giddy* «having a

confused sensation of swimming or whirling in the head, with proneness to fall»: *I felt at first giddy and faint, as if I had received a blow from the expert hand of a boxer* (OED); б) психоемоційного, пор.: укр. *дуріти* «перен. втрачати ясність свідомості, рівновагу від почуття любові до когось-небудь»: *Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею* (СУМ, т. 2, с. 439); пол. *zamroczenie* «utrata poczucia rzeczywistości wywołana silnymi emocjami»: *Żył przeważnie w stanie ciągłego zamroczenia, zawsze ponury i nieobliczalny* (USJP; SJP); англ. *crazy* «very enamored or infatuated»: *He was crazy about her* (RHWUD); в) поведінкового, пор.: укр. *дуріти* «забавлятися безглуздими пустощами, дурацтвами»: *Хлопці зскакували з возів, рвали на межах дикі квіти, перекидалися, дуріли* (СУМ, т. 2, с. 439); пол. *odurzać* «przen. oszalać, omamiać, otumaniać, upajać»: *Zapusty tegoroczne, bale, biesiady zajęły, odurzyły wszystkie kobiety i młodzież naszą* (SJP); англ. *insane* «of actions: mad, idiotic, utterly senseless, irrational»: *Mr. Alstroemer in 1723 imported a small flock of merinos. It was a hazardous – it appeared to be a presumptuous, and an almost insane attempt* (OED), г) асоціативного (подекуди ідентифікаційного), пор.: укр. *Вогка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків* (СУМ, т. 4, с. 764); пол. *Kwiaty mdlały na skwerach od kurzu i słońca* (SJP); англ. *Dêazed bread is overbaked outwardly, and not enough baked within* (OED); г) оцінного, пор.: укр. *божевільний* «перен. дуже великий, сильний, надмірний»: *Почне молитися [Параскіца] – і не може: якась сила душить за горло, проситься з груди божевільним криком* (СУМ, т. 1, с. 211); пол. *nieprzytomny* «przen. bardzo intensywny; ogromny, gwałtowny, nasilony»: *Nieprzytomna ulewa* (USJP); англ. *crazy* «sl. wonderful; excellent; perfect»: *That's crazy, man, crazy* (RHWUD).

А. Значення «фізичний стан справ» – характеризує ситуацію «фізичний стан як результат функціонального збою в організмі людини». Перехід здійснено на основі рольової стратегії за ознакою 'повне або часткове позбавлення ознак фізичного стану'. На рівні ситуації «повне позбавлення ознак фізичного стану» розширення виявляє зміну типу учасника – у цільовій структурі реалізовано роль Пацієнса (суб'єкта зміни стану), на що вказує інкорпорований учасник Причини, пор.: укр. *зомлівати* «втрачати на деякий час здатність рухатися від сильного переживання, перевтоми, болю і т. ін.»: *З жаху дівчина зомліла* (СУМ, т. 3, с. 684); пол. *omdlewać* «tracić siłę, słabnąć po dużym wysiłku lub silnym wzruszeniu»: *Święty Boże, co to za okropna rzecz iść w ciemnościach po schodach obcego domu w górę i*

jeszcze w dodatku bez wiedzy i pozwolenia właścicieli. Michaś po prostu omdlewał z wrażenia, a Lusiowi było mokro na całym ciele i w ogóle (SJP; KJP); *faint* «grow weak or feeble»: *Sometimes Esau's self will faint for drink and meat* (OED). Ситуація «часткове позбавлення ознак фізичного стану» засвідчує локальне розширення, реалізоване в межах концепту суб'єкта зміни стану: фокус уваги зміщується на учасника *nomina anatomica* за ознакою невідчужуваної належності, див. (Апресян, 2001, с. 18). Ситуація осмислюється як стан локального збою в організмі людини. На такий збій вказує зміна (підвищення) комунікативного рангу учасника *nomina anatomica*, пор.: укр. *зомлівати 3* «терпнути (про частини тіла)»: *Василина сіла вечеряти, підобгавши під себе ноги, і тільки тепер почула, що в неї ноги стали неначе дерев'яні: отерпли й зомліли* (СУМ, т. 3, с. 684); пол. *Łęk, radość zatrzęsły dziewczycę, omdlały pod nią stopy* (SJP). Топікалізація учасника *nomina anatomica* створює передумови додаткових імплікативних розширень у межах заданого концепту. Зокрема, регулярними зв'язками відзначено розширення: фізичний стан → вияв (зовнішнє вираження) такого стану, пор.: укр. *Ось він вже дійшов кінця і втомлено став. Спершись на лопату, він важко розгинав зомлілу спину* (СУМ, т. 3, с. 684); пол. *Podniósł z ciężkim westchnieniem omdlałe powieki i spojrzał mętnie* (SJP); англ. *Let them stream along my faintful looks* (OED).

Б. Значення «психоемоційний стан справ» – характеризує ситуацію «психоемоційний стан як результат вияву почуттів або душевних переживань людини». Результат вияву осмислюється як емоційна реакція у внутрішніх системах суб'єкта емоцій, пор.: укр. *дуріти* «перен. втрачати ясність свідомості, рівновагу від почуття любові до кого-небудь»: *Як парубкував, поведе чорними бровами – дівчата сохнуть і дуріють* (СУМ, т. 2, с. 439); пол. *mdleć* «bardzo się czymś zachwycać, coś podziwiać, bardzo się bać itp.»: *Kobiety mdlały z zachwyty na jego widok* (USJP); англ. *faint* «to lose heart or courage, be afraid, become depressed»: *He was despised by many; yet he fainted not* (OED).

Реалізуючи каузативний сценарій вияву емоцій, значення «психоемоційний стан» вводить у фокус уваги учасника Причини, який засвідчують зумовлений характер вияву стану, пор.: укр. *чманіти* (*голова чманіє*) «про стан приголомшеності, розгубленості, зв'язаний з численними турботами, справами і т. ін.»: *Саливон проймається обуренням на пастухові слова – чи тяжко людину знеславити? Далєбі, від тих суперечок чманіє голова* (СУМ, т. 11, с.

345); пол. *odurzać* «wprowadzać kogoś w stan podniecenia lub ośpienia, utrudniać komuś trzeźwą ocenę rzeczywistości»: *Odurzało ją powodzenie u mężczyzn*; англ. *dizzy* «arising from or caused by giddiness»: *Thought gave way to a dizzy horror, as if the earth were slipping away from under him* (OED).

Як і ситуація фізичного стану, ситуація «психоемоційний стан» активно експлуатує сценарій із топікалізацією учасника *nomina anatomica* за ознакою невідчужуваної належності. Ключовими учасниками ситуації є органи емоційного життя – *серце, душа*, див. (Урысон, 2003, с. 21), пор.: укр. *зомлівати* «нити, завмирати (про серце, душу)»: *Серце зомліло в Марини* (СУМ, т. 3, с. 684); пол. *mdleć ze strachu* «bardzo się bać»: *Serce w nim mdlało z przerażenia* (USJP); англ. *faint* «to lose heart or courage, be afraid, become depressed»: *His great heart, instead of fainting and subsiding, rose and biggen'd* (OED). У межах заданої ситуації такі учасники осмислюються не лише як локалізатори психоемоційного стану справ, а й як показники вияву цього стану. Семантичне розширення в цьому випадку реалізовано на основі механізму створення множинних фокусів, див. (Ирисханова, 2014, с. 65), які характеризують розвиток ситуації за ознакою різних виявів психоемоційного стану людини. Зокрема, в українській мові ситуація може бути концептуалізована як стан охоплення, поширення, оволодіння тощо, пор.: *душа (серце) ниє* «охопило відчуття жалю, тривоги, туги» (СУМ, т. 5, с. 414), стискання, здавлювання, пор.: *завмирати* «стискуючись, ніби зупинятися (про серце)»: *Завмерли серця дівочі в німій тузі* (СУМ, т. 3, с. 53); у польській мові – як стан ціпеніння, пор.: *serce mdleje* = «dętwieć ze strachu» (SJP; USJP); в англійській мові – як стан відсутності, втрати, позбавлення тощо, пор.: англ. *faint of heart* «lacking courage; lose spirit or courage» (RHWUD).

Регулярними зв'язками відзначено розширення ситуації за ознакою психоемоційний стан → вияв (зовнішнє вираження) такого стану, пор.: укр. *затмарювати* «робити сумним, похмурим, зажуреним»: *Тінь глибокого суму часто затмарює її обличчя* (СУМ, т. 3, с. 371); пол. *zamrzczać się* «stawać się posępny, smutny»: *Twarze słuchających zamroczyły się* (USJP); англ. *clouded* «gloomy»: *She sits with a clouded brow* (OED).

В. Значення «поведінковий стан справ» – характеризує ситуацію «дії, вчинки людини». Семантичний перехід здійснено на основі зміни рольового статусу учасника, реалізованої в межах

концепту ситуації «відхилення»: відхилення в роботі інтелектуальних систем людини → відхилення в поведінці людини.

Відхилення в поведінці можуть бути граничні (обмежені певним типом поведінкової ситуації) або неграничні (характерні для будь-якої поведінкової ситуації). Для граничних відхилень характерною є орієнтація на предикати класу «заняття». Прототипами таких предикатів є дієслова, «що позначають дію, безпосередньою метою якої є виконання самої цієї дії» (Апресян, 2009, с. 42), пор.: укр. *дуріти* «забавлятися безглуздими пустощами, дурущами»: *Хлопці зскакували з возів, рвали на межах дикі квіти, перекидались, дуріли* (СУМ, т. 2, с. 439). Семантичний розвиток вихідної ситуації (укр. *дуріти* «втрачати ясність свідомості, ставати дурним») виявляє ознаки імплікативного дериваційного відношення, в основі якого лежить лінгвокогнітивний процес дефокусування (Ирисханова, 2014, с. 65) – послаблення фокусу за рахунок створення множинних фокусів: «розумове обмеження (про людину)» → «позбавлений розумного змісту (про певний вчинок людини)», пор. англ. *fool* «to pretend»: *I was only fooling* (RHWUD). Неграничні відхилення орієнтовані на клас предикатів власне поведінки. Прототипами таких предикатів є дієслова, «що позначають сукупність фізичних дій, яку мовець розглядає лише з точки зору того, як агент проявляє себе в оточенні інших людей, стосовно інших людей або в поточній ситуації взагалі, і якій він дає оцінку як відхилення від соціальної норми, зазвичай негативну» (Апресян, 2009, с. 41), пор.: укр. *дуріти* «робити безглузді, необдумані вчинки»: *А батько таки просто було каже: – Ой, дочко! не дурій! що се ти химеруєш, якісь панські розкоші все вертяться в тебе на думці* (СУМ, т. 2, с. 439); англ. *fool* «to do something that makes other people think you are silly or not to be respected». Похідна ситуація виявляє ознаки придушення попереднього фокусу в результаті часткового референційного зсуву: «позбавлений розумного змісту (про певний вчинок людини)» → «позбавлений розумного змісту (про будь-який вчинок людини)», пор.: пол. *wyglupiać się* «zachowywać się niepoważnie»: *Słyszę jak półgłosem mityguje jeden drugiego: – Kazek, nie wyglupiaj się! Nie umiesz pić, to nie pij!* (SJP); англ. *I got a little drunk and made a fool of myself* (BNC).

Г. Значення «асоціативний стан справ» – характеризує ситуацію через смисловий компонент 'асоціативна характеристика стану справ'. Розширення концепту ситуації в цьому випадку передбачає перехід у зону суб'єкта асоціації, який ідентифікує ситуацію за ознакою своїх асоціативних вражень. На рівні предиката

такий перехід засвідчує зміну тематичного класу дієслова, реалізовану на основі зміни таксономічного класу учасника ситуації, пор.: укр. *Ожуги дерев клубочаться синюватим чадом, мліють і тріскають, опалені вогнями* (КТУМ); пол. *Znacznie już po różnicy ogień począł słabnąć i omdlewać* (SJP); англ. *faint «decline»: The Fires were fainting there* (OED). Для зіставляваних мов характерною є орієнтація на таксономічний клас ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ (ЯВИЩЕ). Такий вибір, ймовірно, зумовлений чинником перцептивних вражень, які природні об'єкти (явища) викликають у суб'єкта асоціації, пор.: пол. *mdleć «o zjawiskach wzrokowych: stawać się niewyraźnym, mglistym; o świetle: przygasać»: Niebo było zasiane mdlejącymi gwiazdami* (SJP); англ. *faint «to lose colour or brightness»: The sky had fainted into a sickly hectic* (OED). Разом із тим, у зіставляваних мовах відзначено певні розбіжності. Зокрема, в польській та англійській мовах концепт ситуації може бути розширений до меж учасників таксономічного класу ДІЯЛЬНІСТЬ, пор.: пол. *W połowie maja wszystko się na Litwie zmieniło. Powstania mimo pozornego hałasu i częściej ruchawości omdlały wszędzie na sile rzeczywistej* (SJP), англ. *We had such trembling and almost fainting doings* (OED); МІСЦЕ (в українській та польській мовах), пор.: укр. *І вже дрімотно мліє сіножать* (КТУМ), пол. *W samotnego ogrodu zgłuszonych ustroni, która pod szarym niebem w oparach omdlewa* (SJP); ПОДІЯ (в українській мові), пор.: укр. *Лихо мліє перед ними* (КТУМ). Поза тим, в англійській мові відзначено випадок розширення концепту ситуації до меж ідентифікаційного стану справ, пор.: *dazed «applied to anything that has lost its freshness and strength, as to wood when it loses its proper colour and texture»: No dazed wood to be used* (OED).

Г. Значення «оцінний стан справ» – характеризує ситуацію через смисловий компонент 'оцінна характеристика стану справ'. Розширення концепту ситуації у цьому випадку передбачає перехід у зону суб'єкта оцінки, який осмислює ситуацію за певною ціннісною ознакою, в основі якої лежить тіміологічний принцип ранжування елементів універсуму за ступенем їх важливості, цінності та значущості (Пеньковський, 2004, с. 74). Семантичний перехід у ситуацію «оцінний стан справ» визначають два типи ціннісних стратегій – емотивна та етична.

Емотивна стратегія характеризує ситуацію емоційного ставлення суб'єкта оцінки до певного стану справ. Оцінка у такому випадку засвідчує зумовленість ставлення властивостями заданої

ситуації, а саме тими відхиленнями, які в цій ситуації фіксує суб'єкт оцінки. За таких обставин ситуація виконує роль своєрідного ініціатора, який «нав'язує» певне оцінне ставлення до себе з боку з суб'єкта оцінки. «Якісна специфіка емоційного відображення дійсності полягає у тому, що воно відображає не властивості самих речей, а їх значення для життя людини» (Шаховський, 2008, с. 36), пор.: укр. *затмарювати* «перевершувати кого, що-небудь своїми якостями, досягненнями і т. ін.»: *Клим теж ладен був пишатися колосальною начитаністю Дмитра і пишався б, якби не бачив, що брат затмарює його* (СУМ, т. 3, с. 371); пол. *zaćmiewać* «przewyższać w czymś kogoś, coś, usuwać na drugi plan»: *Zaćmił kolegów talentem* (USJP); англ. *obscure* «to overshadow or outshine»: *His liberality obscured the glory of all who had preceded him in the office* (OED).

Етична стратегія орієнтована на смисл «мовець схвалює / не схвалює вчинення певної дії» (Плунгян, 2003, с. 311). Семантичне розширення концепту ситуації в цьому випадку засвідчує тенденційний характер оцінювання певного стану справ, позаяк не задає (абсолютної) оцінки ситуації, а лише напрям у визначенні її цінності, пор.: укр. *запаморочення від успіхів* «втрата правильного розуміння і оцінки чого-небудь внаслідок впливу досягнутих успіхів»: *Не встигли «свободівці» отримати остаточні результати виборів, як вже з'явилося запаморочення від успіху* (СУМ, т. 3, с. 243; КТУМ); пол. *Dziś jego wystąpienia są wyłącznie toporną propagandą. Tak toporną, że nawet Lepper wydaje się na ich tle politykiem finezyjnym. Taki zawrót głowy od przedwczesnych sukcesów?* (КЖР); англ. *Herr Nordern looked around the table, exuberant, dizzy with happiness, and then, remembering the toast he had been about to make, raised his glass* (BNC).

Семантична деривація лексики девіантних ментальних станів в українській, польській та англійській мовах виявляє ознаки похідності ситуативного типу, що передбачає розширення в аспекті змін характеристик учасників вихідного концепту ситуації. Динаміка розвитку семантичної парадигми названого класу лексики засвідчує регулярний характер таких змін, виявляючи розширення вихідного концепту ситуації до меж як внутрішніх (реалізованих в ієрархії фізичних та психоемоційних систем людини), так і зовнішніх (реалізованих в ієрархії поведінкових, асоціативних, ідентифікаційних, оцінних стратегій людини) ситуацій. Розширення вихідного концепту ситуації лексики девіантних ментальних станів обраних мов реалізовано на основі рольової, прагматичної та категоріальної дериваційних стратегій.

Аналіз динаміки розвитку семантичної парадигми лексики девіантних ментальних станів показав, що обсяг розширення вихідного концепту ситуації у зіставлюваних мовах не є однаковим. В українській та польській мовах розширення концепту ситуації є більш локальним у тому сенсі, що виявляє обмеження в обсязі цільової ситуації «зовнішні системи людини». В англійській мові обмеження на семантичну деривацію дещо послаблені, що уможливорює розширення обсягу концепту до меж ситуацій як внутрішніх, так і зовнішніх систем людини.

Відтворення специфіки національно-мовної картини світу визначає доцільність подальших досліджень лексики девіантних ментальних станів у порівняльно-історичному та типологічному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Апресян, Ю.Д. (2001). Системообразующие смыслы 'знать' и 'считать' в русском языке. *Русский язык в научном освещении*, 1, 5-26.
- Апресян, Ю.Д. (2009). *Исследования по семантике и лексикографии*. Москва: Языки славянских культур.
- Богуславская, О.Ю. (2006). Интеллектуальные способности и деятельность человека в зеркале прилагательных. In *Языковая картина мира и системная лексикография* (с. 469-512). Москва: Языки славянских культур.
- Брагина, Н.Г. (2007). *Память в языке и культуре*. Москва: Языки славянских культур.
- Жевайкина, Ю.В. (2004). *Когнитивные аспекты идиоматики (на материале фразеосемантического поля «безумие» в современном русском языке)*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Ульяновский государственный университет, Ульяновск.
- Зализняк, Анна А. (2006). *Многочисленность в языке и способы ее представления*. Москва: Языки славянских культур.
- Иомдин, Б.Л. (2006). Языковая модель понимания. In *Языковая картина мира и системная лексикография* (с. 513-612). Москва: Языки славянских культур.
- Иорданская, Л.Н., & Мельчук, И.А. (2007). *Смысл и сочетаемость в словаре*. Москва: Языки славянских культур.
- Ирисханова, О.К. (2014). *Игры фокуса в языке. Семантика, синтаксис и прагматика дефокусирования*. Москва: Языки славянской культуры.

- Кустова, Г.И. (2004). *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*. Москва: Языки славянской культуры.
- Леонтьева, Т.В. (2008). *Интеллект человека в русской языковой картине мира*. Екатеринбург: Изд-во «Рос. гос. проф.-пед. ун-т».
- Мельчук, И.А. (1999). *Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст»*. Москва: Языки русской культуры.
- Нечаева, Л.С. (2014). Названия и характеристики людей с психическими и умственными отклонениями: мотивационный аспект (на материале русских говоров Пермского края). *Вестник Пермского университета*, 2(26), 32-43.
- Падучева, Е.В. (2004). *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.
- Пеньковский, А.Б. (2004). *Очерки по русской семантике*. Москва: Языки славянской культуры.
- Плунгян, В.А. (2003). *Общая морфология: введение в проблематику*. Москва: Едиториал УРСС.
- Розина, Р.И. (2005). *Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол*. Москва: Азбуковник.
- Турилова, М.В. (2010). *Генетическая и мотивационная характеристика лексико-семантического поля «безумие» в русском языке*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Московский государственный университет, Москва.
- Туровский, В. (2003). Память в наивной картине мира: *забыть, вспомнить, помнить*. In *Логический анализ языка. Избранное. 1988-1995*. (с. 345-349). Москва: Индрик.
- Урысон, Е.В. (2003). *Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике*. Москва: Языки славянской культуры.
- Уфимцева, А.А. (2004). *Типы словесных знаков*. Москва: Едиториал УРСС.
- Шаховский, В.И. (2008). *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Москва: ЛКИ.
- Яковлева, Е.С. (1996). К описанию русской языковой картины мира. *Русский язык за рубежом*, 1-3, 47-56.
- Bengt, V. (2003). The concept of mental disorder. *Philosophical Communications*, 29.
- Jackendoff, R.S. (1986). *Semantics and cognition*. Cambridge: The MIT Press.

- Lilienfeld, S.O., & Marino, L. (1995). Mental disorder as a Roschian concept: a critique of Wakefield's «harmful dysfunction» analysis. *Journal of Abnormal Psychology, 104*, 411-420.
- Murphy, D., & Woolfolk, R.L. (2000). Conceptual analysis versus scientific understanding: An assessment of Wakefield's folk psychiatry. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology, 7*, 271-292.
- Wakefield, J.C. (1992). The concept of mental disorder. On the boundary between bio-logical facts and social values. *American Psychologist, 47*, 373-388.
- Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford & New York: Oxford University Press.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- КТУМ: *Корпус текстів української мови*. Available at: <http://www.mova.info/corpus.aspx>
- СУМ: *Словник української мови*. (1970-1980). Київ: Наукова думка.
- BNC: *The British National Corpus*. Available at: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
- KJP: *Korpus języka polskiego*. Available at: <http://korpus.pwn.pl/>
- OED: *Oxford English Dictionary*. (2009). Available at: Second Edition on CD-ROM © Oxford Univ. Press, 4.0.
- RHWUD: *Random House Webster's Unabridged Dictionary*. (2000). Available at: CD-ROM, Electronic dictionary of American English. Seattle, WA: Random House, Inc.; Multimedia 2000, Inc., 3.0.
- SJP: *Słownik języka polskiego*. (1997). Available at: Płyta CD. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1.0.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. (2004). Available at: Płyta CD. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1.0.

Кучма Т.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

**ВЕРБАЛЬНІ АСОЦІАЦІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ
(на матеріалі української, польської та німецької мов)**

Для сучасного мовознавства характерним є дослідження мови у тісному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою та світоглядом. Ефективним методом вивчення мовної свідомості індивіда, його внутрішнього лексикону є асоціативний експеримент, оскільки асоціативні зв'язки інтегрують усі типи словесних і міжсловесних відношень. Теоретичним і практичним аспектам асоціативного експерименту присвячено праці українських і зарубіжних науковців: Н. В. Вдовиченко (Вдовиченко, 2015), О. І. Горошко (Горошко, 2001), О. О. Залевської (Залевская, 2005), І. М. Кобозевої (Кобозева, 1995), І. Е. Подолян (Подолян, 2000), Р. М. Фрумкіної (Фрумкина, 2001), Є. Бартмінського (Bartmiński, 2007) та ін. Проте дослідження вербальних асоціацій і надалі залишається актуальним питанням сучасної лінгвістики.

У своїх працях О. О. Залевська (Залевская, 2005, с. 92) доводить, що у кожного окремого інформанта відбувається актуалізація найбільш вірогідного саме для нього відповідника між словом-стимулом та однією з одиниць глибинного рівня лексикону. Актуалізація зв'язків може залежати не тільки від попереднього мовленнєвого досвіду носія мови, а й від найбільш яскравих і наближених за часом вражень та ситуацій. Дослідниця стверджує, що «умови вільного асоціативного експерименту забезпечують максимально повну картину не обмежених завданням зв'язків між одиницями лексикону» (Залевская, 2005, с. 53).

Реакції, отримані в ході асоціативних експериментів, можна розглядати як специфічний для певної культури і мови асоціативний профіль образів свідомості. Вони інтегрують розумові й чуттєві знання, якими володіє певний етнос (САС, с. 5).

Асоціативний експеримент є надійним джерелом виявлення стереотипів. Під стереотипом (СЗС, с. 332) розуміють спрощений схематизований образ об'єктів або подій, який характеризується значною стійкістю. Стереотип (КСКТ, с. 177) також визначають як стандартну думку про соціальні групи або про окремих індивідів як представників цих груп. Стереотип допомагає людині орієнтуватися в обставинах, які не вимагають від неї аналітичного мислення, індивідуального відповідального рішення. З іншого боку, стереотипи сприяють виникненню й закріпленню упереджень – негативного оцінного ставлення, яке часто не відповідає дійсності (СЗС, с. 332). За твердженням Є. Бартмінського (Bartmiński, 2007, s. 100), національні стереотипи є емоційно маркованими з перевагою неприязні до ближніх сусідів і симпатії до віддалених. Оцінка представників різних етнічних груп визначається загальнокультурною опозицією «свій – чужий», а також пов'язана з дружніми стосунками та конфліктами між цими групами. Конфлікти, за спостереженнями Є. Бартмінського (Bartmiński, 2007, s. 99), особливо сприяють виникненню негативних національних стереотипів.

У вільному асоціативному експерименті взяли участь по 100 інформантів-носіїв української, польської та німецької мов віком від 18 до 30 років. Список слів-стимулів містив понад 70 позицій, проте для аналізу у нашій розвідці було обрано групу номінативних одиниць на позначення професії / роду діяльності та національності.

До вербальних асоціацій, які відображають ментальний простір людини, було віднесено такі, що позначають риси характеру та розумові здібності.

Кожній людині притаманні істотні особливості, які впливають на її діяльність та поведінку. Про одних кажуть, що вони працьовиті, дисципліновані, скромні, чесні, сміливі, колективісти, а про інших – ліниві, хвалькуваті, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїсти, боягузи. Ці й подібні риси виявляються настільки яскраво і постійно, що визначають собою типовий різновид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості особистості називають рисами характеру (Максименко, 2004, с. 388). Серед істотних властивостей людини є її здібності. Здібності – це своєрідні властивості людини, її інтелекту, що виявляються в навчальній, трудовій, особливо науковій та іншій діяльності і є необхідною умовою її успіху (Максименко, 2004, с. 376).

Під час аналізу реакцій асоціативного експерименту традиційно виділяють синтагматичні й парадигматичні асоціації

(Белянин, 2003, с. 131). Синтагматичними називають асоціації, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу. Парадигматичні асоціації – це реакції того ж граматичного класу, що й слово-стимул.

У ході аналізу вербальних асоціацій було виявлено такі синтагматичні асоціації на позначення рис характеру:

нім. **Rechtsanwalt** «адвокат» < *schlau* «хитрий», *skrupellos* «безсовісний», *kompromisslos* «безкомпромісний», *gerecht* «справедливий»;

нім. **Schauspielerin** «актриса» < *eingebildet* «зарозуміла», *falsch* «фальшива», *unecht* «несправжня», *provokant* «провокаційна»;

укр. **вчитель** < *злий*; нім. **Lehrer** «вчитель» < *streng* «суворий», *hochnäsiger* «зарозумілий», *schlau* «тямущий»;

нім. **Arzt** «лікар» < *verantwortungsvoll* «відповідальний», *weis* «знаючий, обізнаний», *strebsam* «старанний», *helfend* «допомагаючий», *gierig* «жадаючий, жадібний»;

нім. **Seemann** «моряк» < *rauh* «грубий»;

укр. **студент** / нім. **Student** < укр. *лінивий* / нім. *faul*, укр. *старанний* / нім. *fleißig*, укр. **студент** < *веселий*, нім. **Student** «студент» < *schläfrig* «сонний», *schlau* «хитрий, розумний», *überarbeitet* «перевтомлений», пол. **Student** «студент» < *dobry* «хороший», *zdenierwowany* «схвильований, знервований»;

укр. **безробітний** / нім. **Arbeitslose** < укр. *ледачий* / нім. *faul*,

нім. **Maler** «художник» < *kreativ* «творчий».

Риси характеру, які інформанти приписують представникам різних національностей:

укр. **американець** < *вільний, розкутий, нахабний, цікавий, щасливий, доброзичливий*, нім. **Amerikaner** «американець» < *eingebildet* «надто високої думки про себе», *laut* «голосний, шумний», *naiv* «наївний, простодушний»; *prüde* «манірний», *selbstsicher* «самовпевнений»; пол. **Amerikanin** «американець» < *szczęśliwy* «щасливий»;

укр. **англієць** < *галантний, стриманий, витончений, чудний, вихований, консервативний, манірний, пихаті, інтелігентний, суворий, нудний*, нім. **Engländer** «англієць» < *betrunken* «п'яний», *fröhlich* «веселий, радісний», *nachtragend* «злопам'ятний; образливий»; *selbstbezogen* «егоцентричний», *vornehm* «знатний, аристократичний», *traditionsbewusst* «вірний традиціям», *toll* «класний», *schlechter Humor* «поганий гумор»; пол. **Anglik** «англієць»

< *flegmatyczny* «флегматичний», *głupi* «дурний», *rozwlekły* «розтягнений», *sztuczny* «манірний», *wredny* «капосний»;

укр. **італієць** < *балакучий, запальний, емоційний, пристрасний, незрозумілий*, нім. **Italiener** «італієць» < *laut* «гамірливий», *scharf* «різкий», *unorganisiert* «неорганізований»;

укр. **китаєць** < *хитрий*;

укр. **німець** < *грубий, жорсткий, злий, недобрий, нелюб'язний, педантичний, пунктуальний, скупий, стриманий, суворий*, нім. **Deutscher** «німець» < *ernst* «серйозний, строгий», *pünktlich* «пунктуальний», *steif* «манірний, церемонний», *bemüht* «який турбується, непокоїться», *bieder* «чесний, порядний»; *faul* «лінивий», *kleinkariert* «обмежений, дріб'язковий», *kühl* «холодний, стриманий», *starr* «впертий», *unangenehm* «неприємний», *unfreundlich* «недружній, непривітний», *unterschiedlich* «несхожий, відмінний», *verschlossen* «замкнутий», *vielgestaltig* «різноманітний», *vielseitig* «різносторонній», *weinerlich* «плаксивий»; пол. **Niemiec** «німець» < *stanowczy* «рішучий»;

укр. **поляк** < *гордий, добродушний, доброзичливий, наглий, хитрий*; пол. **Polak** «поляк» < *pracowity* «працьовитий», *dobry* «добрий», *biedny* «бідний», *zarozumiały* «зарозумілий», *nerwowu* «нервовий», *głośny* «гамірливий»;

пол. **Turek** «турок» < *natrętny* «нав'язливий, нахабний», *obcy* «чужий»; нім. **Türke** «турок» < *redselig* «балакучий»;

укр. **українець** < *веселий, щирий, вільний*, пол. **Ukrainiec** «українець» < *serdeczny* «сердечний»;

укр. **француз** < *інтелігентний, романтичний*; пол. **Francuz** «француз» < *romantyczny* «романтичний», *przemądrzały* «який мудрує», *zadufany* «зарозумілий»; нім. **Franzose** «француз» < *lebensfroh* «життєрадісний», *liebenswert* «гідний любові», *stilvoll* «стильний», *stolz* «гордий», *arrogant* «гордовитий, пихатий», *rechthaberisch* «незгідливий, упертий», *unfreundlich* «недружній».

Виділено такі синтагматичні асоціації на позначення розумових здібностей:

нім. **Präsident** «президент» < *dumm* «дурний», *inkompetent* «некомпетентний»;

укр. **міністр** < *розумний*; пол. **minister** «міністр» < *głupi* «дурний», *doświadczony* «досвідчений»;

укр. **студент** < *розумний, винахідливий*,

укр. **адвокат** / пол. **adwokat** < укр. *розумний* / пол. *inteligentny*;
укр. **президент** < *інтелігентний*;

укр. **американець** / пол. **Amerykanin** / нім. **Amerikaner** < тупий, дурний / *głupi / dumt*;

укр. **турок** < дурний, нерозумний, тупий;

укр. **француз** < розумний.

Зафіксовано 150 синтагматичних асоціативних реакцій, переважають негативно-забарвлені реакції – 88 од. (59%), позитивно-забарвлені – 62 од. (41%).

При аналізі вербальних асоціацій було виявлено такі парадигматичні асоціації на позначення рис характеру людини, їх прояву; у тому числі почуття, відчуття:

пол. **nauczyciel** «учитель» < *odpowiedzialność* «відповідальність», *srogość* «суворість»,

пол. **Student** / нім. **Student** «студент» < *lenstwo / Faulheit* «лінощі»;

укр. **безробітний** < лінощі;

пол. **Amerykanin** «американець» < *natarczywość* «надокучливість», *otwartość* «відкритість, прямота», *pewność siebie* «самовпевненість»;

укр. **ангієць** < вишуканість, стриманість, манірність, пунктуальність, пол. **Anglik** «ангієць» < *spokój* «спокійність», *melancholia* «меланхолія», *powściągliwość* «стриманість», *powaga* «серйозність»; *flegmatyk* «флегматик», *bufon* «буфон»; нім. **Engländer** «ангієць» < *Hooligan* «хуліган»,

укр. **китаєць** < винахідливість; пол. **Chińczyk** «китаєць» < *pracoholik* «трудоголік»;

укр. **німець** < заможність, надійність, пунктуальність, порядок, економія, строгість, точність, чіткість, фетиш, педант, прагматик, якість, неучтво, пол. **Niemiec** «німець» < *porządek* «порядок», *dyscyplina* «дисципліна»; *niezadowolnienie* «незадоволення»; *powaga* «серйозність», *chłód* перен. «байдужість»; *brak gustu* «брак смаку», нім. **Deutscher** «німець» < *Neid* «зздрість», *ingeschränktes Denken* «обмежене мислення», *Fleiß* «старанність», *Stolz* «гордість», *Nationalbewusstsein* «національна самосвідомість», *Pünktlichkeit* «пунктуальність, точність», *Sauberkeit* «чистота, охайність»; *Steifheit* «вимушеність, манірність»;

укр. **італієць** < пристрасть, жестикуляція, пол. **Włoch** < *kobieciarz* «бабій», *babiarz*, *samiec* «самець»; *temperament* «темперамент», *gadatliwość* «балакучість», нім. **Italiener** < *Verführer* «спокусник, звабник», *Liebhaber* «коханець», *Macho* «мачо», *Verräter* «зрадник»; *Temperament* «темперамент»,

укр. **француз** < *дон жуан* перен. «розпусник»; пол. **Francuz** «француз» < *pamiętność* «пристрасть», *niewierny kochanek* «невірний коханець»;

укр. **поляк** < *бешкетник*; пол. **Polak** «поляк» < *patriotyzm* «патріотизм», *gościnność* «гостинність», *duma* «гордість», *parzekanie* «скарги», *kompleksy* «комплекси», *obibok* «лінюх, нероба», *pijak* «п'яниця»;

укр. **турок** < *відраза*, пол. **Turek** «турок» < *niechlujność* «неохайність», *szaleństwo* «безумство», *głupota* «глупість», *kłamca* «брехун», нім. **Türke** «турок» < *Abneigung* «антипатія, відраза», *Anpassungsschwierigkeiten* «труднощі з умінням пристосовуватися», *Streit* «суперечка, конфлікт»;

пол. **Ukrainiec** «українець» < *zaciętość* «наполегливість», *ciekawość* «допитливість», *chytrość* «хитрість», пол. **Ukrainiec** «українець» < *przyjaźń* «дружба», *sympatia* «симпатія».

Здобуто парадигматичні асоціації на позначення розумових здібностей: пол. **Amerikanin** «американець» < *nieuk, przystojny tępak* «красунчик-тупиця»; укр. **турок** < *недоумок, придурок, дурень*.

Було виявлено 86 парадигматичних асоціативних реакцій, також переважають негативно-забарвлені реакції – 48 од. (56%), позитивно-забарвлені – 38 од. (44%).

У результаті аналізу реакцій українських, польських та німецьких інформантів на запропоновані слова-стимули, було виявлено, що синтагматичні асоціації склали 64 % від загальної кількості реакцій, парадигматичні – 36 %. Дослідження показало, що переважають негативно-забарвлені реакції.

Зафіксовані реакції, які відображають риси характеру, розумові здібності, здобуті на первинне пряме значення номінації соціального статусу людини. Вони є притаманними, пов'язуються з цією номінацією. Це свідчить про те, що носії кожної досліджуваної мови сприймають номінацію в першу чергу як стереотип, схематизований образ.

Реакції, отримані в ході нашого експерименту, показують, що носії української, польської та німецької мов ідентифікують слова-стимули, які позначають соціальний статус людини, за подібним набором ознак. Так, наприклад, американці є відкритими і самовпевненими, англійці – стриманими і флегматичними, італійці – балакучими, китайці – хитрими, німці – грубими і стриманими, турки – балакучими і нав'язливими, українці – веселими, сердечними, французи – романтичними. Адвокат є хитрим,

справедливим; актриса – зарозуміла і несправжня, вчитель – суворий, лікар – відповідальний, моряк – грубий; студент і безробітний – лінивий, художник – творчий.

Визначення, подані у тлумачних словниках, не містять такої інформації. Наприклад, укр. *лікар*, пол. *lekarz*, нім. *Arzt* мають подібні значення: укр. «особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих» / пол. «ten, kto się zajmuje zawodowo leczeniem chorych, ma do tego odpowiednie kwalifikacje i uprawnienia; doktor» / нім. «jemand, der nach Medizinstudium und klinischer Ausbildung die staatliche Zulassung (Approbation) erhalten hat, Kranke zu behandeln».

Словникові статті з визначеннями національної належності зазвичай побудовані за принципом – «той, хто походить з ...» або «людина, яка мешкає в / мешканець ...». Наприклад, укр. *американець (американці)* «населення Сполучених Штатів Америки» / пол. *Amerikanin* «obywatel USA; mieszkaniac Ameryki» / нім. *Amerikaner* «Einwohnerbezeichnung zu Amerika».

Як зазначає М. П. Кочерган (Кочерган, 2006, с. 311), знання семантичних асоціацій, а також символіки слів дозволяє виявити реальне функціонування слова у певному соціумі. Зіставне вивчення асоціацій засвідчує, що близькість національних культур можна оцінити через подібність семантичних асоціацій. Асоціативні зв'язки є важливими й для відтворення мовної картини світу (Кочерган, 2006, с. 313-314).

Вільний асоціативний експеримент, в якому не обмежено процес асоціювання, дозволив дослідити глибинний рівень лексики носія мови, виявити зв'язки, що існують між його одиницями, з'ясувати, що асоціативне значення слова не є тотожним лексичному значенню слова. Здобуті реакції є значно ширшими за діапазоном значень, ніж відомості з тлумачних словників.

Перспективи подальших досліджень полягають у побудові асоціативних полів номінацій соціального статусу людини, що функціонують у художніх творах, засобах масової інформації із подальшим їхнім зіставленням із полями, утвореними за результатами вільного асоціативного експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Белянин, В. П. (2003). *Психолінгвістика: учебник*. Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт.

- Вдовиченко, Н. В. (2015). *Вербалізація морально-етичних концептів в українській мовній картині світу*. (автореф. дис. канд. філол. наук). Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- Горошко, Е. И. (2001). *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*. Харьков, Москва: Издательская группа «РА–Каравелла».
- Залевская, А. А. (2005). *Проблемы организации внутреннего лексикона человека. Психолингвистические проблемы семантики слова*. In *Психолингвистические исследования. Слово. Текст*. Москва: Гнозис.
- Кобозева, И. М. (1995). *Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов*. In *Вестник МГУ. Филология, 3*.
- Кочерган, М. П. (2006). *Основи зіставного мовознавства: підручник*. Київ: Видавничий центр «Академія».
- Максименко, С. Д. (2004). *Загальна психологія: підручник*. Вінниця: Нова Книга.
- Подолян, І. Е. (2000). *Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах (контрастивний етнопсихолінгвістичний аналіз)* (дис. канд. філол. наук). Київ: КДЛУ.
- Фрумкина, Р. М. (2001). *Психолінгвістика: учебник*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Bartmiński, J. (2007). *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- КСКТ: *Краткий словарь когнитивных терминов*. (1996). (сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков и др.). Москва: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова.
- САС: *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. (2004). Москва: Моск. гос. лингвист. ун-т.
- СЗП: *Современная западная социология: Словарь*. (1990). (сост. Ю. Н. Давыдов и др.). Москва: Политиздат.
- СУМ: *Словник української мови*. (1970–1980). Київ: Наукова думка.
- DUDEN: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. (2006). Mannheim: Duden-Verlag.
- ISJP: *Inny Słownik języka polskiego PWN*. (2000). Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Мізін К.І.

доктор філологічних наук, професор
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

**ОБ'ЄКТИВАЦІЯ СМИСЛІВ ДУРОСТІ У ГАСТРОКОНЦЕПТАХ
(на матеріалі усталених порівнянь англійської, німецької,
української та російської мов)**

Смисли дурості (тупості, глупоти) людини можуть об'єктивуватися лінгвокультурними концептами, які належать найрізноманітніших сфер людського буття. Деякі з таких сфер можуть бути абсолютно далекими від інтелектуальної діяльності людини. Яскравим свідченням цьому є гастроконцепти, зокрема концепти САЛО і ХЛІБ (Мізін, 2009). Цей концепт вважається одним із базових (існує навіть стереотип про українців, як про націю салоїдів, де можна зустріти музеї-ресторани сала, скуштувати сало в шоколаді, почути численні анекдоти та пісні (напр., «Пісня про сало» гурту «Made in Ukraine»), присвячені салу тощо). У цей же час для британської, німецької, російської лінгвокультур аналогічні концепти – брит. FAT, нім. SPECK і рос. САЛО – є нерелевантними або не такими релевантними.

Ціннісні пріоритети етносу, які, власне, і створюють такий феномен, як концепт, акумулюються в його валоративному складнику. Проте етнокультурні орієнтири починають виявлятися ще при формуванні поняттєвого та перцептивно-образного складників концепту. Прикладом тут може слугувати концепт САЛО, який об'єктивується усталеним порівнянням (далі УП) *дурний як сало* – «дуже дурний». Образ-еталон «сало» має різні референти в українській, німецькій, британській і російській лінгвоспільнотах: для українців сало – це товстий, як правило свіжозасолений, прошарок підшкірного свинячого жиру, часто повністю без м'ясних прожилок, бо в Україні вирощують сальні породи свиней. Показово, що з приправ на першому місці в українців (як і в білорусів) стоїть солоне свиняче сало. Тому домінантною для лексеми «сало» є гастрономічна семантика, хоча цей полісем може номінувати підшкірний тваринний (також і людський) жир узагалі, часто

функціонуючи паралельно з лексемою-гіперонімом «жир»; для німців «Speck» – це підкопчений підшкірний свинячий жир із численними м'ясними прожилками, який можуть додавати до різних страв. Проте лексема «Speck» активно номінує будь-який тваринний жир і не має домінантної гастрономічної семантики. В українській і німецькій мовах існує ще одна лексема-гіперонім для позначення жирів – «Fett»; у росіян лексема «сало» також перебуває у відношенні включення до лексеми «жир». Незважаючи на те, що денотати (не референти) цього продукту харчування в російській і українській мовах збігаються, для російської гастрокультури сало не є основним поняттям, бо росіяни надають перевагу смальцю (розтопленому салу); в англійській мові взагалі не існує назви-гіпоніма для свинячого сала, оскільки в цьому етносі в кулінарії превалує яловичина та баранина. Лексема «fat» перекриває лише негастрономічну частину денотату «сало».

Гастрономічні традиції згаданих етносів зумовили відмінності при концептуалізації сала вже на рівні поняттєвого й перцептивно-образного складників концепту САЛО. Підтвердженням цьому є «ігнорування» фразеологічними системами англійської та російської мов гастрономічної семантики при формуванні останнього. Взагалі, можна зустріти лише поодинокі приклади некомпаративних фразеологічних одиниць (далі ФО) з компонентом «сало», які передають семантику достатку або корпулентності людини, напр.: англ. *the fat of the land* (досл.: жир землі (країни) – «достаток»); рос. *сало за ухо зашло* – «про того, хто дуже поправився, погладшав». Гастрономічна семантика сала почала актуалізуватися в російському мовному просторі внаслідок тісних мовних контактів з українською етнокультурою лише останніми роками, про що свідчить фіксація такої семантики сучасними словниками, наприклад, словником антиприслів'їв Г. Вальтера та В. Мокиєнка: *Сала маслом не испортишь; Тиха украинская ночь, но сало лучше (надо) перепрятать* (Вальтер & Мокиєнка, 2006, с. 423).

Проте в німецькій фразеосистемі, як, власне, і в українській, функціонують численні ФО, яким компонент «сало» індукував гастрономічну семантику, напр.: укр. *як салом по губах кому* – «кому-н. приємно, радісно»; *підстрибує як сало на сковороді* – «сердита, розгнівана людина»; *як салом помазав кого* – «догодив, зробив що-н. приємне»; нім. *das gibt keinen Speck in die Wurst* (досл.: це не додає сала в ковбасу) – «це не приносить ніякої користі, ніякого покращення»; *das ist kein Speck für sein Maul* (досл.: це не сало для

його писку) – «це йому не до смаку; цим його не звабиш»; *der Speck ist am fettesten in anderer Leute Pfannen* (досл.: найжирніше сало у чужій сковороді) – «у чужих руках завше більший шматок; усе чуже смачніше». В українців і німців сало – це достаток, заможність, напр.: укр. *живе як бобер у салі* – «добре, заможно живе»; *обріс як нирка в салі* – «благоденствує, заможно живе»; нім. *jemand lebt wie die Made im Speck* (досл.: хто-н. живе, як личинка в салі) – «хто-н. як сир у маслі купається».

Як бачимо, для української мови властива розгалужена система УП, центром формування яких є образ-еталон «сало». Натомість у німецькій мові маємо єдине УП з образом-еталоном «*die Made im Speck*» (личинка в салі). Це свідчить про те, що українці частіше послуговуються еталонізованим образом сала для оцінювання об'єктів навколишнього світу, бо операція порівняння, як когнітивне підґрунтя формування УП, безпосередньо пов'язана з оцінкою, категорія оцінки – з категорією цінності, а категорія цінності – з культурою.

Оскільки квінтесенцією утворення будь-якого концепту є ціннісний складник, бо поняття стає лише тоді концептом, коли воно валоризується, можна стверджувати, що гастроконцепт САЛО займає чільне місце в оцінному кодексі українського етносу, являючи собою таким чином лінгвокультурну цінність. Згаданий концепт набув, на наш погляд, кваліфікації ціннісного орієнтира або навіть концептної домінанти (А. Приходько). Тому саме на прикладі концепту САЛО слушно розглянути розбіжності в обсязі складників універсальних концептів досліджуваних нами мов, що може слугувати базою для ідентифікації лінгвокультурної та етнокультурної семантики.

Звичайно, можна припустити, що САЛО не є основним українським концептом і не відображає менталітету українського народу, як це зазначено у словнику символів української культури (Коцур et al., 2005, с. 105), проте, цей концепт є одним із основних, про що свідчать численні ФО з компонентом «сало», які вербалізують різноманітні концепти. Якщо екстраполювати засади аналізу кулінарних текстів П. Буркової (2004, с. 12) на гастрономічне концептополе в цілому і визначити його як окрему семіотичну підсистему, яка складається зі знаків-самоідентифікації, національної самоідентифікації, знаків ідеологем та знаків культурних домінант, то гастрономіація «сало» буде водночас виявляти кваліфікації і знака-самоідентифікації та національної самоідентифікації, і знака ідеологеми, і знака культурної домінанти.

Утім, набувши статусу ціннісного орієнтира, концепт САЛО виявляє в українській етнокультурі й антиціннісні риси, наприклад, в УП *дурний як сало* образ-еталон «сало» має чітко виражений антиціннісний характер, беручи активну участь у розбудові антиконцепту (термін С. Воркачова та А. Приходька) РОЗУМОВА ОБМЕЖЕНІСТЬ. Як бачимо, відбулася аксіологічна поляризація процесу концептуалізації.

На перший погляд, причина зміни вектора «цінність» – «антицінність», відтак «концепт» – «антиконцепт», криється в самій природі (ціннісних) концептів, основою для формування яких слугують шість базових принципів: 1) принцип Антропоцентризму; 2) принцип Значущості; 3) принцип Гармонії; 4) принцип Очікування результату; 5) принцип Аксіологічного дуалізму свідомості; 6) принцип Цілісності або Досконалості (Чекулай, 2006, с. 130-132). Як бачимо, підґрунтям для зміни векторів «цінність» ↔ «антицінність» може слугувати принцип Аксіологічного дуалізму свідомості, одним із механізмів якого є аксіологічний плюралізм.

Проте глибше розкрити зміну аксіологічного вектора образу-еталона «сало» в УП *дурний як сало* може допомогти демотивація фразеологічного значення, бо у такому вигляді це порівняння сприймається щонайменше як «чуже» для української лінгвокультури. Це й не дивно, оскільки існує імовірність запозичення аналізованого УП із польської мови, де вона як українсько-білорусько-польсько-кашубсько-чеська фразеоглоса зафіксована найдавніше (Івченко, 1999, с. 102-103). На ремотивацію внутрішньої форми в українській мові спрямоване розширення, яке відбулося за рахунок прийменниково-іменникової конструкції «без хліба», тому що форма *дурний як сало без хліба* надає цьому УП мотиваційної прозорості. Її образно-мотиваційну основу можна декодувати з двох позицій – наївної та концептної картин світу: 1) декодування крізь призму наївної картини світу ґрунтується на буденному досвіді – хто хоч раз спробував їсти саме сало, знає, що це нерозумна справа: його багато не з'їси, для цього потрібен принаймні шматок хліба, а ще краще з головкою цибулі або зубчиком часнику; 2) на рівні концептної картини світу в межах аналізованого УП простежуємо семантичний перетин двох концептів – САЛО і ХЛІБ. Зазначимо, що ці концепти є ключовими для української гастрокультури. ХЛІБ навіть є, на наш погляд, концептною домінантою (і не лише для українців).

Поняття «сало» і «хліб» передають семантику щоденного ситного продукту харчування, тому ситуація наявності на столі одного з цих продуктів за відсутності іншого вважається в українській лінгвокультурі нелогічною, нерозумною, або такою, що свідчить про невідповідний соціальний чи фінансовий стан родини. На ґрунті цієї когнітивної ситуації і відбулася фразеологізація образу-еталона «сало без хліба» з основою порівняння «дурний». Так, серед українців побутує приказка *Дурне сало без хліба*, бо одне без другого втрачає будь-який сенс (Жайворонок, 2006, с. 522).

Одна цінність – сало – трансформувалася в антицінність лише в ситуації зіставлення з іншою, більш лінгвосеміотично значущою, цінністю – хлібом. У такий спосіб створюється контраст: один лінгвокультурно релевантний продукт харчування, до якого в українському етносі майже неможливе негативне ставлення, зіставляється з іншим, до якого таке ставлення є абсолютно неможливим: українці вважають хліб найсакральнішою їжею, його символіка наскрізь пронизує онтологію людини, а ставлення до нього побожне (хліб є символом щастя, розмноження, згоди, єднання, багатства (ibid., с. 618)). Без хліба українці не уявляють свого існування, напр.: *хліб насущний* – «1) засоби, необхідні для прожитку, існування; 2) щось найважливіше, найістотніше» (Білоноженко & Винник, 1999, с. 745).

Хліб має високий семіотичний статус не лише в українському етносі, а й у різних світових культурах, оскільки для багатьох країн хліб є основним продуктом харчування. Тому простежується збіг за більшістю основних параметрів формування концептів англ. BREAD, нім. BROT, укр. ХЛІБ та рос. ХЛЕБ за допомогою ФО (пор., напр.: англ. *daily bread* – «хліб насущний, шматок хліба, засоби до існування»; *bread and butter (cheese)* – «засоби до існування, хліб насущний»; нім. *etwas nötig haben wie's liebe Brot* (досл.: щось потрібне, як любий хліб) – «що-н. дуже необхідне»; рос. (*нужен, необходим*) *как хлеб насущный* – «про що-н. (рідше про кого-н.) зовсім необхідне, повністю незамінне для існування»).

При такій валоративній симетрії концептуалізації поняття «хліб» у європейському мовному просторі знаходимо випадки і повної асиметрії, наприклад, у німецькій гастрокультурі, де фразеологічними словниками зафіксовано УП *dumm wie Brot sein* (досл.: бути дурним, як хліб) – «бути надзвичайно дурним» (Walter, 2008, S. 67), яке вживається, як правило, у такому вигляді: *dumm wie Brot sein (aber nicht so nahrhaft)* (досл.: бути дурним, як хліб (але не таким поживним)).

Психолінгвістичний експеримент продемонстрував значно більшу актуальність німецького порівняння *dumm wie Brot* порівняно з українським *дурний як сало* для сучасної свідомості носіїв цих мов: на слово-стимул «dumm» 58 респондентів-німців зі 100-ста (58 %) вказали на образ-еталон «Brot», а слово-стимул «дурний» лише у 2-х зі 100-ста (2 %) респондентів-українців викликало асоціації із салом.

Щодо УП *dumm wie Brot*, то тут маємо типовий приклад, коли при певній ізоморфності поняттєвого та перцептивно-образного складників того чи іншого концепту, виникає «збій» на рівні етнопсихологічного начала при валоризації цього концепту. Далі цей «збій» впливає на соціодискурсивне й лінгвокультурне начала ціннісного складника концепту. Сакральне (біблійні витоки) ставлення до хліба як до культурно значущої матеріальної та духовної поживи змінюється з часом у німецькій етносвідомості, тому німці не так високо поцінують хліб, як українці (напр.: *das kostet nur ein Brot* (досл.: це коштує лише буханця хліба) – «це дуже дешево» (Röhrich, 2001, Bd. 1, S. 265)).

Таким чином, проведене дослідження валоризації гастроконцептів ЇЖА та НАПОЇ на прикладі українських, німецьких, англійських і російських УП з образами-еталонами «сало (жир)» і «хліб» продемонструвало один із випадків полярної зміни аксіологічного підґрунтя понять при концептуалізації об'єктивного світу різними лінгвоспільнотами. Найчіткіше подібні зміни простежуються на матеріалі такої мовної універсалії, як компаративна фразеологія, бо образи-еталони УП при вираженні універсальних понять часто виявляють перцептивно-образну ізоморфність, однак їх семантика може суттєво різнитися.

Аналіз дає змогу стверджувати, що аксіологічно абсурдні одиниці вторинної номінації не обов'язково виникають на основі змін ціннісних орієнтирів мовної спільноти. Аксіологічна семантика таких одиниць може формуватися, як це маніфестує УП *дурний як сало*, під впливом «чужої» лінгвокультури, що вносить відповідні корективи до ціннісного складника того чи іншого концепту, який формується за допомогою знаків вторинної номінації. При цьому мовна свідомість створює певні резистентні механізми, щоб «пом'якшити» антиціннісну семантику запозичених понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Білоноженко, В.М., & Винник, В.О. (1999). *Фразеологічний словник української мови у 2-х т.* Київ: Наукова думка.
- Буркова, П.П. (2004). *Кулинарный рецепт как особый тип текста (на материале русского и немецкого языков)*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Ставропольский государственный университет, Ставрополь.
- Вальтер, Х., & Мокиенко, В.М. (2006). *Антипословицы русского народа*. Санкт Петербург: Издательский Дом «Нева».
- Жайворонок, В.В. (2006). *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра.
- Івченко, А.О. (1999). *Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія*. Харків: ФОЛІО.
- Коцур, В.П., Потапенко, О.І., Дмитренко, М.К., & Куйбіда, В.В. (Ред.) (2005). *Словник символів культури України*. Київ: Міленіум.
- Мізін, К.І. (2009). *Дурний як сало: зміна ціннісних орієнтирів українців? (на матеріалі української, німецької, англійської та російської фразеологій)*. In *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost. Ukrainica brunensia II*. (s. 204-210). Brno: Masarykova universita.
- Чекулай, И.В. (2006). *Функционально-деятельностный подход к изучению принципов оценочной категоризации в современном английском языке*. Белгород: Изд-во БелГУ.
- Röhrich, L. (2001). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Freiburg & Basel & Wien: Herder.
- Walter, H. (2008). *Wörterbuch deutscher sprichwörtlicher und phraseologischer Vergleiche. Teil 1*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.

Павловська Л.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

АРХЕТИПНІ МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В СЕМАНТИЦІ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

На сьогодні надзвичайно актуальним є аналіз дискурсу як феномену не тільки лінгвістичного, але й прагматичного, в якому людина-мовець виступає одночасно в трьох іпостасях: як мовна, мовленнева й комунікативна особистість. Базовою є, без сумніву, мовна особистість, що виявляє себе в мовленневій діяльності і має певну сукупність знань та уявлень, соціалізація якої здійснюється в першу чергу через трансляцію культури (Красних, 2002, с. 231-132). Приналежність до певної соціальної групи / груп, до національно-лінгвокультурного співтовариства означає, передусім, комунікативну поведінку та мовленнєву діяльність людини, які демонструють національно-культурний відбиток.

Як зазначає В.М. Телія, при лінгвокультурологічному аналізі не тільки можлива, але й необхідна співвіднесеність зі всією палітрою джерел культурної інтерпретації – екстралінгвістичних, паралінгвістичних та власне лінгвістичних компонентів комунікації, які визначають національно-культурну маркованість спілкування (Телія, 1996, с. 56). Їхні спільні знання та уявлення становлять основу того «культурного масиву», який транслюється від покоління до покоління в межах етносу.

Загальнолінгвістичний план вивчення культурної комунікації базується на теоретичному положенні, що «основною онтологічною властивістю мови як ідеально-матеріального утворення є подвійна структурація і подвійне позначення одиниць – у системі (результати пізнавального досвіду) і в мовленні (процес формування і вираження знань)» (Толстой, 1995, с. 41).

Це дозволяє дослідникам стверджувати, що в мові відбите довкілля та внутрішній світ людини, її культурний, життєвий і перцептивний досвід, а також узагальнено результати

кваліфікативно-оцінних сфер пізнання, об'єктивованих, вербалізованих у системі колективного досвіду та знань, що мають різний ступінь категоризації, оскільки акт пізнання починається з порівняння об'єктів, формування мисленневих класів, виділення певних ознак, за якими групуються елементи онтологічного, таксономічного тощо класу. Разом з тим номінація є класифікаційною, кореферентною сферою, пов'язаною з іменуванням та співвіднесенням позначуваних реалій, явищ, подій з об'єктами позамовної дійсності.

Мета роботи полягає у визначенні специфіки архетипних образів як компонентів семантики та функціонування вербальних формул побажань у різноструктурних мовах, що реалізується в контексті певної культури з властивими їй морально-етичними нормами, обрядами, законами й поняттями.

Більшість учених (Маковський М., Топоров В., Топорова В. та ін.) схиляються до думки, що саме в руслі магічного мислення розвинулись так звані перші значення, які фактично виявились попередниками розгалуженої лексико-семантичної системи індоєвропейських мов на пізніших етапах еволюції. У їх космологічних концепціях міфологічний прообраз трактується через поєднання макрокосму і мікрокосму, сягаючи основ суцього – початку / кінця, життя / смерті, ентропії / гармонії тощо. Найголовніше, що ці категорії, взаємопроникаючи, корелюють з відповідними макромотивами на формально-структурному й змістовому рівні ритуалу, якому притаманний циклічний характер, відображуваний через позначувальне мовного знака.

Це положення дає можливість зрозуміти кореляцію обрядових знаків з архетипною структурою символу, їх мотивацію за допомогою стрижневих космогонічних понять, з-поміж яких внутрішня форма слова становить унікальне джерело для свідчень зі сфери міфології, тому таким самим міфом можуть бути дійства, речі й побут первісної людини (Фрейденберг, 1998, с. 187). Саме в обряді простежується давній синкретизм ідеї та імені. Доведено, що в архаїчних ритуальних системах одна й та ж обрядодія одночасно і здійснюється, і описується словесною заклиальною формулою слова-знака й позначуваної ним речі. Теорію первісного синкретичного обрядового дійства, що виводиться з мотивації колективним несвідомим, свого часу активно розробляли та підтримували О. Веселовський, О. Потебня, Л. Виготський, В. Іванов та ін. Отже, слово – це родинне ім'я цілого комплексу

предметів, пов'язаних між собою семантичними асоціаціями, тому міфопоетичне трактування слова має власну специфіку, яка полягає в тому, що:

1) знаковому (словесному) утворенню приписується матеріальна субстанція, реальне фізичне існування, а сама назва або цілком зливається, ототожнюється з позначуваною річчю, або становить її атрибут, невід'ємну фізичну частину предмета;

2) ноематичний і прагматичний компоненти слова реалізуються, фокусуються в його креаційному фокусі, оскільки назва ідентична десигнату; сам ритуальний акт номінації викликає появу певного референта (Фрейденберг О.).

Внутрішня форма як ергон мовного знака, енергія сутності речі становить той ейдос, першообраз, у якому через матеріальне вираження, опредметнення фокусуються, перехрещуються аксіологічний, логічний та прагматичний компоненти. Ще О.О. Потебня довів, що через спосіб позначення можна вийти на реконструкцію того первісного значення, образу, що лежить в основі об'єктивації, дескрипції культурно-семіотичних кодів, тобто інтеграції обрядодії, предмета, атрибута в етимологічно спільний, цілісний сигніфікат. Значною мірою це стосується архетипних принципів мотивації, які лежать у підґрунті будь-якого обряду, міфу, ритуалу.

Прогрес культури і мистецтва полягає в їхньому нескінченному редукуванні. Мистецтво щоразу шукає оптимальні варіанти вторгнення в дійсність і щоразу зіштовхується з її «не підпорядкованістю», випробовуючи почуття недовомовленості, невиразності, недосказаності всієї правди про світ.

Так у культурі з'являється необхідність «повторення пройденого», повернення до досвіду попередніх періодів і епох, у яких спостерігалася взаємодія і взаємопроникнення об'єктного і суб'єктного, загального і одиничного, реального і сакрального, тобто епох, в основу яких покладено стереотип міфологічної духовної моделі світу. Звідси нескінченна продуктивність міфології, що пронизала вертикально всі без винятку культурні періоди. Культурна функція фольклору виявляється, таким чином, у продукуванні різноманітних поетичних форм, що втілюють міфологічну картину світу. У зв'язку з цим залишається актуальним дослідження фольклорних текстів різних культур у зіставному аспекті.

Так, окремий різновид фольклорних текстів становлять заговорені й магичні формули типу прислів'їв та приказок, байок, анекдотів, притч, загадок та інші розповідні тексти, з-поміж яких ми будемо розглядати досліджувані ритуальні висловлення благопобажань та прокльонів.

Стійкі мовні формули благопобажань і злопобажань безперечно належать до сфери оптативних висловлювань, що виражають опосередковану мотивованість дієслівної дії волевиявленням суб'єкта мовлення, висловлювань, у яких суб'єкт висловлює бажання, щоб чинним став справ у світі, відображений у їх пропозиції, або бажання мовця, щоб мала місце позначувана ситуація.

Не випадково ці прагматично зорієнтовані одиниці у класифікації мовленнєвих актів Дж. Серля віднесені до експресивів, які виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості. Оптативи-побажання, зумовлені емоційним та афективним станом мовця, викликані лише певною реакцією адресанта на певну дію (або її рефлексію) з боку адресата. Вони є інституалізованими для певного різновиду мовленнєвих ситуацій, тому можна стверджувати, що дані формули виконують експресивну функцію. Сама назва експресив передбачає такий мовленнєвий акт, у якому реалізується експресивна функція мови, а побажання є не що інше, ніж вербальне вираження адресантом свого ставлення до проявів та рефлексій адресата у певній соціокультурній ситуації.

Благопобажання і злопобажання – це тексти, що перебувають на периферії оптативних висловлювань і на периферії ритуалізованих текстів високого ступеня стійкості словесної структури, яка дозволяє зберегти мотиви і символи архаїчного мислення (Вежбицька, 1985, с. 271).

У такому контексті набуває особливого значення питання про дієву природу мовного знака. Бажаючи добра (зла) адресатові, адресант сподівається, що навіть шляхом промовляння можна посприяти досягненню бажаного. Орієнтація на вербальну магію реалізується формою (експлікованою чи імплікованою, поверхневою чи глибинною) перформатива *бажаю*, який найефективніше формує матерію смислу побажання. Магія слова, або вербальна магія – це використання мовних формул, зокрема й благопобажань та прокльонів, для впливу у бажаному напрямі на стан буття речей, яке ґрунтується на вірі у чудодійну, магичну силу

слова. Ця сила слова пов'язана із давнім ототожненням його у наївній свідомості із позначуваною ним річчю та дією. Вважалося, що назвати річ уголос – значить, зробити її такою, згадати уголос когось чи щось – накликати його (саме тут слід шукати витoki мовного табування).

Слово, за О.О. Потебнею, розглядалося «как явление господствующее», котре у формі побажання (добропобажання) здатне «водворить въ чѣловѣцѣхъ благоволеніе». Відтак слово було здатне відобразити «свѣтлую, желанную сторону жизни» та, відповідно, темну, небажану.

Зареєстровані у фольклорних текстах замовляння та злопобажання відбивають колишнє реальне життя. Вітання і благопобажання пов'язуються з якимись життєвими ситуаціями, наприклад, зустрічами, прощаннями, закінченням гостини чи якоїсь події обрядового призначення.

Фундаментом лексичного значення і словесного оформлення ритуального висловлення є внутрішня форма останнього, під якою розуміються глибинні мотиви, покладені в основу номінації при асоціативно-образному переосмисленні значення. Вона є згустком смислу, концентратом значення, що породжує складний асоціативний механізм руху думки від абстрагованих понять, що є відображеннями дискретних елементів дійсності, до їх образного об'єктивування у номінативно-комунікативному знакові.

Наявність таких усталених образів дозволяє стверджувати, що цивілізація народу є продуктом якогось давнього стану, в якому варто шукати пояснення образів та архетипів.

Свого часу ще К. Юнг наголошував, що немає жодної вагомої ідеї чи погляду без їхніх історичних праобразів, які сягають у кінцевому результаті архетипних праформ, сутність яких окреслилась у той час, коли свідомість ще не думала, а сприймала. Коли індивід доходить до цих праобразів, він починає говорити мовби тисячами голосів і завдяки цьому «підносить особисту долю до долі людства» (Юнг, 1988, с. 137-144).

Квадра архетипних образів води, вогню, землі й повітря як «субстанцій давньої алхімії» привертала увагу дослідників з давніх часів. Вона й сьогодні перебуває у центрі наукових розвідок, що вивчають зв'язок поетичного образу з основними природними стихіями. Цим стихіям ми приписуємо особливу значущість і пов'язуємо із нею різні символічні переосмислення.

У найпоширенішому трактуванні архетипи образів – це давні вихідні, питомі образи, спільні (або подібні) для переважної частини людства. Ці образи можуть збігатися, а можуть різнитися засобами вираження у різних мовах, проте структурно вони утворюють певні прототипи або можуть бути реконструйовані як прототипи.

Найдавніші дохристиянські уявлення про світ були позначені анімізмом. Ототожнення усього живого і неживого ґрунтується на вірі в особливу (надприродну) силу природних явищ. З метою вплинути на людину у світі наші предки зверталися до чотирьох основних стихій: води, вогню, землі та повітря. Ці чотири стихії наділені, за висновком О. Левченко, потужною символікою, адже на них ґрунтується міфологічний образ світу (Левченко, 2003, с. 143). Дуальність сприйняття світу у дохристиянську добу пояснює амбівалентність усіх названих архетипних символів, усі вони виступали у двох основних іпостасях – творчої, життєдайної сили та сили нищівної, деструктивної. Так чи інакше ці архетипні символи корелюють із архетипами неба і землі. У позитивному простежується чоловіча символіка, у негативному – жіноча.

Вода у міфологіях різних народів виступала у багатьох іпостасях – вона є життєтворчою, життєдайною силою, проте і елементом хаосу. Для нас важливим є те, що у міфології води чітко простежуються поєднання мотивів народження, плідності з мотивами смерті: саме через «протічну воду міг здійснюватися зв'язок із мертвими» (СДЭС, с. 386). Такі характеристики визначають негативну символіку води, її небезпечність для людини англ. *May every day of it be wet for ye, A high windy gallows to him* (IBPS, р. 64), укр. *А щоб ти ходив, як в'оди ходять* (Паз., с. 327), *Бодай-сь не мав пристанівку, як та вода Прокляте: вода – елемент рухливий, а у чоловіка – ідеал – супокій; болг. Вода да те отнесе* (БНТ-ППГ, с. 568), *Да те отнесе мътната вода* (БНТ-ППГ, с. 574), *Да го вземе мътната, да би го взела* (БНТ-ППГ, с. 569).

В англійській міфології вода – це гарантії тривалості життя, вона наділена цілющими якостями та магічними властивостями. Стрімкий потік води асоціювався з рушійною силою, яка долає всі кордони, а також слугує надійним бар'єром, куди не проникає жоден злий дух. Втікаючи від відьом, слід перестрибнути через струмок, або ж перебігти через міст, в такий спосіб запобігти зустрічі з ними. Тіла самогубць, страчених злочинців чи вампірів

ховали під протічною водою, для того, щоб їхні не блукали їхні привиди. англ. *Deep peace of the running waves on you* (IBPS, p. 15).

У матріархальному суспільстві давніх язичників вогню, началу чоловічому, в міфології передувало начало жіноче – вода, животворна матерія. З одного боку, вода як сила життєдайна є архетипним образом численних благопобажань в багатьох мовах: традиційною формулою благопобажань у східних слов'ян було примовляння: *Будь здоров, как вода* (СДЭС, с. 390), *З роси та з води кому*. Уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя, укр. *Пошли вам здоров'я, та з неба дощ, та хліб, та цвіт, на всячину* (Паз, с. 327) ч. *Vodej ti živé vody, necht' bude tělo beze škody* (SČFI, s. 144).

Вогонь виступав у міфології різних народів у таких основних іпостасях: як супутник і помічник людини у боротьбі за виживання; як очищувальна й цілюща сила, як грізна й небезпечна стихія, як домашнє вогнище, символ і покровитель сім'ї (СДЭС, с. 240). Водночас архетипний образ вогню в численності своєї символіки – знак духовної енергії; перетворення й переродження; руйнівної і водночас народжувальної сили; кохання, плодючості; багатства, щасті, сімейного добробуту; сонця; зв'язку з небесним світилом; роду, сили; очищення від зла; бога; потойбічного світу. Дослідники цілком слушно зауважують, що ніяка словникова дефініція слова вогонь, навіть у семи його значеннях, не може вичерпати й частки його глибинних смислів.

Прибічники так званої старої міфологічної школи (XIX ст.), зокрема А. Кун, вважають міфи про вогонь відображенням небесних явищ (небесний вогонь): англ. *Rain and fire, ill wind and snow and hard-frost follow her, Fire and brimstone* (IBPS, p. 64), *Go to blaze* (IBPS, p. 78), укр. *Щоб ти згорів без вогню, Щоб ти зітлів* (Паз., с. 337), *Хай (нехай, нех) воно (він, вона) [ясним вогнем (полум'ям)] горить/ згорить (загориться)* (Паз., с. 277), болг. *Да си изгори главата* (БНТ-ППГ, с. 573), *Да даде господ на прах и пепел да станеш* (БНТ-ППГ, с. 571), *Огин да го запали, вода да го отнесе* (БНТ-ППГ, с. 580), *Огън и пламък да го изгори* (БНТ-ППГ, с. 580), *Дано на огън изгориш* (БНТ-ППГ, с. 575), *Дано го огън изгори* (БНТ-ППГ, с. 575). Додамо, що попри міфологічні статуси вогню як благодійної, очищувальної, захисної сили, у досліджуваних побажаннях вогонь виступає лише як елемент злопобажань – як вбивча і небезпечна стихія.

У слов'ян-язичників із вогнем безпосередньо пов'язується бог Перун як божество небесне, божество грому, громовиці та блискавки. Назва бога Перуна походить від імен власних: ч. *Perun*, болг. *Перун*, які могли колись означати просто «той, хто б'є». укр. *Перун* корелює також з лит. *Perkunas*, прус. *Percunis* «грим». Перун означав також колись «дубового бога», лат. *quercus* «дуб», алб. *perëndi* «бог», рос. *перун*, чес. *perun*, пол. *piogun* означають «грим», слн. *perunika* «тощо», далі пов'язане з *perq*, *pyrati* «бити, поразити» (ЕСУМ, с. 246.). Перун – це також бог наймогутніших сил неба і землі, блискавки та грому. Бог Перун безжалісний до темних злих сил Чорнобога і Мари. Він – «той, що робить вогонь, кидає вогонь, стріляє вогнем». Перун – бог, який не лише дарує життя, але і карає людину за її провини. Грім і блискавка Перуна – найстрашніша кара для тих, хто порушує клятви богам (Войт., с. 364). Тому у прокльонах Перун виступає деструктивною силою. Символічний чоловічий «верх» Перуна-вогню визначав його карну функцію (Перун – від праслов. дієслова *pyrati* «бити, троцити» (ЕСУМ, с. 456).

Функцію «верховного судочинства» відображають численні прокльони з імплікованим звертанням до нього та його атрибутів із закликком покарати винних *А перун би ти ясний тріс; Перун би ты розтаскав, Бодай ты перун встрілив; Бодай ты пером забив* (Паз., с. 330); *Бодай над тобою сто перомів трісло* (Паз., с. 330), *Хай тебе Перун трісне* (Паз., с. 330), болг. бургас. *Да те гръмне, да те светне, да те тресне* (СДЭС, с. 561), ч. *Hrom tě zapal* (SČFI, s. 616), *Jdi na upalení* (SČFI, s. 311). У такому разі слово-дар, зважаючи на магічну функцію слова і можливість спрямовувати її у бажаному напрямку на явища дійсності для впливу, у архаїчній моделі світу ототожнюється із позначуваною ним річчю, ідеєю, несе на собі специфічне семантичне навантаження: його функція – творча, спрямована на зміну стану адресата у позитивно чи негативно бажаний. Таким чином, прагматична наповненість слова-дару у побажаннях може розглядатися як прояв дії дарування слова-блага або слова-прокляття. Очевидно, що культурний зміст побажань як знаків культури апелює передусім до міфопоетичних, релігійних уявлень. Такий зміст на рівні семантики є інтеркультурним, так само як інтеркультурними є загальнолюдські поняття добра і зла.

Таким чином, у побажаннях архетипні символи води і вогню виступають як інтрамовні символічні образи тих складних і багатогранних понять, які формувалися у архаїчній свідомості

носіїв мов у досвіді їх життя серед непізваної, а тому таємничої природи. Усі вони як надприродні сили сприймалися людьми як конструктивна, творча, життєдайна та водночас деструктивна, нищівна сили. Найсуттєвіші, найважливіші у системі елементів світобудови, вони починають усвідомлюватися як вищі, могутніші божества, і, відповідно, не лише антропоморфізуються, але й формують систему архетипних, основоположних символів в усіх культурах та мовах, що вивчаються.

Саме за такими пізнавальними мисленневими моделями в усіх лінгво-культурних спільнотах будувалися вербальні структури благопобажань і злопобажань. Такий підхід у напрямку пошуку інтеркультурного, типологічного дасть у подальшому аналізі можливість вивчити та систематизувати дані про розбіжності у вербальних втіленнях архетипів у мотиваційній структурі побажань у типологічно та генетично близьких і відмінних культурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Вежбицка, А. (1985). Речевые акты. In *Новое в зарубежной лингвистике, 16. Лингвистическая прагматика* (с. 251-275). Москва: Прогресс.
- Красных, В. (2002). *Этнолингвистика и лингвокультурология*. Москва: Гнозис.
- Левченко, О. (2003). Символарій української фразеології. *Слов'янський вісник. Серія «Філологічні науки»*, 5, 140-148.
- Телия, В. (1996). *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Толстой, Н. (1995). *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Индрик.
- Фрейденберг, О. (1998). *Миф и литература древности*. Москва: Восточная литература: РАН.
- Юнг, К. (1988). Об архетипах коллективного бессознательного. *Вопросы философии*, 1, 137-144.
- БНТ-ППГ: *Българско народно творчество* (1963). София: Български писател.
- Войт.: *Українська міфологія* (2002). Київ: Либідь.
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови* (2003). Київ: Наукова думка.

- СДЭС: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (1995). Москва: Международные отношения.
- Паз.: *Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми* (1991). Київ: Наукова думка.
- IBPS: *Skelton R. Spellcraft. A handbook of invocations, blessings, protections, healing spells, binding and bidding* (1978). Toronto.
- SČFI: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné* (1988). Praha: Academia.

МЕНТАЛЬНІСТЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Орел І.І.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ

Питання відображення національного менталітету, національної культури у семантиці ускладнених мовних знаків давно привертає увагу дослідників. Національно-культурну своєрідність семантики німецьких ФО з колористичним компонентом описує Зубач О.А., німецькі ФО з гастрономічним компонентом досліджує Лапиніна О.Л., в'єтнамський національний менталітет у фразеології вивчає Мусійчук В.А., національно-культурна специфіка значення англійських ФО привертає увагу Ажнюк Б.М. Савченко Л.В. розглядає феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови у етимологічному та етнолінгвістичному аспектах.

Використовуючи різні підходи до аналізу фразеологічного значення, мовознавці розкривають способи відображення національної картини світу, національного менталітету у семантичній структурі досліджуваних одиниць мови. Попри велику увагу науковців до зазначеної проблематики низка питань щодо способів відображення національно-культурної інформації у семантиці ФО лишається не вирішеною.

Метою нашої розвідки є дослідження впливу фольклорного компонента (далі – ФК) у структурі німецьких ФО на відображення національно-мовної картини світу. **Актуальність** пропонованого дослідження вбачаємо у виявленні взаємозв'язку національної культури та національного менталітету, сконцентрованих у ФК, із фразеологічним значенням; прояві національно-мовної картини світу в семантиці ФО.

Відомо, що роль фольклору в житті суспільства за будь-яких часів і умов залишається надзвичайно важливою, адже він містить у собі великий обсяг знань про давні світогляди, етику й мораль,

історичний устрій суспільства та його внутрішні процеси. Фольклорні джерела дають можливість зрозуміти психологію, спосіб мислення й особливості життя різних народів, різних суспільств, їх взаємодію між собою протягом певного історичного періоду. Уся ця інформація закарбована у мовних одиницях й передається за допомогою створеного народом / фольклорного складника значення наступним поколінням, ідентифікуючи їхню етносвідомість і культуру.

Фольклор (англ. *Folk-lore*) – народне знання (Большая Советская Энциклопедия), народознавство (Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, 1890–1907). Термін був введений у науковий обіг 1846 року англійським ученим Вільямом Томсом. «Фольклорна спілка», заснована в 1870 році, вперше сформулювала два значення терміна «фольклор» як давні звичаї, традиції, обряди та церемонії минулих епох, що перетворилися в забобони й традиції нижчих класів суспільства; у більш широкому значенні – як сукупність форм неписаної історії народу (Большая Советская Энциклопедия). В універсальному значенні «народних знань і традицій» термін почали вживати вчені багатьох країн світу.

У науці існувало розмежування фольклору, який визначався як тексти (паремії, прикмети, забобони) та етнографії (архітектура, національний одяг, кулінарні традиції), складовими якої були духовна й матеріальна культури (Сухіна, 2008, с. 197). До духовної культури відносили народні вірування, звичаї тощо. Йшлося про традиції села з їхніми усталеними формами існування. Традиції міста розглядалися як протиположні традиціям села. Західні вчені теж дотримувалися думки, що фольклор творився лише селянами, але в сучасній науці таке розмежування неактуальне. Європейські дослідники визнавали фольклором також усну творчість жителів міста (Francis Utley, 1980, с. 4-5).

Погляди на цінність фольклору як форму усної народної творчості були різними. Прихильники романтизму в Німеччині називали фольклор «зниженим культурним фондом» (Фольклор як один з головних чинників етнічного самовизначення кубанських козаків). Проте сучасні вчені підкреслюють культурну значущість фольклорних текстів. Мовознавці зараховують до сфери фольклору прояви культури етносу, що знайшла своє відображення у вербальних формах (Путилов, 2003, с. 38). Провідну роль у науковій розробці німецького фольклору відіграли Якоб і Вільгельм Грім (на поч. ХІХ ст.) (Grimm, 1844; Grimm, 1986), які поділяли його на: 1) народні пісні (співалися на свята, під час танців та польових робіт); 2) легенди

(казки, перекази про велетнів, гномів, скарби); 3) шванки (виконувалися у лялькових виставах, іграх); 4) твори, що супроводжували свята, пов'язані зі звичаями, традиціями (народження, одруження, поховання); 5) повір'я, прикмети, забобони, пов'язані з духами, відьмами, привидами, злом і добром; 6) приказки, прислів'я, сталі вирази, словосполучення. Ці твори відображали життя суспільства в усьому його різнобарв'ї «без прикрашань, реально», тому, розташувавши фольклорні твори в хронологічному порядку, можна отримати відображення історичних подій у житті суспільства. Дослідники розглядають народні перекази як своєрідні історичні документи, на основі яких вивчають історію, культуру, духовні цінності етносу. Фольклор зберігає й передає інформацію про світогляд, моральні цінності. Тому фольклор вважають «історичною пам'яттю» народу (Петровский, Ярошевский, 1998, с. 26).

Завдяки фольклору формується свідомість етносу, відображена у народних образах, символах, стереотипах. Їх мовне вираження об'єднує етнокультурну спільноту, передає зміст ментальної свідомості. Фольклор і мова – суто національні явища, тому що вони містять сліди пам'яті про історичний досвід нації (архетипи), з яких складається, згідно з К. Юнгом, колективне підсвідоме – одна з головних складових етнічного «я» людини (Фольклор як один з головних чинників етнічного самовизначення кубанських козаків).

Фольклор зосереджує в собі значну частину ментального життя етносу, зберігає міфи «в зруйнованому вигляді» (Киченко, 2002, с. 26), як архаїчні уявлення про світ. Вивчаючи культурну трансформацію міфології в царині фольклору, можна констатувати, що важливим принципом уснопоетичного мистецтва є реорганізація міфологічного мислення у міфопоетичне, яка сприяла зародженню фольклору, що зберіг фрагменти міфології.

Загальноновизнано (Телия, 2004; Хайдеггер, 1993; Путилов, 2003), що мова фіксує, зберігає і транслює особливості світобачення мовців, закарбувавши в змісті мовних знаків інформацію про національну картину світу (НКС), про культуру етносу.

Про НКС уперше висловився Роберт Редфільд, тому цю концепцію пов'язують з його іменем. Учений вважав НКС таким «баченням світобудови, яке є властивим для певного народу. Це уявлення членів суспільства про самих себе і про свої дії у світі» (Лурье, 1998, с. 321). НКС описується не як картина, що представляє світ, а «світ, що розуміється як картина» (Хайдеггер, 1993). Процес створення НКС відбувається в результаті пізнання та співвіднесення

людиною себе з навколишньою дійсністю. Людина виступає вирішальним чинником у процесі створення НКС, тією призмою, яка фокусує в собі світ, а потім репрезентує знання, створюючи НКС, тому що «людина є репрезентантом суцього» (Хайдеггер, 1993).

Зміст поняття НКС має когнітивні властивості. Ознайомлення з НКС народу дає можливість оволодіти результатами пізнання світобудови, набутими попередніми поколіннями того чи іншого етносу. Ця інформація дозволяє подивитись на світ очима представників іншої культури, пояснює національні особливості світобачення, мислення. Вважаємо, що варто вивчати НКС з метою адекватного розуміння погляду народу на об'єктивну дійсність, але потрібно також зважати на те, що НКС вербалізується представниками різних культур неоднаково через ментальні властивості, різні національні характери (психологічні особливості нації, що відображаються в її історичних діях та поведінці її представників, орієнтовану на духовну цінність, формуються в певних природних та історичних умовах (Етнократологічний словник, 2007, с. 399).

Національний характер тісно пов'язаний із національним менталітетом. Національний менталітет (лат. *mentalis* – розумовий, духовний) – сукупність психологічних, поведінкових установок етнонаціональної спільноти, що виражаються в їхньому особливому світовідчутті, світосприйманні, складі розуму, здатності мислити, способі життя тощо (Етнократологічний словник, 2007, с. 398). Мислення – функціонування свідомості, переробка інформації в когнітивній системі, реалізується у процесах оперування ментальними репрезентаціями (Ивин, Никифорович, 1998). Тому менталітет (національно специфічний спосіб мислення) розглядаємо як етнопсихічну характеристику свідомості (вища форма відображення об'єктивної дійсності; спосіб відношення людини до світу і до самої себе, опосередкований загальними формами суспільно-історичної діяльності людей; єдність психічних процесів, які беруть участь в осмисленні людиною об'єктивного світу і свого буття в ньому; виникає у процесі суспільно-практичної діяльності людей і прямо пов'язана з мовою). **Менталітет** – «система образів, уявлень, елементи якої взаємодіють і складають суспільну формацію» (Чернявская, 2000), а значить специфічні для кожного етносу.

Менталітет формується й передається кількома шляхами: історія й соціальні умови визначають і сприяють засвоєнню менталітету; виховання і освіта зберігають його загальні риси;

національна мова транслює менталітет з покоління в покоління. Мова відображає менталітет етносу, тому мову називають «обителлю буття» (Хайдеггер, 1991), яка має свої суто національні характеристики. Менталітет народу закарбувався в культурі: міфах, релігії, мистецтві, звичаях, традиціях, мові. Пізнавши фрагменти культури, можна пізнати менталітет нації. **Культуру** розуміємо як матеріальне і духовне надбання народу, створене ним протягом всієї історії. Існує три сфери, які чітко демонструють менталітет народу: міф, мова, звичай. Міф містить перші уявлення людей про світобудову. Звичаї відображають національні особливості світосприйняття, тому що **звичай** – це простий тип культурної регуляції на основі звичних / типових у межах етносу зразків поведінки, яка здійснюється з визначених причин, у визначений спосіб, у відповідний час, у відповідному місці. Мова зберігає і транслює цю інформацію.

Мова виступає інструментом свідомості, посередником між людиною і картиною світу, яка відображається у змісті мовних знаків. Мовні одиниці розглядають (В.М. Телія) як засіб пізнання, який дозволяє вийти за межі емпіричного досвіду (Телія, 1986, с. 103). Національна мова у процесах освоєння світу тісно переплітається зі свідомістю етногрупи, а значить, з менталітетом, зберігає знання попередніх поколінь, які передають інформацію про об'єктивну дійсність, про національні особливості світобачення і світорозуміння на основі міфологічного й раціонального мислення, про способи тлумачення місця і ролі людини у світі, опосередковані національними суспільно-історичними чинниками (сфера свідомості). Свідомість виконує психічні функції, властиві лише людині: формує внутрішній план діяльності людини, синтезуючи модель світу, яка допомагає орієнтуватися в об'єктивній реальності (природному, соціальному середовищі); визначає попередню мисленнєву побудову дій і передбачає їх наслідки; керує, контролює поведінку людини тощо. Указані функції свідомості можливі на основі певного набутого попередніми поколіннями народного суспільного досвіду, знань. Тому ми вважаємо, що вагомою складовою свідомості є фольклор як базис національної культури. Він передає з покоління у покоління народний досвід – знання про об'єктивну реальність, допомагає орієнтуватись у світі, вчить (прикмети), застерігає (прикмети, забобони), виховує (правила поведінки – транслюють паремії) тощо.

Кожен етнос формує НКС, пристосовуючись до тих умов життя, які йому диктують природні та соціальні умови. Людина намагається впорядкувати все, що її оточує, створюючи, таким чином, особливу, відмінну від інших НКС, яка (як і свідомість) не є незмінною. Вона зазнає змін під впливом історичних, суспільних, економічних та інших чинників, відповідаючи вимогам часу, потребам суспільства. Зміна НКС відображається у мовній картині світу (далі – МКС). Ці два етнокомпоненти взаємопов'язані: перша зумовлює та окреслює певним чином формування та розвиток другої, про що свідчать дослідження В.І. Школяренко, Р.Й. Бруннера.

Під МКС звичайно розуміють спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті та інтерпретації навколишнього світу крізь призму мовних і культурно-національних особливостей, притаманних певному колективу мовців (Короткий словник з мовознавства); зафіксовану в мові й специфічну для конкретного мовного колективу схему сприйняття дійсності; за допомогою цього поняття з'ясовують специфіку буття людини, народу (Казакевич, 1999, с. 312). У процесі створення МКС взаємодіють менталітет, фонові знання, мовні знаки національної мови. **Фонові знання** – невербальна інформація, знання (загальнолюдські (про будову світу і Всесвіту, про людину, географію тощо), регіональні, країнознавчі (звичаї, традиції, вірування, забобони тощо), соціальні, професійні (знання стосовно роду занять, професії) тощо), спільні для комунікантів, присутні при передачі інформації вербальним способом. Наявність фонових знань забезпечує адекватне сприйняття і розуміння вербальної інформації. При формуванні МКС крім граматичної будови, лексичного і фразеологічного складу мови важливу роль відіграє національно-культурна специфіка членування світу, тобто НКС. Національно-культурні особливості НКС відображаються у МКС народу. Якщо мова йде про щось недоречне, то росіяни вживають ФО «*пятое колесо в телеге*», а китайці – вираз, який дослівно означає «*намалювати змію й додати їй ноги*». ФО викликає в уяві китайців смішне, нераціональне зображення, зрозуміти яке носіям інших культур непросто, тому що образ продиктований ментальною моделлю світу.

Завдяки мові уродженець Борнео може назвати 37 відтінків зеленого кольору, яких не бачимо ми, представники інших культур, зокрема німецької. Небесні тіла, що є доступними для спостереження всім жителям планети, мають у різних народів різні назви. Наприклад, в українців – *Чумацький Шлях* (козаки їхали по сіль, та

й розсипали); у росіян – *Млечный путь* (певно, хтось розлив молоко); індуси, аборигени південної Австралії, майя, тотонаки у Мексиці, деякі індіанці Південної Америки вважали, що це *велетенський Змій*; в'єтнамці, китайці, японці, чукчі, селіши, сіу, древні перуанці, араукани вважали, що це *небесна річка*; ненці, ханти, якути, евенки, ескімоси південно-західної Аляски бачили на небі *лижний слід*; литовці, естонці, саами, марійці, казахи, киргизи називають це ж саме «*Пташиною дорогою*». Для арабів, єгиптян, сербів, вірменів, таджиків це *розсипана з воза солома*. Плями на місяці, які чітко видно, викликають в уяві різних народів різні образи. Одні стверджують, що ці плями нагадують зайця / кроля, інші бачать чоловіка з в'язанкою хмизу. Деякі африканські племена кажуть, що це сліди багна і розповідають легенду, як Сонце заляпало Місяць через ревності до його саява. Таке розмаїття поглядів різних народів на один об'єкт реального світу пояснюється, на нашу думку, наявністю неоднакових НКС, які перетворюються за допомогою лінгвістичних засобів у МКС кожного народу. Мовні знаки передають результати пізнавальної діяльності людей щодо дійсності. Дійсність пізнається й відображається завдяки мисленневим процесам. Мовні знаки, репрезентуючи результати пізнання, утворюють вторинну картину світу (на основі НКС), яку називають мовною (Колшанский, 2006, с. 23).

Національно-культурні особливості світобачення німецького народу пов'язуємо з фольклорними образами, стереотипами, символами, які відповідають народним уявленням про світ. Наприклад, про дитину, яка пустує кажуть, що вона «*treibt Eulenspiegel*» або «*spielt Eulenspiegelstück*» (використано образ народного героя-дотепника із шванку про Уленшпігеля); коли пліткують, використовують фольклорний образ пані Фама «*wie Frau Fama sagt*», якщо згадують людей, що ворогують між собою, використовують образ войовничих прусаків «*Sie sind preußisch miteinander*», нечесну людину назвуть слов'янином «*ein Schlawiner sein*» тощо.

Ми поділяємо думку, що національно-мовна картина світу (далі – НМКС) найбільш яскраво відображається у фразеосистемі (Телия, 2004). Фразеологію як систему розглядають Я.А. Баран, Л.Е. Бінович, В.П. Жуков, О.В. Кунін, Є.В. Ройзензон, М.М. Шанський та інші дослідники. Під фразеосистемою розуміють (В.П. Жуков) сукупність фразеологізмів, що пов'язані між собою стійкими відношеннями на парадигматичній і синтагматичній основі (Жуков, 1986, с. 159).

Системність ФО О.В. Кунін розглядав з позиції наявності бінарних опозицій (стійкість – нестійкість, структурно-семантична немодельованість – структурно-семантична модельованість, фразеологічне значення (далі – ФЗ) – значення вільного словосполучення / речення) (Кунін, 1986, с. 90). Я. Баран вважав фразеологію системою, яка утворює самостійний рівень одиниць і є рівноправною з лексичною системою, звідки і утворилася назва – лексико-фразеологічна система мови (Баран, 1997, с. 15-17).

Фразеологізми кожної національної мови відбивають НКС у мові (Телия, 2004). Кожна національна мова відображає дійсність відповідно з історичним досвідом народу, його умовами життя, культури. НКС завжди знаходить відображення у НМКС, особливості якої відбито в ФО.

НМКС будь-якого етносу вербально репрезентується в кожній національній мові з урахуванням психоментальних властивостей носіїв мови (Вежбицкая, 1993, с. 683). Це називають «етнокультурними архетипами» (Фольклор як один з головних чинників етнічного самовизначення кубанських козаків). Описуючи базові поняття з погляду національних мов, А. Вежбицька вказує на відмінності у вербальних формах, обраних народом для їхньої репрезентації (заборона в німецькій і англійській мовах (Вежбицкая, 1993); Вежбицкая, 1999, с. 690-700), а також на національно-культурні специфічні риси кожного з них, які розглядаються народом через призму власних «культурних сценаріїв» (Вежбицкая, 1993, с. 191; Вежбицкая, 1999, с. 682), наприклад: німецьке поняття «порядок» (Вежбицкая, 1999, с. 701-704), російське поняття «дружба» (Вежбицкая (1999), с. 340-343) та інші. Дослідниця доводить (Вежбицкая, 1999, с. 683-686) емпіричним шляхом той факт, що мови й культури (культурно-семантичні системи (Вежбицкая, 1999, с. 700) мають чітко виражений національний характер, тому у створенні МКС бере участь не лише мова, але й культура (Вежбицкая, 1999, с. 169). Саме тому різні культури і мови по-різному відображають світ.

Особливості МКС німецького народу відображають ФО у складі яких є фольклорний складник. Указані мовні знаки варто розглядати як представників двох семіотичних систем: як одиниці мови, що володіють певною семантикою, і як одиниці культури, що несуть у ФЗ національно-культурну інформацію (далі – НКІ). ФК у структурі ФО забезпечує НКІ, пов'язану з природними умовами існування, історичними подіями, звичаями, традиціями, святами, правилами ведення господарства, артефактами тощо. Для виявлення

відмінностей МКС німецького народу розглянемо приклади вербалізації окремих фрагментів німецької НКС.

Звичай: перше знайомство молодих людей відбувалось у присутності старших, які вирішували, чи молоді підходять один одному. Зустріч відбувалась *in den Spinnenstube* – у кімнаті, де пряли. Указаний звичай зафіксовано у ФО, які вербалізують ситуацію із народного життя: *mit jdm. ein Liebesverhältnis anspinnen* – розпочинати любовні стосунки з к.-н., *Das spinnt sich etw. an* – розпочинаються стосунки після першого знайомства. Цей звичай зник, але згадка про нього зберігається в сучасній мові в змісті ФО *Verhandlungen anspinnen* – розпочинати перемовини.

Природні умови існування: Північне море німці шанобливо називають Великим Генріхом – *Großer Heinrich*. Під час шторму його перейменовують у *der blanke Hans*. Найбільшу річку Німеччини Рейн, з якою пов'язані легенди, називають *der Vater Rhein*. Природні умови існування етносу є однією із головних складових НКС, тому мовна репрезентація вказаного фрагмента має національно-специфічні особливості, виявляє риси національного менталітету.

Тваринний світ: голодну людину німці порівнюють з ведмедем – *hungrig wie ein Bär sein* – бути дуже голодним, (пор. з укр.: *бути голодним як пес*). Про людину, яка має гарний апетит, кажуть, що вона *einen Bärenhunger haben* (досл.: *мати ведмежий апетит*), або *essen wie ein Dachs* – багато їсти (досл.: *їсти як борсук*). Українці у такій ситуації згадують вовка (*мати вовчий апетит*), вола чи слона (*їсти як віл / слон*). Міцне здоров'я в уяві німців теж пов'язано з образом ведмедя (*eine Bärengesundheit / Bärennatur haben* – *мати ведмеже здоров'я*), тоді як українці вживають ФО – *бути здоровим як бик*.

Кухня: у німецькій культурі *нашкодити* можна (досл.) *пересоливши комусь м'ясо* – *Den Braten versalzen* – (розм., фам.) *дошкодити к.-н.* Українці кажуть у таких ситуаціях – *підкласти к.-н. свиню*.

Господарство: негативний образ свині української НКС не зрозумілий німцям, тому що у німецькій етнокультурній *свиня* означає багатство, добробут: *Schwein bekommen* – (досл.) *отримати свиню*, (розм.) *мати удачу*. Традиція виготовляти скарбнички у вигляді поросяти має саме німецьке коріння.

Грошові одиниці: *Deut* – мідна монета малоцінної вартості в Голландії та Нижньому Рейні, яка знаходилася в обігу до 19 століття. Слово швидко ввійшло в німецьку мову середньовісньонімецького

періоду. *Keinen Deut wert sein* – (розм.) нічого не коштувати / не бути нічого вартим; *keinen Deut besser sein als ...* – (розм.) не бути ані трохи кращим аніж ... (риса характеру); *sich keinen Deut um etwas scheren / kümmern* – (розм.) зовсім не перейматися чимось.

Імператор Фрідріх I – Барбаросса – у 1180 р. Заснував монетний двір у Швабіш-Хааль, який невдовзі відчеканив срібну монету, яка мала напис «Халла / Галла» за місцем свого походження. Цей срібний *Haller* невдовзі став настільки популярним, що поступово замінив копійки інших монетних дворів у Німецькій імперії і незабаром його назвали лише «*Heller*». З часом *Heller* ставав все більш червоним через домішки міді, які замінили срібло, доки він нарешті не став вартим «червоного Геллера» / нічого не вартий: *etwas ist keinen roten Heller wert* – не бути вартим ламаної копійки; *kein roter Heller haben* – не мати грошей/ ані копійки.

У сучасній німецькій мові існує низка ФОФК з компонентом «*Heller*»: *Er verspricht goldene Berge und ist keinen Heller wert.*; *Er geht drei Heller und schnaubt sieben Batzen.*; *Er gäbe Gott und allen seinen Heiligen nicht einen Heller.*; *Es wagt keiner einen Heller an einen Topf, er klopft erst an, ob er klingt.*; *Heller, steh auf, lass den Gulden niedersitzen.*; *Mit einem Heller kauft man keinen Ochsen.* *Mit einem Heller kann man kein gut Mus kochen.*; *Stolz auf der Gasse, Kein Heller in der Tasche!*; *Viel Heller machen auch Geld.*

Крім *Deut* та *Heller* у німецькій фразеології зафіксовано інші назви грошових одиниць у складі ФО (*Kreuzer, Batzen, Groschen, Taler, Gulden, Mark, Pfennig, Euro*).

Отже, ФК у структурі ФО представлений або як компонент ФО, або як компонент фразеологічного значення і репрезентує народні образи, символи, стереотипи, які виступають одиницями НКІ. Присутність ФК забезпечує національно-культурний характер семантики ФОФК сучасної німецької мови. ФОФК розуміємо як сталі словосполучення різних структурно-семантичних типів, значення яких експліцитно чи імпліцитно пов'язано із словесною народною творчістю, що зафіксувала НКІ про історичні події, природно-географічне середовище, звичаї, традиції, свята, обряди, народні ігри, іграшки, розваги, національну кухню, ремесла, промисли, вірування, магію, забобони, прикмети; формує ФЗ на основі фольклорних пресупозицій, зафіксованих ФК.

Національний менталітет, сформований у певних природних, соціальних, історичних умовах існування етноса, фонові знання, пов'язані з фрагментами НКС народу, та засоби мови створюють національно-специфічну для етносу МКС. Вказані факти мови

свідчать про національний характер членування світу, демонструють національно-культурні особливості МКС німецького народу, доводять необхідність володіти фоновими знаннями фольклорного характеру, наявними в етнокультурні, для правильного розуміння ФО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Баран, Я. (1997). *Фразеологія в системі мови*. І.-Франківськ: Лілея-НВ.
- Богатырев, П.Г., Якобсон, Р.О. (1971). Фольклор как особая форма творчества. In *Вопросы теории народного искусства* (с. 369-383). Москва. Available at: <http://www.ruthenia.ru/folklore/jacobson1.htm>
- Вежбицкая, А. (1993). Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах. In *THESIS*. (с. 185-206). Вып. 3. Available at: <http://www.philology.ru/linguistics1/wierzbicka-93.htm>
- Вежбицкая, А. (1999). *Семантические универсалии и описание языков*. Москва.
- Жуков, В.П. (1986). *Русская фразеология*. Москва: «Высшая школа».
- Казакевич, О.А. (1999). О культуре народа, отраженной во фразеологии (на материале селькупского языка). In *Фразеология в контексте культур* (с. 311-317). Москва: «Языки русской культуры».
- Киченко, О. (2002). *Фольклор як художня система (проблеми теорії)*. Дрогобич.
- Колшанский, Г.В. (2006). *Объективная картина мира в познании и языке*. Москва: КомКнига.
- Кунин, А.В. (1986). *Курс фразеологии современного английского языка: [учебник для студентов ин-тов и фак. иностр. яз.]*. Москва: Высшая школа.
- Лурье, С.В. (1998). *Историческая этнология. Учебное пособие для вузов*. Москва: Аспект Пресс. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Lyrie/07.php
- Петровский, А.В., Ярошевский М.Г. (1998). *Основы теоретической психологи*. Москва: ИНФРА-М. Available at: <http://psylib.org.ua/books/petya01/index.htm>
- Путилов, Б.Н. (2003). *Фольклор и народная культура*. С.-Петербург: Наука. Available at: <http://www.infliolib.info/philol/putilov/index.html>
- Сухіна, І.Г. (2008). Культура як антропологічний феномен: проблема інтерпретації. In *Вісник Донецького національного університету* (с. 196-206). Донецьк.

- Телия, В.Н. (1986). *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва: Наука.
- Телия, В.Н. (2004). Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка. In *Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках* (с. 19-29). Москва: Языки славянской культуры.
- Фольклор як один з головних чинників етнічного самовизначення кубанських козаків. [web-джерело: «Народна Газета» № 509.]. Available at: <http://etno.us.org.ua/lib/ternawski.html>
- Хайдеггер М. (1993). Время картины мира. In *Время и бытие: статьи и выступления*. (с. 41-63) Москва: Республика. Available at: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/Vr_KartMi.php
- Хайдеггер, М. (1991). *Язык*. С.-Петербург. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/_Heidegger_Jazuk.php
- Чернявская, Ю. (2000). *Народная культура и национальные традиции: [учебник]*. Минск: Изд-во «Беларусь». Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Chern/index.php
- Francis Lee Utley. (1980). A Definition of Folklore. In *American Folklore. Voice of America Forum Series* (S. 3-17). United States International Communication Agency, Washington.
- Grimm, J. *Deutsche Mythologie* (1844). (1-3 Bände). Göttingen: Dieterichsche Buchhand. Available at: [http://common.wikimedia.org/wiki/Category:Deutsche_Mythologie_\(Gri\)](http://common.wikimedia.org/wiki/Category:Deutsche_Mythologie_(Gri))
- Grimm, J., Grimm W. (1986). *Über das deutsche Schriften zur Zeit-, Rechts-, Sprach- und Literaturgeschichte*. Leipzig: Verlag Philipp Reclam.
- Большая Советская Энциклопедия. Available at: <http://www.oval.ru/enc/43502.html>
- Етнократологічний словник (2007). / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого, Г.В. Фокіна. Київ.
- Ивин, А., Никифорович, А. *Словарь по логике* (1998). М.: Туманит, изд. центр ВЛАДОС. Available at: <http://yanko.lib.ru/books/dictionary/slovar-po-logike.htm>
- Короткий словник з мовознавства. Available at: http://revolution.allbest.ru/languages/00034473_0.html
- Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона (1890–1907): В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами. / Под ред. проф. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева, заслуженного проф. Ф. Ф. Петрушевского. Лейпциг: Ф.А. Брокгауз. С.-Петербург: И.А. Ефронъ. Available at: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>

Павлова О.И.

кандидат филологических наук, профессор
Ровенский государственный гуманитарный
университет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ТЕРМИНОПОЛЯ «МЕНТАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА»

Актуальность исследования обусловлена тем, что выполняя важнейшую коммуникативную функцию – обеспечения взаимопонимания между представителями различных областей знания и научных дисциплин, – термины являются также самой интересной и весьма обширной частью лексики современных литературных языков. Количественная значимость терминологии в общем словарном фонде подчеркивается в работе чешского лингвиста К. Сохора, по наблюдениям которого 90 % новых слов языка относится к научной и технической терминологии (Sohor, 1955, с. 5).

Цель статьи заключается в исследовании структурных и семантических особенностей англоязычного терминологического поля «Ментальное здоровье человека».

Основные задачи исследования: 1) рассмотреть исходные категории терминоведения; 2) изучить определение терминов: *ментальное здоровье, психиатрия и медицина*; 3) проанализировать грамматическую структуру терминов терминополья «Ментальное здоровье человека», выделить структурные типы терминов и модели их образования; 4) исследовать лексико-семантические отношения терминов в вышеназванном терминополье.

Материал исследования – 165 терминологических единиц, обозначающих понятия из сферы ментального здоровья человека и взятых из сферы фиксации, а именно из глоссария «*Mental health terms in English*».

Прежде всего рассмотрим такие исходные категории терминоведения, как термин, терминосистема, терминополье.

«Термин – это лексическая единица определенного языка, обозначающая общее – конкретное или абстрактное – понятие определенной области знаний или деятельности» (Лейчик, 2006, с. 31-32).

Среди языковых черт, выделяющих термины как особые слова и словосочетания, часто называют следующие: 1) связь термина с понятием и точность понятийной семантики термина; 2) однозначность термина, или, по крайней мере, тенденция к ней; 3) стилистическая нейтральность и отсутствие экспрессивности у термина; 4) номинативность термина; 5) системность термина (Шелов, 2003, с. 5).

Термины в языках для специальных целей выполняют номинативную, сигнификативную, коммуникативную, прагматическую, когнитивную и эвристическую функции. Кроме того, термины могут выполнять и такие дополнительные функции, как классифицирующая, правовая и мемориальная.

«Терминосистема – это знаковая модель определенной теории специальной области знаний или деятельности, элементами терминосистемы служат лексические единицы (слова и словосочетания) определенного языка для специальных целей какого-либо естественного языка, а структура в целом адекватна структуре понятий данной теории» (Лейчик, 2006, с. 129).

С.В. Гринев-Гриневиц предлагает количественные критерии для разграничения таких совокупностей терминов, как терминосфера, терминосистема, терминополь и терминовая группа. По его мнению, терминосферы включают в себя свыше 3000 терминов, терминосистемы – свыше 1000 терминов, терминополь – 100-1000 терминов, а терминовые группы – менее 100 терминов (Гринева-Гриневиц, 2006, с. 15-16).

Рассмотрим также дефиниции нескольких важных для нашего исследования терминов.

Под термином *ментальное здоровье* подразумевают состояние благополучия, при котором человек может реализовать свой собственный потенциал, справляться с обычными жизненными стрессами, продуктивно и плодотворно работать, а также вносить вклад в жизнь своего сообщества. Содержание понятия *ментальное здоровье* не исчерпывается, как общеизвестно, медицинскими и психологическими критериями, в нем всегда отражены общественные и групповые нормы, регламентирующие духовную жизнь человека.

По-нашему мнению, терминологическое поле ментального здоровья, в свою очередь, входит в терминологическую систему *психиатрии*, то есть отрасли медицины, которая изучает ментальные расстройства через призму методологии медицины, методы диагностики, профилактики и лечения.

А терминологическая система психиатрии, в свою очередь, на наш взгляд, входит в терминообласть *медицины*, которая представляет собой систему научных знаний и практической деятельности, целями которой являются укрепление и сохранение здоровья, продление жизни людей, предупреждение и лечение болезней человека, а также облегчения страданий от физических и ментальных недугов.

Таким образом, мы считаем, что терминопле ментального здоровья – это составная часть терминосистемы психиатрии, которая, в свою очередь, является составной частью терминообласти медицины.

Для понимания природы изучаемых терминов терминопле ментального здоровья в английском языке очень важным, на наш взгляд, является определение их грамматического статуса и создание их грамматической классификации.

Изучение грамматической структуры исследуемых английских терминов показало наличие в данном терминопле двух основных структурных типов терминов: терминов-слов и терминов-словосочетаний.

Группа терминов-слов, например: *agoraphobia (fear the outdoors or going out)* – агорафобия (боязнь открытых пространств), *synophobia (fear of dogs)* – синофобия (боязнь собак), *aerophobia (fear of flying)* – аэрофобия (боязнь полетов на самолете), *hydrophobia (fear of water)* – гидрофобия (боязнь воды), *belonephobia (fear of pin and needles)* – белонепфобия (боязнь булавок и иголок), *glossophobia (fear of speaking in public)* – глоссофобия (боязнь публичных выступлений) и др. насчитывает 53 термина, что оставляет 32,1 % всего исследованного языкового материала. Все изученные термины-слова относятся к сложным словам, образованным из первого греческого (изредка латинского) элемента и второго греческого элемента *phobia*, означающего «страх, боязнь».

Группа терминов-словосочетаний, например: *mental health* – ментальное здоровье, *mental disorder* – ментальное расстройство, *social phobia* – социофобия, *melancholic depression* – меланхолическая депрессия, *dissocial personality disorder* – диссоциальное расстройство

личности, *post-schizophrenic depression* – постшизофреническая депрессия, *obsessive-compulsive disorder* – обсессивно-компульсивное расстройство личности, *depressive conduct disorder* – депрессивное расстройство поведения, *intermittent explosive disorder* – интермитирующее взрывное расстройство и др. включает 112 терминологических единиц, что составляет 67,9 % всего корпуса изученных терминов.

Следует особенно подчеркнуть, что термины-словосочетания это самые продуктивные единицы номинации научных понятий в большинстве терминосистем английского языка, поскольку они обеспечивают однозначность и системность терминологических рядов, наиболее адекватно отвечают требованиям номинации в условиях научно-технического прогресса, наиболее полно и с достаточной эксплицитностью передают ряд дифференцирующих признаков усложненного понятия, отображают в своей структуре родо-видовые, партитивные и другие парадигматические отношения.

Все исследованные термины-словосочетания относятся к устойчивым словосочетаниям терминологического характера и представляют собой простые (двухкомпонентные) и сложные (трехкомпонентные, четырехкомпонентные и пятикомпонентные) словосочетания.

Наиболее продуктивными моделями образования терминов-словосочетаний в нашем языковом материале являются следующие:

1) A + N, например: *dysthemic disorder* – дистимическое расстройство, *cognitive disorder* – когнитивное расстройство, *endogenous depression* – эндогенная депрессия, *postnatal depression* – постнатальная депрессия, *bipolar disorder* – биполярное расстройство и т.д. Эта подгруппа является самой продуктивной среди двухкомпонентных терминов и включает 37 терминологических единиц.

2) N + N, например: *anxiety disorder* – тревожное расстройство, *panic disorder* – паническое расстройство, *communication disorder* – коммуникативное расстройство, *conduct disorder* – расстройство поведения, *impulse disorder* – импульсивное расстройство и др. Эта подгруппа насчитывает 15 терминов-словосочетаний.

3) V-ing + N, например: *learning disorder* – отставание в обучении специфическое, *reading disorder* – отставание в чтении специфическое, дислексия; *sleepwalking disorder* – снохождение, сомнамбулизм; *eating disorder* – расстройство пищевого поведения,

writing disorder – дисграфія (специфічні труднощі в правописанні). Ця підгрупа містить 5 термінів-словосполучень.

4) V-ed + N, наприклад: *depressed mood* – депресивне настроєння, *masked depression* – маскирована депресія. Ця підгрупа нечисленна і складається з 2-х термінів.

5) N + (prep.) + N: *loss of appetite* – втрата апетиту. Ця модель представлена в нашому мовному матеріалі одним терміном.

6) A + N + N, наприклад: *dependent personality disorder* – залежне розлад особистості, *compulsive personality disorder* – компульсивне розлад особистості, *arithmetic skills disorder* – відставання в арифметиці специфічне, дискалькулія; *expressive language disorder* – розлад експресивності мови і др. Ця підгрупа є найпродуктивнішою серед трьохкомпонентних термінів і містить 19 термінів-словосполучень.

7) N + N + N, наприклад: *boderline personality disorder* – пограничне розлад особистості, *gender identity disorder* – гендерна дисфорія, або, розлад гендерної ідентифікації, *substance use disorder* – розлад, пов'язаний з використанням психоактивних речовин. Ця група нечисленна і включає 4 терміна-словосполучення.

8) A + A + N, наприклад: *major depressive disorder* – велике депресивне розлад, *seasonal affective disorder* – сезонне афективне розлад, *recurrent brief depression* – рекуррентна скоротечна депресія, *intermittent explosive disorder* – інтермітуюче вибухове розлад і др. Ця підгрупа включає 10 термінів-словосполучень.

9) N + A + N, наприклад: *childhood disintegrative disorder* – дитяче дезинтегративне розлад, *male orgasmic disorder* – порушення оргазму у чоловіків, *female orgasmic disorder* – порушення оргазму у жінок. Ця підгрупа нечисленна і включає 3 терміна-словосполучення.

10) V-ed + N + N, наприклад: *generalized anxiety disorder* – генералізоване тривожне розлад, *socialized conduct disorder* – соціалізоване розлад поведінки, *stereotyped movement disorder* – стереотипні повторювані рухи, *unsocialized conduct disorder* – несціалізоване розлад поведінки. В цій підгрупі міститься 4 терміна-словосполучення.

11) V-ed + A + N, наприклад: *induced dilusional disorder* – індукційне бредове розлад, *persistent dilusional disorder* – персистентне бредове розлад, *organic dilusional disorder* –

органическое бредовое расстройство, *unspecified mental disorder* – неспецифическое ментальное расстройство. Эта подгруппа насчитывает 4 термина-словосочетания.

Четырехкомпонентные термины-словосочетания в нашем языковом материале насчитывают 4 единицы, образованные по таким моделям:

12) A + V-ed + A + N, например: *specific mixed developmental disorder* – смешанное специфическое расстройство психологического развития.

13) Adv + A + N + N, например: *emotionally unstable personality disorder* – эмоционально неустойчивое расстройство личности.

14) N + N + (pr) + N + (conj) + N, например: *feeding disorder of infancy and childhood* – нарушение питания у младенцев и детей.

15) V-ed + N + (conj) + N + N, например: *mixed conduct and emotions disorder* – расстройства поведения и эмоций смешанные.

Пятикомпонентные термины-словосочетания насчитывают в нашем исследуемом корпусе 3 единицы, образованные по следующим моделям:

16) A + A + N (pr) + N + N, например: *specific developmental disorder of motor function* – специфическое расстройство развития моторной функции (у детей).

17) A + A + N (pr) + A + N, например: *specific developmental disorder of scholastic skills* – специфическое расстройство развития учебных навыков.

18) A + A + N + (pr) + N (conj) + N, например: *specific developmental disorder of speech and language* – специфическое расстройство развития речи и языка.

По внутренней структуре все изученные термины-словосочетания относятся к ядерным словосочетаниям с подчинительной связью между элементами, то есть они представляют собой грамматически организованные сочетания слов, в которых один из элементов господствует над другими, например: *mental illness* – ментальная болезнь, *narcissistic personality disorder* – нарциссическое расстройство личности и др.

По направлениям зависимостей большинство изученных терминов-словосочетаний являются регрессивными, то есть зависимые члены словосочетания расположены слева от ядра: *dilusional disorder* – бредовое расстройство, *bipolar affective disorder* – биполярное аффективное расстройство и др.

По морфологической принадлежности главного слова все изученные термины-словосочетания являются субстантивными словосочетаниями.

Наблюдения за лексико-семантическими особенностями изучаемых терминологических единиц показали, что все термины терминополья «Ментальное здоровье человека» являются моносемичными терминами.

В нашем языковом материале имеется небольшое количество терминов-синонимов, например: *affective disorder* = *mood disorder* (аффективные расстройства = нарушения настроения), *postnatal depression* = *postpartum depression* (постнатальная депрессия = послеродовая депрессия), *sleepwalking disorder* = *somnambula* (снохождение = сомнамбулизм), *reading disorder* = *dyslexia* (отставание в чтении специфическое = дислексия), *writing disorder* = *dysgraphia* (отставание в письме специфическое = дисграфия), *arithmetical skills disorder* = *developmental acalculia* = *discalculia* (неспособность к изучению арифметики = дискалькулия). Основная формула, которой мы следуем при изучении синонимии, гласит: «Два слова считаются синонимами, если могут заменять друг друга в контексте без ущерба для его значения» (Grodziński, 1985, с. 13).

Как отмечает Э. Гродзинский, общий язык не создает новых синонимов, потому, что они уже существуют (Grodziński, 1985, с. 38). Очевидно, это положение не распространяется на специальную лексику, где синонимы возникают легко и как поиск более рационального обозначения, и как результат нового называния без учета уже существующих единиц, и как проявление своей системности в терминах разных школ и направлениях, и как результат заимствований.

Самым ярким проявлением системности любого терминополья является наличие гипонимических отношений между терминами. Важность исследования этих отношений языковых единиц обусловлена тем, что гипонимия как самостоятельная лексико-семантическая категория играет очень важную систематизирующую роль в лексических системах национальных языков вообще и терминологических подсистемах в частности.

Под гипонимией в языковедении подразумевается иерархическая организация элементов в семантическом поле, основанная на родо-видовых отношениях. Гипонимия как родо-видовое отношение представляет собой включение семантически однородных языковых единиц, соотносящихся с понятиями, объемы

которых не пересекаются (ЛЭС, 1990, с. 104). Например, термины исследуемого терминополья: *affective disorder, conduct disorder, developmental disorder, communication disorder*, соответствующие видовым понятиям, выступают как гипонимы по отношению к термину, соотносящемуся с родовым понятием: *mental disorder*, – гиперониму, и как согипонимы по отношению друг к другу.

Изучаемое нами терминополье буквально пронизано гипонимическими отношениями, поэтому можно привести много примеров таких отношений в изучаемом терминополье, например, термины: *socialized conduct disorder, unsocialized conduct disorder, depressive conduct disorder, antisocial personality disorder, oppositional defiant disorder* и ряд других терминов, соответствующие видовым понятиям, являются гипонимами по отношению к термину, соотносящемуся с родовым понятием: *conduct disorder*, – гиперониму, и гипонимами по отношению друг к другу.

Далее, термины: *arithmetic skills disorder, learning disorder, writing disorder, reading disorder*, соответствующие видовым понятиям, выступают как гипонимы по отношению к термину, соотносящемуся с родовым понятием: *developmental disorder* – гиперониму, и как согипонимы по отношению друг к другу.

Приведем еще пример, термины: *anxiety disorder, mood disorder, acute stress disorder, seasonal affective disorder, major depressive disorder, minor depressive disorder, panic attack, hypochondrical depression, postnatal depression, atypical depression, catatonic depression, social phobia, specific phobia, acute stress disorder, seasonal affective disorder* и ряд других терминов являются гипонимами по отношению к термину-словосочетанию: *affective disorder*, – гиперониму.

Далее, термины: *expressive language disorder, receptive language disorder, mixed receptive-expressive language disorder, stuttering and communication disorder*, соответствующие видовым понятиям, выступают как гипонимы по отношению к термину, соотносящемуся с родовым понятием: *communication disorder* – гиперониму, и как согипонимы по отношению друг к другу.

Еще пример, термины: *acrophobia, aerophobia, arachnophobia, claustrophobia, hemophobia, hydrophobia, ophidiophobia, zoophobia, cryophobia, agoraphobia, aichmophobia, barophobia, cynophobia, cyberphobia, equinophobia, glossophobia, gynophobia, gamophobia, entomophobia* и ряд других терминов, соответствующие видовым понятиям, выступают как гипонимы по отношению к термину,

соотносящемуся с родовым понятием: *phobia* – гиперониму, и как согипонимы относительно друг друга.

На основе гипонимии терминологические единицы терминосистем разных областей знания и профессиональной деятельности последовательно объединяются в тематические и лексико-семантические группы, подклассы и классы, семантические поля и семантические сферы.

Рассматриваемое нами терминологическое поле «*Mental health of a man*» (Ментальное здоровье человека) в английском языке представляет собой сформированное лексико-семантическое поле, которое распадается на несколько тематических групп терминов, в каждую из которых входят термины с определенным семантическим признаком. На наш взгляд, это такие тематические группы:

1) *emotional disorders* (эмоциональные расстройства), например: *acute stress disorder* – острая реакция на стресс, *catatonic depression* – кататоническая депрессия, *anxiety disorder* – тревожное расстройство, *depressive disorder* – депрессивное расстройство и т.д.

2) *communication disorders* (коммуникативные расстройства), например: *expressive language disorder* – расстройство экспрессивной речи, *phonological disorder* – фонологическое расстройство, *receptive language disorder* – рецептивное расстройство языковое, *mixed receptive-expressive language disorder* – расстройство рецептивной и экспрессивной речи смешанное и др.

3) *conduct disorders* (нарушения поведения), например: *antisocial personality disorder* – антисоциальное расстройство личности, *oppositional defiant disorder* – вызывающее оппозиционное расстройство (обычно у маленьких детей), *depressive conduct disorder* – депрессивное нарушение поведения и др.

4) *developmental disorders* (нарушения в развитии), например: *learning disorder* – отставание в обучении специфическое, *reading disorder* – отставание в чтении специфическое, дислексия; *writing disorder* – дисграфия (специфические трудности в правописании) и др.

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы: 1) терминопole «*Mental health of a man*» (Ментальное здоровье человека) входит составной частью в терминосистему «*Psychiatry*» (Психиатрия), которая, в свою очередь, входит в терминологическую область «*Medicine*» (Медицина); 2) с грамматической точки зрения терминопole состоит из двух структурных типов терминов: терминов-слов (53 термина, или 32,1 %)

и терминов-словосочетаний (112 терминов, или 67, 9 %); 3) с лексико-семантической точки зрения терминополью присущи моносемия, синонимия (в очень небольшом количестве) и гипонимия; 4) с тематической точки зрения, в терминополье выделяются 4 основные тематические группы: *emotional disorders* (эмоциональные расстройства), *communication disorders* (коммуникативные расстройства), *conduct disorders* (нарушения поведения), *developmental disorders* (нарушения в ментальном развитии).

Перспектива исследования нам видится в изучении вышеназванного терминопольа на материале нескольких языков в сопоставительном аспекте.

ЛИТЕРАТУРА

- Гринев-Гриневиц, С.В., Гринева, В.П., Минкова, Л.П., & Скопюк, Т.Г. (2006). *Указатель терминологических диссертаций: справочное пособие*. Белосток-Москва.
- Лейчик, В.М. (2006). *Терминоведение: Предмет, методы, структура*. Москва: КомКнига.
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь (1990). Москва: Сов. энциклопедия.
- Шелов, С.Д. (2003). *Термин. Терминологичность. Терминологические определения*. Спб.: Филологический фак-т СпбГУ.
- Grodziński, E. (1985). *Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii*. Wrocław: Ossolineum.
- Sohor, K. (1955). *Příručka o českém odborném názvosloví*. Praha: CSAV.

Тропина Н.П.

доктор филологических наук, профессор
Херсонский государственный университет

ВТОРИЧНЫЕ ПРЕДИКАТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Следуя понятию, сформулированному Максом Вебером, что человек – это животное, подвешенное в паутине значения, которую он сам сплел, я воспринимаю культуру как эту паутину, и ее анализ должен представлять собой не экспериментальную науку, занимающуюся поиском правил, а интерпретирующую, занимающуюся поиском значения.

Анна Гладкова. Русская культурная семантика: Эмоции, ценности, жизненные установки.

Глаголы интеллектуальной деятельности (ИД), имеющие значение такой деятельности в своем непроизводном (с точки зрения синхронии) значении, были описаны в рамках системно-структурной парадигмы языкознания Л.М. Васильевым почти полвека назад в работе «Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи» (Васильев, 1971, с. 33-310). Это такие глаголы как *думать*, *мыслить*, *полагать*, *размышлять* и т.д. В более позднее время, рассматривая теоретически, как устроена семантика русского глагола, автор вновь возвращался к описанию этого глагольного поля (Васильев, 1981).

Глаголы ИД, по Васильеву, образуют семантическое поле (автор называет его «классом»), внутри которого выделяются лексико-семантические группы, имеющие центр и периферию; всего Л.М. Васильев выделяет 9 ЛСГ, объединяемых на основе семантики

в две парадигмы. 1-я парадигма – глаголы со значением мыслительного процесса (включает глаголы со значением результата мыслительного акта; глаголы с ядерным значением «представлять»; глаголы с ядерным значением «полагать»; глаголы с ядерным значением «решать»; глаголы с ядерным значением «верить»; глаголы с ядерным значением «понимать»; глаголы с ядерным значением «ошибаться». Вторая парадигма объединяет глаголы знания и глаголы памяти.

В более позднее время к систематическому изучению глаголов ИД русского языка обращалась Л.И. Кондратенко, изучавшая их на материале художественной прозы И.С. Тургенева (Кондратенко, 2005). Если Л.М. Васильев сосредоточил свое внимание на глаголах, имеющих синхронно непроизводное значение интеллектуальной деятельности, то Л.И. Кондратенко включила в круг своего рассмотрения и метафорические перифразы, получившие в тургеневских текстах значение различных оттенков мыслительной деятельности. Ею выделено 18 тематических групп **не** интеллектуальных глаголов, участвующих в номинации интеллектуальных ситуаций. Ср. пример Кондратенко: *Попытайтесь сказать молодежи, что вы не можете **дать** ей полной **истины**, потому что сами не **владеете** ею – молодежь вас и слушать не станет* (И. Тургенев. Рудин).

Не могли не обратиться к проблемам презентации языком ментальных процессов ученые, работающие над описанием русской языковой картины мира. Так, в коллективной монографии «Языковая картина мира и системная лексикография» предикату *понимать* посвящена отдельная глава «Языковая модель понимания», принадлежащая Б.Л. Иомдину (Иомдин, 2006), где этот предикат представлен во всех оттенках своего значения. В рамках монографии «Русская культурная семантика: Эмоции, ценности, жизненные установки» А.Н. Гладкова среди значимых для русской языковой культуры слов разбирает ментальные предикаты, к которым относит *знать, думать, хотеть, чувствовать, видеть, слышать* (Гладкова, 2010).

Среди немногих работ, посвященных глаголам ИД русского языка, можно указать также кандидатскую диссертацию Р.Н. Гуднова «Синонимические ряды глаголов интеллектуальной деятельности в современном русском языке», которая строится на теоретических позициях, выработанных Л.М. Васильевым, и в

которой внимание сосредоточено на выявлении оттенков значения и употребления синонимичных глаголов ИД (Гуднов, 2013).

Значение мышления в существовании человека столь велико, что закономерным является наличие в языке наряду с прямыми номинациями интеллектуальной деятельности номинаций метафорических, вторичных, причем не только индивидуально-авторских, художественных номинаций, вошедших в языковую систему и зафиксированных толковыми словарями русского языка. Известно, что вторичная номинативная единица обладает значительными семантическими возможностями: она рядом с денотативным значением имеет коннотативный и ассоциативный потенциал; наличие значительного корпуса вторичных номинаций ИД дает языку дополнительную способность номинировать различные оттенки мыслительных процессов и их результатов.

Работая в начале 80-х лет в рамках системно-структурной парадигмы, стремясь при этом охватить систему глагольных обозначений интеллектуальной деятельности в полном объеме, включая вторичные номинации, мы поставили перед собой цель выявить круг вторичных номинаций ИД, определить, какие лексико-семантические парадигмы становятся донорами для пополнения поля предикатов интеллектуальной деятельности. В тот период мы интерпретировали это как возможность понять, какими лексико-семантическими нитями связано поле ИД с другими полями. Эта задача была осуществлена нами в рамках кандидатской диссертации «Лексико-семантические связи групп глагольной лексики (на материале глаголов интеллектуальной деятельности)» (Тропина, 1984). Нам не известны другие работы, в которых были бы систематически описаны зафиксированные толковыми словарями вторичные интеллектуальные значения русских глаголов. Вместе с тем, нам представляется, что результаты данного исследования могут быть интересны и для современной антропоцентрической лингвистики – при рассмотрении стереотипов восприятия и характеристики языковой картины мира, присущих этносу, для не потерявшей актуальности задачи описания семантических переходов, для метавоспроизведения структуры той языковой «паутины», в рамках которой живет и номинирует мир человек, в определенной мере – для семантической дериватологии, теории номинации – поэтому хотим представить некоторые результаты нашего исследования современным лингвистам под несколько иным

углам зрення, нежेलи это было сделано нами в кандидатской диссертации (Тропина, 1984).

Корпус глаголов, обозначающих интеллектуальную деятельность непервыми, производными ЛСВ достаточно обширен. В результате сплошной целенаправленной выборки из Словаря русского языка в 4-х томах и Словаря современного русского литературного языка в 17-ти томах, а также анализа текстов, отражающих современное состояние русского литературного языка, нами было выявлено около 250 глаголов, развивших вторичные значения интеллектуальной деятельности, первым же, непроизводным значением относящихся к другим лексико-семантическим парадигмам. Как показали результаты семантической классификации, глаголы, развившие вторичные значения интеллектуальной деятельности, своими первыми, прямыми значениями входят в 9 лексико-семантических парадигм.

Приведем эти парадигмы в порядке убывания в них количества дериватов со значением ИД:

Приобщения (присвоения) объекта – 50 единиц: **охватить разумом, вбить в сознание, долбить теорему, отложиться в памяти** и др.

Перемещения в пространстве (разного рода движения) – 48 единиц: **натолкнуть на мысль, мелькнуло соображение, пришла идея** и др.

Чувственного восприятия – 43 единицы: **смотреть на факт, донюхаться до правды, прозреть** и др.

Физического воздействия на объект – 42 единицы: **открыть закон, восстановить в памяти, подковать научную смену, мысль сверлит голову** и др.

Практической деятельности – 21 единица: **проектировать поездку, познакомиться с результатами, разобрать теорему,**

Существования 17 единиц: **воскрешать в памяти, созрело решение, роятся мысли, зародилась идея** и др.

Измерений и счета – 11 единиц: **учесть обстоятельства, расценить поступок, считать вымысел правдой** и др.

Природных явлений – 9 единиц: **проясниться в памяти, выветриться из сознания, затуманить голову** и др.

Речи – 5 единиц: **сказать, говорить уму, подсказать решение** и др.

В почти равном количестве (50 – 48 – 43 – 42) развивают значение ИД парадигмы Приобщения (присвоения) объекта,

Перемещения в пространстве (движения), Чувственного восприятия, Физического воздействия на объект.

Вторичные предикаты ИД являются с точки зрения семасиологии семантическими дериватами, с точки зрения теории номинации – результатами вторичной либо прямой, либо косвенной номинации (о типах вторичной номинации см. (Телия, 1977)).

При вторичной прямой номинации лексико-семантический вариант со значением ИД выражает это значение самостоятельно, без обязательной опоры на другие слова, ср: *Что такое «ум»? Скорее всего способность **видеть** сквозь явления. Понимать не внешние, а внутренние их связи и причины.* (И. Грекова. Перелом (1987)). (Здесь и далее использованы тексты из Национального корпуса русского языка.)

Вторичная косвенная номинация ИД глаголами других полей происходит путем сочетания этих глаголов с абстрактными именами, имеющими значение какого-то типа ментальности (ум, рассудок, мысль и под.). Образуются своего рода перифразы, содержащие некоторый стертый или полустертый элемент образности. Глаголы при этом типе номинации высвечивают дополнительные оттенки значения в названном именем процессе, явлении, состоянии: *Глеб не знал — почему он не мог **охватить** этого **рассудком**, но он явственно различал, что всё это — ложь, ложь.* (Александр Солженицын. В круге первом (1968)), ***Мысли бегут**, как те самые облака при сильном ветре.* (И. Грекова. Перелом (1987)).

Наибольшее количество глаголов, развивших вторичное ментальное значение – это глаголы приобщения (присвоения) объекта. Отметим, что синхронно непроеизводный глагол **понимать** – один из центральных глаголов интеллектуальной деятельности, толкованию значений которого посвящен один из разделов монографии «Языковая картина мира и системная лексикография» – раздел «Языковая модель понимания» (Иомдин, 2006), в своем этимологическом значении восходит к праславянскому корню и м ъ т и со значением «иметь», т.е. первоначально понимать – это иметь, приобщать, схватывать, делать своим мысль, знание, суть чего-то. «Понимание может рассматриваться языком не только как движение к истине, но и как ее взятие, присвоение» (Иомдин, 2006, с. 564).

Глаголы приобщения объекта развивают значение ИД на основе ассоциации между обладанием, приобретением или утратой какого-то физически реального объекта и обладанием, приобретением

знаний, с «хранением» информации в памяти. Основой семантического форманта, основой переноса, является архисема «принадлежать».

Дифференциальные семы, характеризующие конкретное действие, выступают при этом дополнительными ассоциативными признаками переноса значения на действие интеллектуальное. Характеристики «конкретного» действия становятся характеристиками действия интеллектуального, действие невидимое, внутренне, номинируется как внешнее. Овладение, хранение, утрата знаний, сведений о чем-то номинируется при этом с разных сторон – акцент может делаться на полноте охвата делиберативного объекта (*охватить, объять* нечто), на трудности процесса (*доискаться* до истины, правды), «укорененности» в сознании (*засесть, запасть, отпечататься, отложиться* в уме, голове, памяти), интенсивности и внезапности (*схватить* проблему), органичности, полноты понимания (*впитать* знания) и др.

Ср., напр. характеристику с точки зрения полноты объекта осмысления: *Его увлекает игра и мощь мысли, стремящейся охватить* целое, *помыслить* целое, *создать* целое в себе же самой. (Алексей Макушинский. *Город в долине* (2012)). *Страна сотрясается, а они знай откатывают. Просто ума не хватает объять. Да разве сами-то не на этой же земле живете?!* (Семен Данилюк. *Рублевая зона* (2004)).

Интеллектуальное «приобщение» может номинироваться вторичными предикатами как самостоятельное действие мыслящего субъекта (*не могу удержать* в памяти), как каузация интеллектуального действия (*вбить* теорему в голову ученикам) и как действие интеллектуальных объектов (ума, памяти), которые могут действовать как самостоятельные субъекты или как инструменты (*умом не охватить* проблемы), или с которыми происходят некие действия, влекущие за собой ментальные изменения (*выпало* из памяти, *не сохранилось* в уме). Ум и память выступают при этом то как место хранения, то как средство обретения информации и знания.

Процесс получения интеллектуальной информации или каузации интеллектуальной деятельности может характеризоваться вторичными предикатами с точки зрения интенсивности и «прочности», трудности достижения результата: *СМИ хотят вдолбить* в мозг людей, *будто народ боится прихода коммунистов к власти*. (Б. Я. Каштанова. *На другом берегу* (2003)); *Беседы,*

которые он вел под кровом их дома, ...должны были крепче **запасть** в его ум, чем при какой-либо другой обстановке. (П. В. Анненков. Литературные воспоминания (1882)); *Наверно, мы играли во взрослых, но почему именно это должно было так ярко **засесть** в голове, и сам не пойму.* (Леонид Утесов. «Спасибо, сердце!» (1982)).

Глаголы приобщения объекта могут номинировать не только овладение интеллектуальным продуктом, но и сохранение его в уме, голове памяти, см. предыдущие примеры. Ср., также: *Фильм показывает противоречие между желанием стереть плохие **воспоминания** и стремлением их **удержать**.* (Джим Кэрри. Изнутри и снаружи (2004)).

Наблюдается интересное явление: развивая метафорические значения, глаголы реального, физического пробщения совершают исторический круг, возвращают языку первоначальную номинацию интеллектуальной деятельности через значение приобщения, обладания, исторически содержащееся в глаголе *понимать*; при этом предоставляют языку возможность одновременно выразить множество оттенков качественных и количественных характеристик интеллектуальных действий, которые «ускользают» при номинации первичными предикатами ментальности.

48 глаголов физического движения, согласно данным словарей, имеют производные значения разного рода «интеллектуальных движений». Как показывают наши наблюдения над современными текстами, круг этих глаголов может практически неограниченно расширяться. Язык «переводит» интеллектуальные действия в разряд имен, а имена наделяются способностью действовать самостоятельно или претерпевать действия с собой со стороны. Мысли и воспоминания могут *бегать, крутиться, приходить и уходить, спать, всплывать, летать, лезть в голову, роиться, спать* и проделывать еще множество других действий. Номинирование мыслительного процесса и процесса вспоминания сочетанием «опорное слово + глагол» дает возможность показать, как протекают эти процессы, дают возможность представить мысли и воспоминания как самостоятельные сущности, а их действия получают качественно-количественные характеристики, присущие глаголам. В этом случае действует склонность человеческого мышления невидимые процессы психики уподоблять визуально наблюдаемым действиям или процессам. В результате этой склонности модель внутреннего мира человека строится в языковом сознании носителей языка по образцу внешнего мира, внутренний мир номинируется как внешний (наши

наблюдения вполне согласовываются с наблюдениями Н.Д. Арутюновой о скланности языка невидимое номинировать как нечто физически видимое (Арутюнова, 1979)). Ср.:

Смутно мне, тревожно, всякие мысли роятся, а вылить душу некому. (Ю. М. Нагибин. Заступница (1972-1979)).

Может быть, мысли летают под облаками, и одна и та же мысль приземляется по очереди то на одну, то на другую голову?.. (Слон-Любящий-Отвечать-На... // «Трамвай», 1990).

В голове крутятся мысли-клише: «Восток, минареты, пустыня, золото, бараний кебаб, кальян, паранджа, татуировки хной». (Владимир Спектр. Face Control (2002)).

Среди соображений у Пинского иногда мелькают мысли: «Мистика это единственное верующее сознание, отвечающее духу Нового времени». (Давид Самойлов. Из подённых записей (1971-1990)).

Рамки статьи не позволяют остановиться на каждой из парадигм, участвующей в вторичной номинации процессов интеллектуальной деятельности. Сделаем исключение для парадигмы Чувственное восприятие, в которую входят глаголы зрительного восприятия, восприятия слухом, нюхом, осязанием, при этом глаголы зрительного восприятия занимают первую позицию.

Номинация интеллектуальной деятельности глаголами чувственного восприятия отличается типом переноса значений. Описанные выше лексико-семантические парадигмы развивают значение ИД путем уподобления, путем фиктивного представления интеллектуальных единиц (воспоминаний, мыслей, мозга) как неких самостоятельных физических субстанций, которым могут быть присущи самостоятельные физические действия или с которыми можно производить конкретные физические действия, т.е. в этом случае действует номинативный метафорический процесс, неединожды описанный в научной литературе. Глаголы чувственного, прежде всего, зрительного, восприятия приобретают значение ИД другим путем – путем метонимического переноса. Язык интуитивно реализует постулаты психологии и теории познания: движение интеллектуального процесса от чувственного восприятия к мышлению, к интеллектуальному освоению мира. Ср.: *Умение видеть проблему во всем ее многообразии.* (Л. З. Зорин. А. И. Владимиров: все возвращается на круги своя (2004) // «Газовая промышленность», 2004.07.28).

Ментальные процессы в результате такого переноса могут получать различные качественные характеристики как самого

действия, так и объекта «видения». Так, глаголы зрительного восприятия могут номинировать ментальный процесс с точки зрения прилагаемых усилий, требующий внимания:

*Если **всмотреться** в суть дела, то никто в философии не утверждал, что сознание – первично, ради самого этого утверждения.* (Мераб Мамардашвили. Введение в философию (1986)).

*Тем интереснее по случаю юбилея **вглядеться** в далекое прошлое, постепенно восстанавливаемое учеными.* (Александр Волков. О чем думалось эректусу? // «Знание – сила», 2006).

*Уже сам факт столь пристального внимания заставляет, в свою очередь, попристальнее **приглядеться** к уткиноведческим исследованиям.* (Олег Павлов и др. [Рецензии] (1999) // «Дружба народов», 1999.07.15).

Глаголы видения могут характеризовать ментальный процесс как тщательный:

*Надо было **разглядеть** формирующегося оппонента, а для этого пристально **всмотреться** сначала в самих себя.* (Александр Яковлев. Омут памяти. Т.1 (2001)).

Глагол *оглянуться*, номинирующий физическое действие как ориентированное назад (оглянуться = посмотреть назад), обозначает ментальное действие, направленное в прошлое (характеризуется делибиративный объект):

*Поистине нужен был гром небесный, чтобы заставить всех **оглянуться** на себя и свои пути.* (А.И. Деникин. Очерки русской смуты. Том IV. Вооруженные силы Юга России (1922)).

Помимо глаголов зрительного восприятия, значение ментального действия могут приобретать глаголы восприятия слухом, нюхом, осязанием. Ср.: *Но сомнения **закрадываются**: а можно ли ему всё это? Хотелось бы **услышать** мнение специалиста.* (Мама шлет письмо (1997) // «Здоровье», 1997.12.15).

*Но, с другой стороны, попытки **нащупать** физические связи между чисто психическим и физической реальностью заслуживают несомненного внимания.* (В.Н. Комаров. Тайны пространства и времени (1995-2000)).

*Вам, журналистам, непременно нужно все **разнюхать**, все разузнать и сразу же все выболтать, вывалить на страницы газет и проорать по телевидению.* (Наталья Александрова. Последний ученик да Винчи (2010)).

Подводя итог, можно констатировать, что мыслительные процессы и состояния в русском языке обозначаются не только способом прямой номинации, глаголами, «изначально» предназначенными для этого, но и производными метафорическими и метонимическими вторичными значениями глаголов с первичным значением Приобщения (присвоения) объекта, Перемещения в пространстве, Чувственного восприятия, Физического воздействия на объект, Практической деятельности, Существования, Измерений и счета, Природных явлений, Речи.

Вторичные предикаты образуют «паутину значений», позволяющих тонко и точно номинировать все возможные оттенки метальных действий и состояний, дают возможность не только называть эти действия, но разносторонне характеризовать их со стороны интенсивности, целенаправленности, настойчивости, полноты охвата делибиративного объекта и других характеристик.

Следует также отметить, что круг вторичных предикатов ментальность не является замкнутым. Под действием закона регулируемой многозначности заключающемся в том, что близкие по значению слова развивают близкие же производные значения (Покровский, 2006), глаголы, относящиеся к выявленным в исследовании группам, могут в речи – художественной и обыденной – номинировать интеллектуальную деятельность. При этом, как было замечено нами в ходе исследования, но не получило освещения в статье, выше продуктивность у групп с большим количественным составом. Открытость групп дает исследователям возможность проследить динамику пополнения вторичных предикатов ментальности в настоящее время. Интересным, на наш взгляд является дальнейшее изучение косвенной номинации ментальной деятельности человека с точки зрения ее национальной специфики, что может служить уточнению языковой картины мира русского этноса.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Н.Д. (1979). Языковая метафора (синтаксис и лексика). In *Лингвистика и поэтика* (с. 147-173). Москва: Наука.
- Васильев, Л.В. (1971). Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи. In *Очерки по семантике русского глагола* (с. 33-310). Уфа.
- Васильев, Л.В. (1981). *Семантика русского глагола*. Москва: Высшая школа.

- Гладкова, А.Н. (2010). *Русская культурная семантика: Эмоции, ценности, жизненные установки*. Москва: Языки славянских культур.
- Гуднов, Р.Н. (2013). *Синонимические ряды глаголов интеллектуальной деятельности в современном русском языке: функционально-семантический аспект*. (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург.
- Иомдин, Б.Л. (2006). Языковая модель понимания. In *Языковая картина мира и системная лексикография* (с. 517-612). Москва: Языки славянских культур.
- Кондратенко, Л.И. (2005). *Глаголы интеллектуальной деятельности: На примере текстов прозы И.С. Тургенева*. (Дисс. канд. филол. наук). Воронежский государственный университет, Воронеж.
- Покровский, М.М. (2006). *Семасиологические исследования в области древних языков*. Москва: ООО «Ленанд».
- Тропина, Н.П. (1984). *Лексико-семантические связи групп глагольной лексики (на материале глаголов интеллектуальной деятельности)*. (Дисс. канд. филол. наук). Институт языковедения имени А.А. Потебни (Академия наук УССР), Киев.
- Телия, В.Н. (1977). Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация (виды наименования)* (с. 129-221). Москва: Наука.

ИСТОЧНИКИ ФАКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

- Национальный корпус русского языка*. Available at: <http://www.ruscorpora.ru/new/>
- Словарь русского языка* (1981-1984): В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Русский язык.
- Словарь современного русского литературного языка* (1948-1965): В 17-и т. / Под ред. В.И. Чернышёва. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР.

**МЕНТАЛЬНІ МОДЕЛІ
У ВИМІРІ ЛІНГВОДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК**

Чеберяк А.М.

кандидат філологічних наук, доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

**МОВНИЙ ПОРТРЕТ Д. ТРАМПА У ЛІНГВО-КОГНІТИВНОМУ
ТА КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТАХ**

Проблема дослідження мовної особистості і її мовленнєвої поведінки – одне з центральних питань сучасної лінгвістики. Особливий інтерес представляє вивчення дискурсу публічної особистості, зокрема дискурсу політичного лідера.

Предметом нашого дослідження є система лінгвістичних засобів, притаманна конкретній мовній особистості з урахуванням її психологічних характеристик.

Успіх промови політика напряму залежить від того, наскільки він зможе знайти відгук у свідомості людей. При цьому політичний діяч інтуїтивно обирає з величезного інвентарю можливих лінгвістичних засобів ті, які для нього найбільш звичні, а отже найбільш, на його думку, підходять для даної ситуації. Цей інтуїтивний вибір, так чи інакше, відображає ментальний простір мовця, характеризує його як особистість.

Суб'єктом політичного дискурсу є мовна особистість політика, чия мовна поведінка, з одного боку, є досвідом усього його життя, індивідуальним набором мовних властивостей, а з іншого – синкретичним феноменом, ускладненим інституціональним компонентом, оскільки політик здійснює свою діяльність в інституціональному політичному дискурсі.

Як відомо, вперше поняття «мовна особистість» використовує російський мовознавець В.В. Виноградов, який аналізує його під час опису автора художнього твору (Виноградов, 1980, с. 57). Пізніше окремі питання мовної особистості були предметом дослідження Ю.М. Караулова, Л.В. Щерби, О.А. Земської, О.О. Залевської, В.І. Карасика, Г.І. Богіна, К.Ф. Седова, К.В. Іванцової, С.Я. Єрмоленко, Ф.С. Бацевича та інших.

Найпопулярнішим у сучасній когнітивно-комунікативній лінгвістиці є визначення мовної особистості, запропоноване Ю.М. Карауловим, який тлумачить цей термін як «сукупність (і результат реалізації) можливостей до створення й відтворення мовленнєвих текстів, які відрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною й точністю відображення дійсності, в) визначеною мовною спрямованістю» (Караулов, 1987, с. 245). За Карауловим, мовна особистість формується на трьох рівнях: 1) вербально-семантичному (лексикон: знання про мову й у мові); 2) лінгвокогнітивному (тезаурус мовної особистості: мовна картина світу особистості, відбита у використанні улюблених розмовних формул, зворотів, особливої лексики, яка робить людину впізнаваною); 3) мотиваційному (система правил, навичок і вмінь спілкування, комунікативних ролей, мотивів, цілей, інтенцій, які керують особистістю у процесі комунікації) (Караулов, 1987, с. 53).

Українська дослідниця О. Тарасова проектує рівні Ю. Караулова на контексти структури комуніканта: мікроконтекст, що характеризує мовця як конкретну мовну особистість із наявною комунікативною інтенцією, властивою їй у конкретній ситуації спілкування; макроконтекст, який відносить мовця до певного соціуму й культури; метаконтекст, що характеризує світобачення мовця й ту концептуальну систему в межах якої він мислить (Селіванова, 2010, с. 445).

На думку О.О. Селіванової, мовна особистість – «іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також при комунікативній взаємодії (Селіванова, 2010, с. 445).

Як бачимо, вербалізація параметрів, за якими може аналізуватися мовна особистість, здійснюється лише у процесі комунікації або ж у цілому дискурсі. Для найбільш повного і точного опису мовної особистості потрібна, в першу чергу, реконструкція і аналіз її мовного портрету.

За визначенням Т.П. Тарасенко, мовний портрет – це «сукупність мовних й мовленнєвих характеристик комунікативної особистості або певного соціуму протягом окремого періоду існування (Тарасенко, 2007, с. 8). Г.Г. Матвеева тлумачить цей термін як «набір мовних уподобань конкретного відправника тексту в конкретних

обставинах для актуалізації прихованих впливів на певного одержувача» (Матвеева, 1993, с. 14).

Отже, основною відмінністю цих двох понять є, по-перше, часовий вектор, по-друге, певний зріз у розвитку комунікативного потенціалу людини. Це те, як традиційно описує й сприймає певну людину громадськість, тобто якийсь стереотипний образ (Мухортов, 2004, с. 34). В нашому дослідженні услід за Н.В. Деренчук мовну особистість трактуємо як узагальнене поняття для характеристики особливостей індивіда в динамічному розвитку, а мовний портрет для детальної характеристики лінгвістичних та екстралінгвістичних ознак певної особистості в конкретний період (Деренчук, 2018, с. 37).

Об'єктом нашого дослідження стала мовна особистість чинного президента США Дональда Трампа. На сьогоднішній день Дональд Трамп, безперечно, є одним з найяскравіших американських політиків, мовлення якого є вкрай неортодоксальним. Феномен Д.Трампа ще довго буде у центрі уваги дослідників, оскільки надто неоднозначною є як сама особистість президента, так і його виступи. Мільярдер, бізнесмен, шоумен, Д. Трамп отримав найкращу освіту, проте його промови часто спантеличують як поціновувачів, так і відвертих критиків політика. Під час виборчої кампанії Дональд Трамп сам себе висунув кандидатом в президенти, виграв теледебати, і пізніше був визнаний республіканським кандидатом попри бажання верхів партії. І хоча опоненти Трампа стверджують, що його виступи свідчать про брак належної освіти, а невеликий лексичний запас і те, як він ним оперує, відповідають рівню молодших класів середньої школи, що логіка його висловлювань зазвичай сумнівна або зовсім відсутня, він користується стабільною підтримкою електорату. Деякі журналісти називають промови Д. Трампа «word salad» (салат зі слів), або навіть приписують йому ранні прояви хвороби Альцгеймера за його хаотичну мовленнєву поведінку (Lakoff, 2016). Проте відомий лінгвіст-когнітивіст Дж. Лакофф вважає, що Трамп, насправді, використовує ефективні дискурсивні механізми, щоб донести те, що він хоче, своїй аудиторії, він дуже обережний і уважний під час добору мовних засобів, його промови стратегічно продумані (Lakoff, 2016).

Спробуємо визначити основні риси мовного портрету Д.Трампа на змістовому та комунікативному рівнях.

Змістовий компонент мовного портрета Д.Трампа містить ключові концепти індивідуальної картини світу, які використовує політик у своїх виступах. Вони відображають особливості професійної

діяльності особистості і вербалізуються цілим комплексом мовних засобів, якими автор користується для опису світу. Вивчення мовної специфіки втілення концептів дозволяє змоделювати і описати певну ділянку концептосфери носія мови, визначити індивідуальну інтерпретацію концептів і скласти уявлення про світогляд президента в той чи інший період.

Так, когнітивний рівень мовної особистості Д. Трампа відображає ієрархію понять і цінностей, які важливі як в національному, так і в особистісному плані. Як показав аналіз матеріалу, ключові концепти президента Д. Трампа безпосередньо пов'язані з традиційними американськими цінностями, відхилення від яких, на думку президента, породило у сучасному американському суспільстві велику кількість серйозних проблем: насилля, ріст злочинності, наркоманію, руйнування сімей тощо. Перш за все, це універсальні соціальні (*family, society, nation*), духовні (*honesty, justice, faith*), матеріальні (*natural resources, work, jobs, wealth*) цінності. Серед групових важливими для нього є такі західні цінності, як *man, individual rights and freedoms, freedom of choice, law and order*; християнські цінності (*God, faith, traditions, family, traditional family, spirituality*); національні цінності (*progress, freedom, safety, liberty, equality, unity of nation, individualism, prosperity, exceptionalism, growth, leadership*).

Вербально-семантичний рівень мовної особистості Дональда Трампа представлений такими найбільш вживаними семантичними полями: «patriotism», з ядром *patriots, nation, the nation-state, the United States, the greatest country, pro-American*; «terrorism», ядром якого є слова – *ISIS, terrorist, attack, radical, Iraq, suicide bomber*; «illegal immigration», з ядром, представленим словами *Mexico, rapists, killers, wall, drugs*; «crime», з ядром *law enforcement, violence, guns, victims, Second Amendment*; «unemployment», з ядром *welfare, jobs, taxes, contract*; «healthcare», з ядром, представленим словами *healthcare plan, Obamacare, reform*; «prosperity», з ядром *wealth, power, prestige, success*; «media», ядром якого є слова *fake news, made up facts, liars, fake dossiers*; «opponents», ядром якого є *crooked politics, Democrats, horrible people, corruption, American decline*; «change», представлене ядром *rebuilding, restoring*; «religion», з ядром *God, glory, blessing, prayer, preacher, religious liberty*.

Семантичні поля «illegal immigration», «patriotism» та «prosperity» є найбільш частотними у досліджуваному матеріалі.

Щодо комунікативної складової, то аналіз засвідчив, що президент Д. Трамп уміло користується, в першу чергу, маніпулятивними стратегіями, а також стратегією самопрезентації, дискредитації, опозиціонування та персуазивності. Найбільш частотними виявилися стратегії самопрезентації (35%) та персуазивності (32%).

Манера мовлення Д. Трампа, з одного боку, відрізняється образністю, експресивністю та емоційністю, його промови наділені величезним медійним потенціалом, насичені різноманітними риторичними прийомами, стилістичними та композиційними конструкціями, з іншого – мовлення Трампа рясніє логічними помилками, воно іноді погано структуроване, а відстежити хід думок часом не видається можливим, оскільки оратор часто переходить з однієї теми до іншої, не завершуючи почату думку.

Психоаналітик Джастін А. Франк однією з причин мовних проблем Д. Трампа називає його опору на бінарне мислення (Франк, 2019). Таке мислення позбавлене гнучкості, будь-яку складність воно перетворює на джерело загрози, якої слід уникати. Людина з бінарним мисленням протиставляє поняття і розділяє все на хороше і погане, законне чи незаконне, але найголовніше на переможців і переможених. Така людина не в змозі уявити собі компромісну ситуацію. Опора на бінарне мислення простежується у висловленнях Трампа, побудованих на антитезі та контрасті.

We're fighting a lot of forces. They're forces that are doing the wrong thing. They're just doing the wrong thing. I don't want to talk about what they have in mind. But they do the wrong thing. But we're doing what's good for our country for the long-term viability and survival. Like, for instance, \$700 billion got approved for our military. Our military was going to hell (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

In 2017, our brave ICE officers arrested more than 100,000 criminal aliens who have committed tens of thousands of crimes. And believe me, these are great people. They cannot — the laws are just against us. They're against — they're against safety. They don't make sense. And you meet with Democrats and they're always fighting for the criminal. They're not fighting for law-abiding citizens. They're always fighting for the criminal. Doesn't make sense. ... The Democrats voted in favor of sanctuary cities. In other words, they voted to protect criminal aliens instead of voting to protect the American citizens (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

У системі координат «ми» – «вони» політик здійснює самопрезентацію, окреслюючи «своє коло», і відмежовує «своїх» або «наших» від «чужих». У мовному аспекті «своє» функціонує в семантичному оточенні одиниць з позитивною оцінкою, а «чуже», і взагалі «інше», оцінюється негативно.

Використання Трампом фрагментарних синтаксичних конструкцій, вставних слів Д. Франк називає іншим симптомом мовного розладу, що полягає в нездатності пов'язувати причини і наслідки. Для Трампа думки та події фрагментовані, а кожне нове враження є унікальним. Він чіпляється за одну чи дві події, що пов'язують його розрізнені думки. У психоаналізі слова розглядаються як продукт мислення, що передує дії. У Трампа спостерігаємо мовлення людини, в якій межі між словами, думками і вчинками практично неможливо відрізнити (Франк, 2019). Він говорить, не замислюючись про смисл. Трамп часто не може завершити речення. Він ніби перериває свій мисленневий процес сторонніми думками або асоціаціями, зрозумілими лише йому.

So, under my administration, and with your help — don't forget — you, many of you, were the forgotten people. You were the people that, when the polls came out, they didn't know that you existed. The Democrats are trying to figure out who you are, because they want to get you back. But you are people — we've had people that never voted, but they're great patriots — but they never saw anybody they wanted to vote for. Then they go to the election, they've got Trump-Pence, Trump-Pence. They got hats, they got all sorts of things. Trump over here — “Make America Great Again” hats. Right? (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

Do you ever notice that Biden, no, do you ever notice that Biden oftentimes gets the state wrong? He's in Iowa and he says it's good to be in Idaho. No, no, you're in Iowa. He's in New Hampshire and he says it's great to be in Ohio. No, no, no, you're in New Hampshire. That happens to him all the time, hasn't happened to me yet. When that happens, there's nothing you can do to make up for it. You might as well just walk off the stage because the speech is a disaster. Right, right. But we just turned the United States into the dominant energy superpower of the world, of the world. And because of the Chinese virus, what happened about three months ago, it looked like we were in big trouble and we were, and I got it back together. I called Russia. Right, I called Russia (Campaign Rally in Tulsa, Oklahoma, 2020).

Мовленню Д. Трампа притаманний спрощений синтаксис, представлений переважно простими реченнями, що тяжіють до розмовного регістру. Навіть у заздалегідь підготовлених промовах, на кшталт Інавгураційної промови або ж Звернення до нації, політик переважно послуговується неускладненими синтаксичними конструкціями.

We've ended the war on American energy. We were in war. And we've ended the war on beautiful, clean coal. One of our great natural resources. And very important for our defense—coal—very important for our defense. Because we have it. We don't have to send it through pipes. We don't have to get it from foreign countries. We have more than anybody. And they wanted to end it. And our miners have been mistreated and they're not being mistreated anymore. We're doing tremendous business (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

Ще однією рисою мовного портрету Д. Трампа є зловживання повторами. Повтори використовуються для привернення уваги аудиторії до певного факту дійсності або з метою переконання реципієнта і акцентування уваги на якомусь певному предметі чи явищі. Д. Трамп активно використовує повтор з метою наголосити ті думки, які, на його думку, адресат має закарбувати у пам'яті. Повтор може бути тавтологічним, який виникає при багаторазовому вживанні одних і тих самих мовних одиниць – морфем, слів, словосполучень чи речень. Семантичний повтор виникає на рівні словосполучення, речення або тексту, коли вживаються семантично подібні мовні одиниці з різним планом вираження, тобто реалізується у семантичній еквівалентності. Для мовлення Трампа характерні і тавтологія і семантична еквівалентність.

We had a rough campaign. It was nasty. It was one of the nastiest, they say. They say Andrew Jackson was always the nastiest campaign. They actually said we topped it. It was a nasty — it was a nasty — both in the primaries and in the — in the election. But, you see, we thought, after the election, it would stop. But it didn't stop; it just started. And tremendous corruption. Tremendous corruption (Remarks after Acquittal, 2020).

And after years of rebuilding other nations — we rebuild other nations — we rebuild other nations that have a lot of money, and we don't ever say, "Hey, you got to help." We're finally rebuilding our nation. We're rebuilding our nation. And we're restoring our confidence and our pride (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

Спрощений синтаксис Трампа виявляється також у використанні так званих слів-наповнювачів, слів-філерів: *I think, I guess, I don't think, Look, You know, I'll tell you, As you know, I say* тощо.

It's the only good headline I've ever had in the Washington Post, I'll tell you (Remarks after Acquittal, 2020).

Look, I have great respect for The Times (Campaign Rally in Tusla, Oklahoma, 2020).

You know, all of a sudden they think I'm going to be running for office, let's say (Remarks after Acquittal, 2020).

So, folks, if you don't mind – I'll tell you what – it's amazing how many people understood the Paris Accord, because it sounds so good (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

As you know, I did many many speeches. ... You know, I say, every time I hear that, the wall gets 10 feet higher. You know that, right? Every time. Every single time. Okay? (Donald Trump's acceptance speech, 2016).

Let me tell you, if we didn't win, the stock market would have crashed (Remarks after Acquittal, 2020).

Такі конструкції допомагають президенту заповнити паузи, а з риторичної точки зору вживання менш формальних виразів та зворотів, що тяжіють до розмовного регістру, зменшує дистанцію між оратором та його аудиторією.

Наступна особливість мовного портрета президента Д. Трампа – використання конструкцій, що містять питання і відповіді на них.

Імітуючи незнання, сумніви, автор за допомогою питання прагне активізувати думки адресата, заручившись підтримкою і порозумінням щодо знайденого рішення. Президент ставить «потрібні» запитання і пропонує «правильні» відповіді, що дозволяє консолідувати позиції, зблизити оцінки адресанта і адресата.

After four years of Hillary Clinton, what do we have? ISIS has spread across the region, and the world. Libya is in ruins, and our Ambassador and his staff were left helpless to die at the hands of savage killers. Egypt was turned over to the radical Muslim brotherhood, forcing the military to retake control (Donald Trump's acceptance speech, 2016).

I say, what? Come for love? You've got these people coming, half of them are criminals. They're coming for love? They're coming for a lot of other reasons, and it's not love (Donald Trump's acceptance speech, 2016).

Трамп як президент культивує в собі почуття власної величі, він часто заявляє, що є єдиним, хто може все виправити, вирішити всі проблеми. Така стратегія носить назву комунікативного патерналізму і реалізується у мовленні Д. Трампа частим

використанням займенника 1 особи однини «Я» для підкреслення лідерських якостей мовної особистості. Патерналістська інтенція полягає у тому, що політик бере на себе зобов'язання вирішення проблем, які найбільше хвилюють громадян. Трамп зосереджений на собі як єдиній людині, яка може принести і приносить зміни.

Every day I wake up determined to deliver a better life for the people all across this nation that had been ignored, neglected and abandoned.

These are people who work hard but no longer have a voice. I am your voice.

Nobody knows the system better than me, which is why I alone can fix it.

When I take the oath of office next year, I will restore law and order to our country.

In this race for the White House, I am the law and order candidate.

By ending catch-and-release on the border, we will stop the cycle of human smuggling and violence. Illegal border crossings will go down. We will stop it. It will not be happening very much anymore. Believe me (Donald Trump's acceptance speech, 2016).

You are so lucky I'm president, that's all I can tell you (Campaign Rally in Tulsa, Oklahoma, 2020).

Однак насправді, говорить Д. Франк, «люди з порушенням обробки лінгвістичної інформації не можуть користуватися словами для модуляції своїх почуттів и це різко обмежує коло того, що вони можуть вирішити чи виправити. Його претензійні заяви грають роль захисту, що допомагає йому заперечувати невміння мислити. Його пишномовні прокламації типу «тільки я можу все виправити» представляють зручну альтернативу необхідності думати, приділяти увагу або намагатися щось зрозуміти» (Франк, 2019).

Культ величі Д.Трампа, який, на думку Д. Франка, є емоційним наслідком дислексії, виявляється також у схильності до гіперболізації. А з точки зору сучасної риторики, гіперболізація є ефективним засобом емоційного впливу на аудиторію.

I will be the greatest jobs president that God has ever created (Donald Trump's acceptance speech, 2016)

And remember this, remember this: We've gotten—you know, somebody got on television recently and they said, actually, this is the first time I can remember—Trump made campaign promises. He may be the only person that actually fulfilled more promises than he made. I think that's true. I fulfilled more promises (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

In just three short years, we have shattered the mentality of American decline, and we have rejected the downsizing of America's destiny. We have totally rejected the downsizing. We are moving forward at a pace that was unimaginable just a short time ago, and we are never, ever going back (State of the Union Address, 2020).

Для мовлення Трампа характерна також пристрась до суперлативів.

I am thrilled to report to you tonight that our economy is the best it has ever been. (...)

One of the biggest promises I made to the American people was to replace the disastrous NAFTA trade deal. In fact, unfair trade is perhaps the single biggest reason that I decided to run for President. (...)

The American nation was carved out of the vast frontier by the toughest, strongest and most determined men and women ever to walk on the face of the Earth. (...)

Our brightest discoveries are not yet known. Our most thrilling stories are not yet told. Our grandest journeys are not yet made (State of the Union Address, 2020).

Іншою яскравою рисою неортодоксального мовлення Трампа, що кидається в очі будь-кому, хто читає або слухає виступи політика є вульгаризація, наближення мовлення до розмовного регістру. У дискурсі Трампа чітко простежується лексична й синтаксична апроксимація до дискурсу пересічного громадянина, що виявляється у використанні просторіч, колоквіалізмів, вульгаризмів, фамільярних звертань тощо.

Ця риса мовної особистості Трампа може використовуватися з маніпулятивною метою, щоб продемонструвати простим жителям Америки, що «сильні світу цього» близькі до народу і розмовляють з ним однією мовою.

By the way, what a nice picture that is. Look at that. I'd love to watch that guy speak. Oh, boy. That's a—I try like hell to hide that bald spot, folks. I work hard at it. It doesn't look bad. Hey, we're hanging in. We're hanging in. We're hanging in there, right? Together, we're hanging in (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

And then you have the presidential election coming up again, and you clobber them because everybody gets off their ass and they get out and they work. Right? And they work. And they work and work and work (Remarks at the Conservative Political Action Conference, 2018).

Іноді президент США дозволяє собі використовувати навіть ненормативну лексику: *And you have to understand, we first went*

through Russia, Russia, Russia. It was all bullshit (Remarks after Acquittal, 2020). Цей прийом також використовується політиком для привернення уваги до своєї персони та проблем, які він піднімає у малоосвічених верств населення Америки. Крім того, подібні лексичні засоби низького реєстру слугують для створення різко негативної або, навпаки, вкрай позитивної оцінки і певної емоційності мовлення.

Підвищена емоційність та емотивність може досягатися ще й завдяки використанню різноманітних стилістичних засобів, засобів експресії. Найбільш поширеними у мовленні президента є: епітети (*The vision I will lay out this evening demonstrates how we are building the world's most prosperous and inclusive society — one where every citizen can join in America's unparalleled success and where every community can take part in America's extraordinary rise* (State of the Union Adress, 2020).), метафори (*The people are the heart of our country, their dreams are the soul of our country, and their love is what powers and sustains our country. We must always remember that our job is to put America first* (State of the Union Adress, 2020).), порівняння (*There's too much. It's like – it's like take the New England Patriots and Tom Brady and have them play your high school football team. That's the difference between China's leaders and our leaders.* (Donald Trump's acceptance speech, 2016).), синтаксичний паралелізм (*Jobs are booming, incomes are soaring, poverty is plummeting, crime is falling, confidence is surging, and our country is thriving and highly respected again. America's enemies are on the run, America's fortunes are on the rise, and America's future is blazing bright. (...) Our borders are secure. Our families are flourishing. Our values are renewed. Our pride is restored* (State of the Union Adress, 2020).) тощо.

Усі ці риторичні прийоми спрямовані на емоційний вплив на адресата задля переконання у прийнятті певних рішень чи формування певних висновків, інтерпретації явищ, оцінки подій тощо.

Отже, ми проаналізували мовну особистість Дональда Трампа, втілену у мовному портреті Трампа-президента на змістовому (когнітивному та вербально-семантичному) і комунікативному рівнях. В межах змістової складової нами виділені основні концепти та семантичні поля, які використовує дана мовна особистість, і які є відображенням особливостей її світогляду та професійної діяльності. Комунікативна складова включає аналіз стратегій і тактик, якими послуговується політичний лідер задля досягнення поставлених ним

цілей і впливу на масову аудиторію. Дослідження показало, що образний опис особистості дозволяє виявити її характерні особливості і створити в масовій свідомості ментальну асоціативну картину політичного діяча. Так, Д. Трамп виявляє себе як нетиповий оратор, який справляє враження людини, близької до народу, а використання ним цілого комплексу риторичних та прагматичних прийомів формує образ жорсткого, принципового, справедливого, домінантного політика. Питання про те, чи є його мовна поведінка наслідком ментальних девіацій, чи це ефективний дискурсивний, стратегічно продуманий механізм, залишається відкритим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Виноградов, В.В. (1980). *О языке художественной прозы*. In *Избранные труды* (с. 56-166). Москва: Наука.
- Деренчук, Н.В. (2018). *Мовний портрет сучасного українського політика* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк.
- Караулов, Ю.Н. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.
- Матвеева, Г.Г. (1993). *Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего*. (Автореф. дисс. д-ра філол. наук). Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург.
- Мухортов, Д.С. (2004). *Об общем и частном в понятиях «языковая личность», «речевой портрет», «идиостиль» и «идиолект» (на примере вербального поведения современных политических деятелей)*. In *Политическая коммуникация* (с. 167-174). Екатеринбург.
- Селіванова, О.О. (2010). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
- Тарасенко, Т.П. (2007). *Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций: на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара*. (Автореф. дисс. канд. філол. наук). Кубанский государственный университет, Краснодар.
- Франк, Д.А. (2019). *Трамп на кушетке. Что на самом деле в голове у президента*. Available at: <https://books.google.com.ua/>

Lakoff, G. (2016). *Understanding Trump's use of language*. Available at: <https://georgelakoff.com/2016/08/19/understanding-trumps-use-of-language/#more-5208>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Trump, D. (2016). *Donald Trump's acceptance speech*. Available at: <https://www.vox.com/2016/7/21/12253426/donald-trump-acceptancespeech-transcript-republican-nomination-transcript>

Trump, D. (2018). *Remarks at the Conservative Political Action Conference*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/february-23-2018-remarks-conservative-political-action>

Trump, D. (2020). *Campaign Rally in Tulsa, Oklahoma*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/june-20-2020-campaign-rally-tulsa-oklahoma>

Trump, D. (2020). *Remarks after Acquittal*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/february-6-2020-remarks-after-his-acquittal>

Trump, D. (2020). *State of the Union Address*. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/february-4-2020-state-union-address>

МЕНТАЛЬНІ ОБРАЗИ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Калініченко М.М.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Як зазначив проф. Девід Перкінс у праці «Чи можлива історія літератури?» (1992), свого часу Ф. О. Маттісен «об'єднав у одну групу багатьох авторів, які раніше видавалися доволі різнорідними», і оцінив їх по-новому – «дуже позитивно». Оцей новий і «позитивний» спосіб об'єднання невеликої групи письменників і поетів, котрі увійшли до числа уславлених творців «Американського Ренесансу», в жодному разі не передбачав їхньої класифікації в статусі митці-романтиків. Неважко пересвідчитися у тому, що в знаковій праці «American Renaissance» (1941) Ф. О. Маттісен взагалі вважав за потрібне не згадувати про таке історичне явище як романтизм. Головним критерієм, що уможливив виокремлення вельми «різнорідних» репрезентантів «Ренесансу» серед сотень інших літераторів, була переконливо доведена дослідником мистецька цінність й художньо-естетична досконалість їхніх творів, майже недосяжна для решти сучасників у їхній країні, а також перманентна схильність більшості митців до репрезентації новочасної «високочолої» інтелектуальної людини, свідомо ізольованої від власної «дикунської» демократичної культури та суспільно-політичних реалій її доби.

Вельми дивне враження справляють майже типові для багатьох сучасних істориків літератури спроби представити репрезентантів північноамериканського романтизму одночасно (!) в якості прогресивно налаштованих революціонерів духу, які боролися проти (за прикладом протистояння європейських «ентузіастів» та «філістерів») певних недоліків власного буржуазного суспільства та відсторонених «високочолих» митці, які цілком свідомо «ізолювали»

себе від актуальної соціально-політичної проблематики цього ж суспільства та унікальних особливостей його культури. До того ж, саме такими начебто були й образи інтелектуальної людини у їхніх творах. Втім, що робити в тому разі, коли ця своєрідна творча боротьба романтиків із власним суспільством (деспотичним, матеріалістичним та ін.) губиться на тлі значно потужнішої та гострішої критики (як це було в Америці впродовж 1820-1850-х років), яку продукувала національна популярна культура? Таке ж науково необґрунтоване поєднання виникає в тому разі, коли ми намагаємося використовувати узагальнені історичні моделі розвитку європейського романтизму на північноамериканських теренах, аргументуючи це лише тим, що світовий «дух часу» залишався практично незмінним на всіх континентах.

З огляду на вищенаведені твердження, доцільно згадати книгу відомої російської дослідниці проф. Т. Венедиктової «Разговор по-американски» (2003). Створена в пост-комуністичну добу, ця книга до цього часу залишається одним найкращих зразків (майже) вільних від політичного підтексту російських літературознавчих студій, присвячених історії літератури США доби романтизму.

На думку авторки праці, американське мистецтво слова першої половини дев'ятнадцятого сторіччя розвивалося за принципово іншими законами – принципово відмінними від естетичних і філософських моделей Старого світу. Тогочасна література Сполучених Штатів швидко *«розвинула в собі характеристики, які важко сумістити з літературністю в традиційному (європейському) розумінні»*; вона *«зростала поруч з пресою, котра була для неї за старшу сестру (саме так, а не інакше, на відміну від Європи)»*; в молодій демократичній державі *«змінилися умови функціонування літератури як соціального інституту»*; *«...відсутність (в Америці – прим. М. К.) культурального підґрунтя, що утворювалося впродовж багатьох сторіч, брак усталених традицій і авторитетних норм неможливо швидко компенсувати. Як це було в Європі – не вийшло...»* тощо.

Не бракувало подібних тверджень й в українському науковому просторі. Для прикладу, як зазначала свого часу відома українська дослідниця проф. Т. Денисова із посиланням на знакову працю проф. Ричарда Варрінгтона Болдуїна Льюїса «The American Adam: Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century» (1955), головний репрезентант літератури доби романтизму в Сполучених Штатах – це так званий *«невинний Адам, «чистий» американець,*

позбавлений застарілої «зіпсованості» старого світу, готовий і налаштований створювати новий світ за зразком біблійного Едему».

Услід за багатьма науковцями по той бік Атлантики, дослідниця поширювала теорію проф. Р. В. Б. Льюїса не лише на тексти романтиків («народжені в добу романтизму американські «вічні образи» – *Невинний Адам...*»; «статус невинного Адама в романтичному дискурсі – *Натті Бампо, чи Рін Ван Вінкль, чи Ізмаїл...*»), але й на творчість Марка Твена, а також класиків двадцятого сторіччя.

Так званий «невинний американський Адам», як на тому наголошував Р. В. Б. Льюїс («сутність американського Адама полягає у тому... що він є особистістю, вільною від впливу історії, він не відає про свій родовід»), в статусі головного репрезентанта північноамериканської літератури доби романтизму, виявляється практично позбавленим тієї багатотомової традиції, народної культури, фольклору, котрі вважаються підґрунтям нової міфології європейських романтиків. До того ж, якщо суспільство Сполучених Штатів мало бути реформоване за якимсь біблійним зразком, провідники національного романтизму мали б якнайменше перейматися цією проблематикою, адже їхня творчість (як було зазначено на попередніх сторінках) увиразнювала «відчуженість від суспільства» та «алієнацію».

Сама думка про особливі якості «невинного Адама» у порівнянні з тим, що Т. Денисова називає «зіпсованістю старого світу», також ґрунтується на невіршувальних парадоксах.

В цьому контексті варто наголосити на важливості розуміння нерозривного зв'язку північноамериканських романтиків із дискурсивними практиками популярної демократичної культури 1800-х років, котра створила цілий ряд літературних стереотипів, які, поза сумнівом, неможливо визнати «невинними». До їх числа належать жорстокі й підступні вуличні кримінальники; аморальні жінки (котрі використовують секс як своєрідний «соціальний ліфт»), спритні шахраї, корумповані політики й зажерливі бізнесмени, дикунські герої популярних творів сміхотворців американського фронтиру тощо. Як свідчать матеріали сучасних американістів Сполучених Штатів, найяскравіші, найвідоміші персонажі літератури доби романтизму створені на основі цих стереотипних образів національної популярної словесності – вони мають спільний «генетичний» код.

Певна річ, у порівнянні з тим рівнем жорстокості й аморальності, котрий невтомно підтримували у духовному просторі національної культури США творці популярних бестселерів, «зіпсованість старого світу» здається чимось майже добродішним. Таким чином, «американський Адам» як репрезентативна особистість Нового світу, всупереч теорії Р. В. Б. Льюїса, втілювала настільки потужну й всеосяжну темряву, яку можна ідентифікувати за допомогою слова «невинний» лише в тому випадку, якщо ми забудемо про справжню американську історію та проігноруємо факт існування популярної демократичної культури 1800-х років.

Теорія «американського Адама» як основна теорія англомовної гуманітаристики минулого сторіччя, згадана на попередніх сторінках, має бути стисло розглянута у зв'язку з тим, що вона відіграла одну з найпомітніших ролей в багаторічному процесі спотворення культуральної історії літератури «Американського Ренесансу» та викривлення наукових уявлень щодо інтелектуального образу людини в літературі США доби романтизму.

Перш за все необхідно зауважити, що для вітчизняної науки (внаслідок багаторічного панування атеїстичної ідеологічної парадигми в усіх сферах гуманітаристики) зростаюча увага до елементів релігійного дискурсу в літературі здається цілком природною. Втім, викликає чимало питань очевидна зосередженість студій північноамериканського літературознавця Р. В. Б. Льюїса на біблійних образах та сакральній риторичі, адже цьому дослідникові були практично невідомі такі речі як пропаганда атеїзму й боротьба з релігією на державному рівні.

Можемо припустити, що твори класиків романтизму США можна інтерпретувати не лише за допомогою таких релігійних термінів як «біблійний Едем» або «невинний Адам». Втім, очевидна (й подекуди надмірна) увага до релігійного субстрату літературних творів в американській науці на рівні теоретичних узагальнень все ж таки мала цілком конкретні історичні витоки, які потребують стислого аналізу.

У 1950-му році фахівці й редколегія авторитетного видання «Partisan Review» організували річний загальнонаціональний симпозіум із красномовною назвою «Religion and the Intellectuals», оприлюднені результати якого дозволять краще зрозуміти особливості наукового помислу Р. В. Б. Льюїса та його теорію «американського Адама». По-перше, як засвідчили матеріали симпозіуму, в повоєнні роки в Америці (під впливом цілого комплексу

соціально-політичних чинників) спостерігався стабільно зростаючий інтерес до релігії, що дозволило вести мову про виникнення своєрідного *«релігійного відродження»* серед представників інтелігенції. По-друге, надзвичайно важливою для вчених-гуманітаріїв стала тема *«релігії та літератури»*, яка була охарактеризована наступним чином: *«Оце відродження релігії, напевно, найкраще спостерігається в літературному світі. Чи означає це, що художня уява митця має якусь особливу залежність від релігійних ідей та почуттів? Або, можливо, теперішня зосередженість літературних теоретиків на міфології якимось чином пов'язана зі зростанням інтересу до релігії?»*. Поступова втрата надії на ефективний вплив інтелігенції на політичне життя, а також розчарування в науковому раціоналізмі та матеріалістичному оптимізмі, призвели до того, що (за словами одного з організаторів симпозіуму *«Religion and the Intellectuals»*, проф. Джеймса Ейджі) науковий модус пізнання почали вважати *«сухим і безплідним, нездатним охопити незбагненні загадки творчого мислення»*.

Як наслідок, *«інтелектуали усіх рівнів та усіх можливих темпераментів все більше схилилися до необхідності релігійного навернення»*. Таким чином, результатом *«релігійного відродження»* літературознавства США впродовж 1950-х років стала поступова трансформація провідних теорій (особливо в царині міфокритики, але не тільки в її межах), до числа яких належала концепція *«американського Адама»*, на своєрідний придатак дискурсу теологічних студій.

Іншим результатом (згодом – у специфічному поєднанні з ізоляціоністськими методологічними настановами прибічників *«Нової Критики»*) виявилось свідоме нехтування культуральною та соціально-політичною проблематикою у провідних дослідженнях творів класиків доби романтизму. Не дивно, що у своїй праці про *«невинного Адама»* Р. В. Б. Льюїс піддав найгострішій критиці неприйнятний для нього *«наївний науковий оптимізм»* О. В. Голмса, Р. В. Емерсона, й Г. Д. Торо, а також інтерес до актуальної соціально-політичної проблематики Сполучених Штатів 1800-х років, маніфестований в найвідоміших поезіях Вітмена.

Хоча проф. Льюїс проголошує так звану *«сутність Адама»* (the matter of Adam) не інакше як *«визначальною темою»* для всієї північноамериканської літератури доби романтизму (зауважимо, що *«романтизм»* як мистецьке явище цікавив дослідника якнайменше), варто сприймати подібні твердження відомого теоретика із певною

обережністю. Якщо ми візьмемо до уваги, що цей період в історії Сполучених Штатів визначали такі важливі події як політичне протистояння провідних партій – американських вігів та демократів, війна з Мексикою, потужні фінансові кризи (справжні «великі депресії» дев'ятнадцятого сторіччя) 1837-го та 1857-го років, а також невіршувальна проблема розповсюдження рабовласництва (не кажучи вже про значну кількість менш резонансних, але значущих явищ популярної демократичної культури, котрі аналізуються на сторінках цього дослідження), неможливо погодитися із тим, що ретельно висвітлений дослідником культуральний «діалог» між американськими митцями і філософами (за визначенням проф. Льюїса): представниками так званої «Пам'яті» («пуританський спадок»), «Надії» (далекі від релігійних інтересів автора дослідження літературні адепти так званого «наївного оптимізму»), й «Іронії» (митці-скептики на кшталт Готорна і Мелвілла) якимсь незбагненим чином відбувався за рамками вищезгаданої політичної, соціально-економічної й культуральної проблематики.

Втім, саме таке бачення (антиісторичне, нерідко переобтяжене біблійною риторикою) процесів становлення мистецтва слова США, практично ізольованого від реалій національної популярної культури за межами невеликої групи аналізованих текстів «високочолих» класиків, запропонував Р. В. Б. Льюїс. Його начебто культуральна («cultural») теорія національної словесності (на думку проф. Р. Рейзінга, насправді настільки далека від дискурсивного середовища Америки 1800-х років, що її варто характеризувати за допомогою терміну «*self-reflexive theory*» – тобто теорія, сфокусована виключно на рефлексіях щодо самої себе) згодом була розвинута у відомій теоретичній праці «The Machine in the Garden» (1964) проф. Лео Маркса (концепція основоположного для північноамериканської культури конфлікту між «*Machine*» – раціональним, науковим модусом пізнання та «*Garden*» – «невинним» культуральним середовищем, «пасторальним садом», або ж релігійно-міфологічним мисленням). Врешті-решт, слід акцентувати, що в теорії «американського Адама» також не знайшлося місця для таких уславлених літераторів доби романтизму як Вашингтон Ірвінг, Едгар По, і Гаррієт Бічер-Стоу, творчість яких була проігнорована дослідником. Таким чином, попри задекларовану автором праці «The American Adam» увагу до того, що дослідник назвав «американським досвідом» (згідно авторської концепції, це специфічні особливості національної культури – на сторінка своєї праці проф. Льюїс

неодноразово робить на цьому наголос), провідні митці-романтики Сполучених Штатів в черговий раз були представлені «чужинцями» в їхньому дискурсивному середовищі.

Американський романтизм залишається таким ж суперечливим поняттям у наш час, яким він здавався відомим критикам і теоретикам ще на початку минулого століття. Але найбільша проблема полягає у тому, що існуючі на сьогодні теорії північноамериканської літератури доби романтизму незмінно зорієнтовані на штучну ізоляцію «високочоліх» класиків від широкого спектру дискурсивних практик, зумовлених унікальними особливостями національної історії та популярної демократичної культури. Певна річ, образ інтелектуальної людини в національній літературі 1800-х років також потребує істотного перегляду. Подальші студії у цьому напрямку дозволять краще зрозуміти унікальну культуральну специфіку становлення й розвитку мистецтва класиків літератури США тієї доби, яку, за давньою педагогічною традицією, продовжують називати «добою романтизму», й убезпечать сучасних українських науковців від повторення методологічних розчарувань минулого.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Аладько Дмитро Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: семасіологія, ономасіологія, теорія номінації, зіставна лексикологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

Деменчук Олег Володимирович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: германське, слов'янське і зіставно-типологічне мовознавство, когнітивна лінгвістика, функціональна лінгвістика, лінгвістична семантика.

Калініченко Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: літературознавство, американістика, історія літератури Великобританії й США XIX ст.

Кінащук Анастасія Володимирівна – аспірантка Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: зіставно-типологічне мовознавство, когнітивна лінгвістика, лінгвістична семантика.

Кучма Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: германське, слов'янське, порівняльно-історичне і типологічне мовознавство, психолінгвістика.

Мізін Костянтин Іванович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Коло наукових інтересів: зіставне мовознавство, зіставна лінгвокультурологія, перекладознавство, теорія фразеології.

Орел Ірина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: лінгвістична семантика, фразеологічна семантика, когнітивна лінгвістика.

Павлова Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: загальне, зіставне і функціональне термінознавство.

Павловська Людмила Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: зіставне мовознавство, лінгвокультурологія, аксіологічна семантика, прагматика.

Славова Людмила Леонардівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, лінгвоперсонологія, політичний дискурс, зіставне мовознавство.

Тропіна Ніна Павлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології Херсонського державного університету. Коло наукових інтересів: семантична дериватологія, соціолінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, мова інтернету.

Чеберяк Анна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету. Коло наукових інтересів: загальне та зіставне мовознавство, комунікативна лінгвістика, лінгвістична генологія, прагмалінгвістика, лінгвокультурологія та міжкультурна комунікація.

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 3

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S MENTAL SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 3

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 7,1. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27